

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU PROGRAMI

**MİLİTARİZMİN ANAYASAL SONUÇLARI:
1961 ANAYASASINDA 1971 DEĞİŞİKLİKLERİNİN
1982 ANAYASASINA OLAN ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER HAKAN ÖZTÜRK

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ NEZAHAT DEMİRAY

ANKARA

2019

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI

**MİLİTARİZMİN ANAYASAL SONUÇLARI:
1961 ANAYASASINDA 1971 DEĞİŞİKLİKLERİNİN
1982 ANAYASASINA OLAN ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER HAKAN ÖZTÜRK

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ NEZAHAT DEMİRAY

ANKARA
2019

KABUL VE ONAY

Ömer Hakan ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “Militarizmin Anayasal Sonuçları: 1961 Anayasasındaki 1971 değişikliklerinin 1982 Anayasasına Etkileri” başlıklı bu çalışma, 29.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Cem KARADELI - Başkan

Dr. Öğretim Üyesi Nezahat DEMİRAY - Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Ali Ersoy KONTACI - Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY
Enstitü Müdürü

UFUK ÜNİVERSİTESİ
1999
ANKARA
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLDİRİM

Bu çalışma içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm. Bu çalışmada ki fikirler, bireysel görüşümü yansıtmaktadır, mensubu olduğum Jandarma Genel Komutanlığı'nın görüşünü yansıtmamaktadır.

Ömer Hakan ÖZTÜRK

Ankara-2019

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlık aşamasında, sürekli olarak değerli bilgilerini benimle paylaşan, ağzından çıkan her kelimenin hayatıma kattığı önemi anlatmakta zorluk çektiğim saygıdeğer danışman hocam; **Dr. Nezahat DEMİRAY**'a, çalışmam boyunca tüm zorluklarda yolumu aydınlattığı için teşekkürü borç bilir saygılarımı sunarım.

Ömer Hakan ÖZTÜRK

Ankara-2019

ÖZET

Ömer Hakan ÖZTÜRK, 1961 Anayasasında 1971 Değişikliklerinin 1982 Anayasasına Olan Etkileri Militarizmin Anayasal Sonuçları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Temel olarak militarizmin anayasalar üzerindeki etkisi doğrultusunda değerlendirdiğimiz bu çalışmada, anayasalardaki değişimleri esas olarak asker-siyaset, asker-devlet ilişkilerinin sonuçları üzerinden anlamaya çalıştık. Darbelerin anayasalarla etkileşimleri ve özellikle 1971 Askeri Muhtırasının dönüştürücü etkisi en önemli adım olarak ele alınmıştır. 1982 Anayasasının arkasındaki militarist birikim ortaya çıkarılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ordu modernleşmesinin artık zorunluluk olduğu yaklaşımı ordunun ülke siyaseti üzerindeki etkisi ile beraber değerlendirilmiştir. II. Mahmut ve III. Selim'in askeri ve ekonomik alanda yapmış olduğu reform çalışmaları, yeniçeri ocağının kapatılması süreci ile birlikte ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk ve son anayasası olan Kanun-i Esasi'ye geçiş modernleşme ile bağ kurularak açıklanmıştır. İkinci Meşrutiyetle yerleşen anayasacılığın toplumsal temel buluşuna dikkate çekilmiştir. Cumhuriyetin ilk dönemini ele alan ikinci bölüme Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyete yönetimine geçiş döneminde ordu-devlet ilişkisi irdelenmiş, 1920 Anayasası ve sonrasında orduyla ilişkiler ele alınmıştır. 1960 Darbesini hazırlayan nedenler, ordunun devlet yönetimine el koyması, kaos ortamı; ikinci bir darbe olan 1971 askeri müdahalesi ve sonrasında anayasal dönüşüm açıklanmıştır. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise askeri müdahale ve darbelerden olumsuz etkilenen Türk anayasacılığının üretmek zorunda kaldığı 1982 Anayasası incelenmiştir. 1982 Anayasasında 1971 Anayasa değişikliklerinin esas alındığı, 1971 – 1982 Anayasa karşılaştırmaları yapılarak çözümlenmiştir.

Sonuç olarak militarizm Türk Anayasa tarihinde her zaman ağır basan bir unsur olmuş ve ordunun devlet idaresine el atmasının anayasacılığı geriletliği, dolayısıyla demokrasi ve siyasi hayatı olumsuz yönde etkilediği tespitine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: 1982 Anayasası, Militarizm, 1971 Anayasa değişiklikleri, Askeri Darbe, Ordu

ABSTRACT

Ömer Hakan ÖZTÜRK, The Effects of the 1971 Changes in the 1961 Constitution on the 1982 Constitution: Constitutional Consequences of Militarism, M.Sc. Thesis, Ankara, 2019.

In this study, which we consider mainly in the light of the impact of militarism on constitutions, we tried to understand the changes in constitutions mainly through the results of military imiz politics, soldiers ult state relations. The interaction of the coup with the constitutions and the transformative effect of the 1971 Military Memorandum were considered as the most important steps. The militarist accumulation behind the 1982 Constitution has been revealed.

The study consists of three parts. In the first chapter, the approach that army modernization is now necessary is evaluated together with the effect of the army on the country's politics. II. Mahmut and III. The reform studies of Selim in the military and economic fields were discussed together with the process of closing the Janissary House. The transition to Kanun-i Esasi, the first and last constitution of the Ottoman Empire, was explained by linking with modernization. It was taken into consideration the social basis of the constitutionalism settled in the Second Constitutional Monarchy. The second part of the first period of the Republic was examined in the period of the War of Independence and the transition to the Republican administration. The relationship between the army and the state and the relations with the army were discussed. The motives of the 1960 coup, the seizure of the state by the army, chaos environment; The 1971 military intervention, which was a second coup, and the constitutional transformation after it were explained. In the third chapter, the 1982 Constitution, which had been produced by Turkish constitutionalism, which was adversely affected by military intervention and coups, was examined. It was resolved in the 1982 Constitution by making 1971 - 1982 constitutional comparisons based on the 1971 constitutional amendments.

As a result, militarism has always been a dominant element in the history of the Turkish Constitution, and it has been determined that the conquest of the army by the state administration has diminished constitutionalism and thus adversely affect democracy and political life.

Key Words: 1982 Constitution, Militarism, 1971 Constitutional amendments, Military coup, Army

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	i
BİLDİRİM.....	ii
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
I. TANZİMAT DÖNEMİ VE MODERNLEŞMENİN SEBEPLERİ	5
1. Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Değişim ve Orduya Yansımalar	5
1.1. Tanzimat'ın Yarattığı Toplumsal ve Hukuksal Dönüşüm	8
1.2. Ordu Modernleşmesi ve Sebeplerine Genel Bir Bakış	12
2. DEĞERLENDİRME	15
II. TANZİMATIN ARKA PLANI: SENED-İ İTTİFAKTAN TANZİMAT FERMANINA GEÇİŞ	16
1. Sened-i İttifak ve Sonrasında Askeri Güç ve Ordu Modernleşmesi	16
1.1. Sened-i İttifak'ın Hazırlanması ve Oluştugu Koşullar	16
1.2. Tanzimat Fermanı'nın Hazırlanması ve Getirdikleri	18
1.3. Yeniçeri Ocağının Kaldırılması	19
2. DEĞERLENDİRME	22
III. OSMANLI ANAYASAL YAŞAMINDA MİLİTARİST ETKİLER	23
1. 1876 İlk Osmanlı Anayasası Dönemi ve Militarizm İlişkisi	23
1.1. Kanun-i Esasi'nin Hazırlanışı ve Temel Özellikleri	23
1.2. Askeri Öğrencilerin Meşrutiyetin İlanına Etkileri	25
1.3. II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Partisi	26
2. II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Partisi	27
2.1. II. Meşrutiyetin İlanı ve Sonuçları	27
2.2. 1908 Devrimi	30
2.3. 31 Mart Olayı ve Hukuk Reformları	32
2.4. İttihat ve Terakki Partisinin Güçlenmesi	36
2.5. Meclis-i Mebusan'da Siyaset	39
2.6. Bab-ı Ali Baskını.....	40

3. DEĞERLENDİRME	42
IV. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ	42
İKİNCİ BÖLÜM.....	44
I. KURTULUŞ SAVAŞI VE CUMHURİYET DÖNEMİ:1961	
ANAYASASINA KADAR ORDU – SİYASET İLİŞKİSİ.....	44
1. Kurtuluş Savaşında Ordu – Devlet İlişkisi.....	44
1.1. Kurtuluş Savaşı ve Ordunun Gücü.....	45
1.2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)	45
2. Kurtuluş Savaşı Sonrası Gelişmeler	46
2.1. 1924 Anayasası	46
2.2. CHP'nin Kendini Tanımlama Süreci.....	48
2.3. Demokrat Parti Muhalefetinin Gelişimi ve Dönüşümü	49
3. 27 Mayıs 1960 Darbesi Öncesi Ordu ve Siyaset İlişkisi.....	52
3.1. Askeri Darbeyi Hazırlayan Süreç.....	52
3.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi.....	55
4. DEĞERLENDİRME.....	56
II. 1961 ANAYASASI VE SONRASI.....	57
1. 1961 Anayasası.....	57
1.1 1961 Anayasası'nın Hazırlanışı	57
1.2. Anayasa Mahkemesi.....	59
1.3. Ordunun Siyasi Aktöre Dönüşmesi ve Anayasadaki Etkileri.....	60
1.3.1. Milli Güvenlik Kurulu ve Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)	60
1.3.2. Cumhuriyet Senatosu	61
1.3.3. Yüksek Hakimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulu.....	63
1.3.4. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Kurulması.....	65
1.3.5. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ordu İçinde Üstünlüğü Ele Alması	66
1.3.6. 21 Ekim Protokolü ve İmza Altına Alınması	67
1.4. 12 Mart Muhtırasına Giden Süreç	68
1.4.1. 22 Şubat Darbe Girişimi.....	68
1.4.2. Çözilemeyen Siyasi Kaos	69
1.5. 12 Mart Muhtırası.....	70
1.6. Muhtıra Sonrası Gelişmeler	74
2. DEĞERLENDİRME.....	77
III. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	78
I. 1971 VE 1973 DEĞİŞİKLİKLERİ	78
1. 1961 ve 1982 Anayasası Dönemlerinde 1971 – 1973 Değişikliklerinin Karşılaştırılması.....	78
1.1. Yürütmenin Güçlenmesi Amaçlı Yapılan Değişiklikler	79
1.2. Temel Hak ve Özgürlüklere Getirilen Sınırlayıcı Değişiklikler	84
1.3. Yargı Denetimine Getirilen Sınırlayıcı Değişiklikler.....	88
1.4. Ordu ile İlgili Değişiklikler	91
II. 1982 ANAYASASI VE MİLİTARİST ALTYAPI	97
1. 12 Eylül 1980 Darbesi.....	97
1.1. 1982 Anayasası	98
1.2. 1982 Anayasasında 1971 Değişikliklerinin İzleri	102
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Adalet Partisi
AYİM	Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OHAL	Olağanüstü Hal
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devletinin askeri, idari, iktisadi, hukuki ve sosyal yapısında birçok yeniliğin yapıldığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Tanzimat döneminde batılı devletlerin hızla gelişmesinin etkisini yaşayan Osmanlı Devleti reform arayışları içerisine girmiştir. Ancak diğer batı ülkelerine kıyasla 19. yüzyıla gelene dek Osmanlıda elle tutulur bir yenilik gerçekleşmemiştir. III. Selim'in başlattığı ve II. Mahmut ile ivme kazanan yenilikler Tanzimat döneminde gittikçe artmıştır. Tanzimat Fermanı sayesinde askeri alanda yenilikler yapılmıştır. Çünkü bir devletin kendisini koruyabilmesi için modern bir orduya ihtiyacı vardır.

Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876 tarihinde ilanıyla Osmanlı Devleti resmen anayasal düzene girmiştir. Kanun-i Esasi ülkenin içinde bulunduğu sorunları çözemezdi fakat yine de bir umut vaat etmiştir. 1908 Devrimi sonrasında ki dönemde otoriter bir kimliğe sahip ve saygınlığı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid'i 1876 Anayasası'nı geri getirmesi zorunluluğuna itmesi yönünde Osmanlı dönemi siyasal hayata hakimiyet sağlamış bir grup olarak öne çıkmıştır. Fakat cemiyete karşı olanların almış olduğu tavırlar sonucu cemiyetin ömrü çok uzun olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk adımın Anayasası olan 1921 Anayasası 23 maddeden oluşan kısa bir anayasaydı, ancak yeni devlet anlayışı ve yeni egemenlik düşünceleri açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Kurtuluş Savaşı döneminde ordu ve devlet ilişkisinin sağlanması, ordunun güçlenmesi adına belli başlı kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlardan birisi başkomutanlık kanunudur. Bu kanun neticesinde başkomutan kanunla bir çalışacak ve ordunun maddi manevi gücünü artırıp ordu yönetimini güçlendirebilecek yetkilere sahip olacaktır. Mustafa Kemal Atatürk ise orduyu olabildiğince siyasette ayrı tutmak ve ordunun sadece kendisine sadık olmasını istiyordu. Ordu, Kurtuluş Savaşı'nda etkisini göstermesiyle birlikte yeni bir devlet kurulmasına büyük katkı sağlamış ve bundan sonraki dönemlerde kurtarıcı bir oynamıştır.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve 1921 Anayasası'nın yeni Cumhuriyetin gelişimindeki işlevini bitirmesi üzerine hem 1876 Anayasası hem de 1921 Anayasası kaldırılmış ve bu anayasalara göre daha katı hükümleri olan 1924 Anayasasına geçilmiştir. 1924 Anayasası önceki anayasalar gibi kısa ömürlü olmamış ve tam 36 yıl

yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik esasına dayanmaktaydı. 1924 Anayasası sayesinde Türk demokrasi tarihine geleneksel kurumlar katılmıştır. Yürürlükte kaldığı süre zarfında 1924 Anayasası, Türk siyasal hayatının da ilerlemesini sağlamış ve bu anayasa döneminde çıkarılan dersler sonrası 1961 ve 1982 Anayasaları yapılmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesinin oluşmasındaki en önemli etkenlerden birisi olan dinin politikaya karıştırılarak iktidarın korunmaya sağlanması olayı Atatürk ilke ve devrimlerini benimsemiş olan orduyu rahatsız etmiş ve bu durum orduyu darbeye yönlendiren en önemli etken olarak gösterilir. Bunun sonucunda 27 Mayıs 1960'da ordu yönetimi ele almıştır. Bu durum Türk siyasi hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ülkede askeri rejim olmasına rağmen bir özgürlük ortamı yaratıldığı dahi savunulabilir. Darbenin ilk gündemi ise demokrasinin kurumsallaşmasını sağlayacak yeni bir anayasa hazırlanmasıdır. Temelde 1924 Anayasası çok partili yaşamın sağlanması konusunda yetersiz olduğu için yeni bir anayasaya gerek duyulmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesinin bir ürünü olarak nitelendirilen 1961 Anayasası'nın en önemli özelliği ise anayasanın en üstün unsur olduğunu sağlaması ve bu konuda altyapı ve yaptırım getiren ilk anayasa olmasıdır. 1961 Anayasası, iktidardaki partiye sınırlamalar koymak, kişi hürriyeti ve haklarını savunma konusunda önceki anayasalardan hep bir adım öndedir. 1960'lı yılların sonuyla birlikte başlayan ve 1970'li yıllarda artmaya devam eden kaos ortamı, sağ-sol kesimler arasında sert kanlı olaylara kadar sürmüştür. Ülkedeki bu durumun ordunun yönetime el koymasıyla düzeleceği kolayca dile getirilir olmuştu ve hatta bazı kesimlerde savunuluyordu. Ordunun 12 Mart 1971 tarihinde bir muhtırayla birlikte yönetimi yeniden ele almasına rağmen ülkedeki kaos ortamı sürmüş ve ordunun muhtıra vermesindeki en önemli nedeni olan terör konusuna hala çözüm bulunamamıştı.

1971 ve 1973 yıllarında 1961 Anayasası'nda geniş kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Bu anayasal değişiklikler yürütmenin güçlenmesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması, yargı denetiminin sınırlanması ve ordunun iktidara paydaş olarak güçlendirilmesi konuları çerçevesinde yapılmıştır. Ülkede gündün güne artan cinayet ve siyasal şiddet olayları, siyasal sorunlar ve ekonomik kriz orduyu yeniden darbe yapmaya zorlayan nedenler olmuş ve 12 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren önderliğinde Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine tamamen el koymuştur. Darbe sonrası ordu tarafından sıkı güvenlik önlemleri alınmış ve köklü değişikliklerin önü açılmıştır.

1982 Anayasası ile birlikte yürütme organına ‘gereken’ önem verilmiş, kuvvetler arası eşitlik sağlanmış ve bu sayede yürütme organı ‘hak ettiği’ yeri bulmuştur. Bir yandan yürütme organı güçlendiriliyor diğer yandan ise kişi hak ve hürriyetinde sınırlar koyuluyordu. Oysaki yürütme güçlendirilirken kişi hak ve özgürlüklerini güvenceye alan mekanizmalar gerekliydi. Sonuç olarak 1982 Anayasası ülkeye kalıcı barış, istikrar ve hukuk dengesini getirebilecek özelliğe sahip olmayan bir anayasaydı, kaçınılmaz birtakım sorunlar bulunuyordu.

Bu tezin genel amacı, Tanzimat döneminden 1982 Anayasası’na kadar süre gelen anayasal süreçte militarizmin anayasalar üzerindeki etkisi, ordu ve askerinin gücü, ordu devlet ilişkileri ve anayasalar arası karşılaştırmaları genel hatları çerçevesinde incelemektir. Özellikle 1971 değişikliklerinin 1982 Anayasasının inşasındaki dönüştürücü etkisi ve yarattığı kalıcı kayıplara dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Tezin hazırlanmasında disiplinler arası bakışla bir altyapı hazırlığı yapılmış ve buna uygun kaynak taramaları çerçevesinde, özellikle siyasi tarih ve yakın tarih kaynakları taranarak hukuksal gelişmeler bu kapsamda incelenmiştir. İnceleme ve değerlendirmeler hukuksal temelli yapılmıştır. Militarizm gibi tanımlanması kolay olmayan bir kavram, çalışmamızın anayasa hukuku alanında olması dikkate alınarak, olabildiğince dar tutulmuştur. Militarizm siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji ve benzeri disiplinlerin yaklaşımı ile değil; ordunun açık ilişkileri ve siyasete doğrudan etkileri bağlamında, iktidar ilişkisinde anayasadaki hukuku varlığı üzerinden dar bir alan incelenmiştir.

Birinci bölümde Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti’nin anayasaya adım adım ilerleyişi, batıya oranla reformların yetersizliği, batılı devletlerde olduğu gibi düzenli bir orduya geçişin gerekli olduğu ve Kanun-i Esasiyle birlikte bir anayasanın gerekliliği açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde Cumhuriyet dönemi ve Kurtuluş Savaşı’ndan 1961 Anayasası’na kadar ordu – devlet ilişkisi, ordunun gücü, 1921 ve 1924 Anayasaları, 1946 seçimleri öncesi Demokrat Parti – Cumhuriyet Halk Partisi ilişkisi ve darbeye neden olan etkenler açıklanmaya çalışılmıştır. Anayasa’da 1971 değişikliklerine giden sürece ve buna ilişkin değerlendirmelere ağırlık verilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise 1982 Anayasası'ndaki militarist taban; bu tabanın oluşmasında 1971 ve 1973 yılı anayasa değişikliklerinin bağlantıları ve etkileri somut olarak incelenmiştir. Yani 1961 Anayasasının son hali ve 1982 Anayasasının benzerlikleri militarizm ortaklığı açısından değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI-TÜRK ANAYASAL GELİŞİMİNDE MİLİTARİZM ETKİLERİNİN BAŞLAMASI

I. TANZİMAT DÖNEMİ VE MODERNLEŞMENİN SEBEPLERİ

1. Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Değişim ve Orduya Yansımalar

Batı Avrupa'da gerçekleşen ekonomik ve teknolojik gelişmelerin etkisi Osmanlı İmparatorluğunda başlangıçtan itibaren görülse de esas köklü reformlar olarak etkisini ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göstermiştir.

Aslında Osmanlı Devleti karşılaştığı ekonomik sorunlara 16. yüzyıldan itibaren yabancı devletlere ekonomik ve siyasal alanlarda kapitülasyonlar sağlayarak yüzeysel çözümlerle geçiştirirken Avrupalı devletlerin kapsadığı Batı medeniyetinde ise devletin hukukunun yerli ve yabancı herkese eşit şekilde uygulanması ilkesi özümsemişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin diğer Batı ülkelerine kıyasla geride kalmasına yol açmış ve 19. yüzyıla gelene kadar herhangi bir reform somut olarak uygulanmamıştır.

III. Selim ile başlayan yenilik hareketleri II. Mahmut ile anlam kazanmış, Tanzimat döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir. Ancak bu çerçevede gerçekleştirilen kanunlaştırma hareketleri toplumun yüzyıllardır geri kalmışlığını, vergi sistemindeki düzensizliği, halkın geç feodal sistemden dolayı karşılaştığı zorlukları çözmeye yönelik olmaktan uzaktır. Avrupalı devletler karşısında gücü azalan Osmanlı Devleti'nin artan ilişkileri karşısında mecburi olarak yaptığı değişiklikler ve ekonomik olarak sağladığı kapitülasyonlarla başlamıştır. Berkes'e göre bu durum, "*reform çabalarının bir sorunsalı değil, batı ile ilişkilerin çağdaş gerekler çerçevesinde kıvallaştırılmasına yönelik çabalar olarak*" değerlendirilmelidir (1975, s. 220-221).

Sonuç olarak Tanör'ün nitelendirdiği gibi "*Avrupa devletlerinin, Osmanlı'nın işlerine karışmalarını önlemek için hukuksal ve siyasal örgütlenmede yeniliklerin zorunlu hale gelmesi, merkezi devlet örgütünün etkinliğinin artırılmasının akılcı kanunlaştırmaları gerektirmesi, düzen ve güven bunalımı yaşayan halkın sorunlarının rasyonel düzenlemeleri ihtiyaç haline getirmesi ve yeni ortaya çıkan ekonomik ilişki sistemlerinin doğurduğu ihtiyaçların dinsel kuralları işlevsiz kalması başlangıçta Tanzimat döneminde hukuksal meşruluk ve kanuna uygunluğun ifadesi olarak kanun kavramının yüceltilmesine neden olmuştur*" (2017, s. 98).

II. Mahmut döneminde Avrupalı devletlerde olduğu gibi askeri açıdan çağın gereklerine uygun bir modernizasyon gerçekleştirilmesi açısından gerekli adımlar atılsa da içeride ve dışarıda yaşanan karışıklıklar nedeniyle istenilen sonuçlar alınamamıştır. Bu sonuçlara rağmen Tanzimat Fermanı'nı hazırlayanlar da askeri alanda yenilikler yapılmasını gerekli görmüşlerdir. Nitekim öyle de olmuştur. Fermanda üzerinde durulan önemli bir konu da askerliktir. Ayrıca genel olarak Fermanda dile getirilen başlıca hususlar şunlardır: “ Vatandaşlardan vergi alımında keyfiyeti önleme açısından vergilerin önceden bilinmesi gerektiği, devletin ülkesini koruması için yaptığı masraflar adına herkesin bütçesine göre vergi vermesi gerektiğine karar verilmiştir. Asker alımında nüfus durumu göz önünde tutularak mağduriyetlerin giderilmesi sağlanmıştır ” (İnalçık, 1964, s. 612 – 614).

Askerlik ile ilgili alınan bu kararlar esasen II. Mahmut'un bu açıdan eksik kalan reformlarını tamamlayıcı niteliktedir. Zaten devlet yönetiminde yapılacak olan düzenlemelerle beraber askeri alanda kalıcı ve köklü değişikliklere gidilecektir. Askeri alandaki köklü ve kalıcı değişikliklerin yapılmasına karar veren ve uygulamayı izleyecek meclis II. Mahmut döneminde temelleri atılan üç önemli meclisten biri olan Bâb-ı Seraskeriye bağlı Dâr-ı Şurâ-yı'dır. Bu kurum da etkisini Tanzimat döneminde gösterebilmiştir.

Dâr-ı Şurâ-yı Askeri'nin kurulmasını Mısır ordusunda miralay olarak görev yapan Manastırlı Selim Satı Paşa, 1832 yılında firar edip İstanbul'a gelerek padişaha önermiş ve nizamnamesini hazırlamıştır. Dâr-ı Şura-yı Askeri'nin kurulduğu 7 Şubat 1837'de ilan edilmişse de çalışmalarına başlaması Nisan ayını bulmuştur. Alanlarında kendini göstermiş olan üst rütbeli farklı dallardan 12 subayın oluşturduğu kurulun başkanlığına Mirliya Hayrettin Paşa atanmıştı. Ayrıca iki kişilik sivil üyesi vardı. Bu üyelere birisi Şura-yı Askeri Müftüsü olan İsmail Hakkı Efendi idi. Diğer bir üye ise yazışmalardan sorumlu kâtip Mustafa Vehbi Efendi idi. Kâtip ve müftü Bâb-ı Seraskeri'de toplanmaktaydı ve burada kendilerine ait bir daire ayrılmıştı. Gündeme gelen konular serbest bir şekilde tartışılacak ve alınacak kararlar oy birliği ile alınacaktır. Kesinliğine karar verilmiş hususlar Seraskere sunulup, Serasker ilave düşüncesiyle beraber onay için Padişahın huzuruna çıkaracaktır. Padişah onayladığı takdirde karar geçerli sayılacaktır. Bu nedenle yapılacak düzenlemeler alanında uzmanlaşmış ve birçok kişiye danışılarak hayata geçirilmesi önemlidir. İzlenen yöntem diğer konularda da böyleydi.

Yukarıda anlatıldığı gibi Tanzimat öncesinde yer bulmaya başlamış olan bu demokratik temeller, Tanzimat döneminde devam edecek ve toplumun her alanında etkisini gösterecektir. Askerlik alanında yapılacak düzenlemeler, çıkarılacak olan yasa ve yönetmeliklerin hazırlanmasında ve alınmış olan kararların denetimini yapma konusunda Dar-ı Şura-yı Askeri fazlasıyla etkili olmuştur. Meclis-i Vala, sivil hayat ile ilgili olarak görevler üstlenmiş ve askeri alanla ilgili olan yasaları da bu kurul üzerine almıştır. (Şakir, 1957, s. 77 – 78). Dar-ı Şura-yı Askeri, Tanzimat dönemi boyunca faaliyetlerine devam edecek ve Osmanlı Devleti ordusunun çağdaş bir yapı kazanmasında etkili bir rol oynayacaktır.

Geniş topraklara sahip devletin kendini koruması için “Mükemmel Nizami Askeri” buldurmasının zorunlu, askerlik süresinin çok uzun olduğu, bu hizmeti ancak yaşlılıkta tamamlayabilenlerin ne kendileri ne de memlekete bir faydalarının olduğu; daima düzenli bir orduya ihtiyaç duyulacağı, bunların Şura tarafından karşılanacağı belirtilmektedir. Gördüğümüz üzere Tanzimat Fermanı’nda yer alan düşünceler bu nizamnamede daha önce bulunmaktadır.

Diğer yanda Asakir-i Mansure adı yerine Tanzimat arifesinde “Asakir-i Muntazama” veya “Asakir-i Nizamiye” tabirlerine yer verilmişti (Başbakanlık Arşivi, No: 629, s. 8). Özel muhafız birliği nitelikli ve dönemin ihtiyaçlarına göre eğitilerek donatılan olan Hassa Birlikleri, Komutanları Müşir Rıza Paşa’nın gözetiminde Fenerbahçe Sahrasında Hassa Birliklerinin yaptıkları atış eğitimlerini Padişah, tüm vekiller ve üst düzey subayların yanı sıra Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye üyeleri ve yabancı ülke elçileri izlemişlerdi. Kurulan çadırlarda kalan askerlerin atışlarda göstermiş olduğu üstün başarı üzerine Rıza Paşa ve yardımcılığını yapan Ferik Darbhor Reşit Paşaya ödül verilmiştir (Barkan, 1999, s. 1107). Bu ve bunun gibi benzeri önlemler askeri alanda yapılacak olan köklü ve kalıcı değişimin önemini vurgulamaktadır.

Özellikle Mısır Seferi sırasında faydalı olmuş subaylarla Osmanlı ordusunda görev almış bazı yabancılara üst dereceli rütbelerin verilmesi, Selimiye Kışlası inşaatının hızlı bir şekilde bitirilmiş olması askerlik alanında yapılacak olan yeniliklerin başka önemli adımlarını göstermektedir. (Barkan, 1999, s. 1116 – 1117). Bunlara ek olarak Padişah adına yayınlanmış olan fermanlarda askerlik konusunun önemine değiniliyor ve Abdülmecit konuya verdiği önemi sözde bırakmayıp kışlaları ve askeri tesisleri teftiş ediyor, tatbikat ve talimleri izlemekten geri kalmıyordu. 1843 yılının Ağustos ayında Kuleli ’de bulunan bir kışlanın tamirat işleminin kısa sürede tamamlanmasından ötürü,

Padişah burayı bile gezmiş, kendisini karşılayarak resmigeçitte bulunan askerin mükemmelliğinden ve işin kısa sürede bitirilmiş olmasından dolayı Rıza Paşa'ya iltifatta bulunmuştu. Bütün bu olanlar askeri alanda kalıcı ve köklü değişiklikler yapılacağını işaret etmektedir. Devamında reform için altyapı tamamlanmış ve Padişaha sunulacak şekilde neler yapılacağı açıklanmıştır.

1.1. Tanzimat'ın Yarattığı Toplumsal ve Hukuksal Dönüşüm

Osmanlı'nın modernleşmeye geçiş sürecinde din ve mezhep açısından Müslüman olmayan Osmanlı uyruğunu korumak iddiasında bulunan Avrupa Devletleri karşısında isteklerini kayıtsız bir şekilde yerine getiren Osmanlı Devleti bu şekilde iç işlerine karışılmasına engel olacağını düşünmüştür. Müslüman olmayan uyruğa bazı haklar vererek iç işlerine müdahaleleri önlemek düşüncesi belirleyici olmuştur. Batı'nın baskısı ve bu baskının Osmanlı içerisinde yarattığı yenilik akımının etkisiyle devletin siyasal ve hukuksal yapısında düzenlemelere gidilerek kişilerin toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuksal durumlarında iyileştirmeler yapmak ve bu alanda keyfiliği ortadan kaldırarak kurumsal güvenceler sağlamak idari ve hukuksal modernleşme çabalarının temel amaçlarındanıdır. Bu anlamda can, mal ve onurun korunmasını içeren hükümleriyle Tanzimat Fermanı, Batı tipi anayasallaşma sürecinde önemli rol oynamış, Weberci anlamda gelenekler tarafından da desteklenen kişisel sadakatin belirleyici olduğu kraliyet tarzı yönetim biçiminden, rasyonalite ve soyut hukukun belirlediği bürokratik, yasal – rasyonel hakimiyet biçimine geçişin ilk adımlarını oluşturmuştur. Meşrutiyet ise, kurumsal düzenlemelerle bu sürece hız katmıştır. Osmanlı Devletindeki genel modernleşme diğer bir deyişle Batılılaşma çabaları Batıya ait birçok kurumun içe aktarılması ile sonuçlanmış olsa da, , devlet ve toplumsal yapıda eskinin kaldırılıp yeninin getirilmesi şeklinde değil, eskinin yanına yeninin konulması şeklinde ki modernleşme anlayışı benimsenmiş ve özellikle Tanzimat döneminde belirginlik kazanmış olan bu anlayış ile ikincil karakterde bir devlet ortaya çıkmıştır. Bu durum aslında, Tanzimat'ın temelini oluşturan eşitlik ve adalet anlayışına uygun değildir. Eşitlik ve adalet tekçi karakterdeki kurumların varlığını gerektirmektedir. Yenileşme sırasında hukuksal bağlamda bir yandan geleneksel hukuk kural ve örgütleri varlık ve işlerliklerini devam ettirirken, öte yandan Batıdan, özellikle de Fransa'dan kanunlar aktarılmış, yine Batıdan esinlenerek bu kanunları uygulayacak yargı örgütleri oluşturulmuştur. Yönetim alanındaysa, kararların gitgide düşüncelerin serbestçe ifade edildiği meclislerde alınmasına doğru bir süreç yaşanmaktaydı. Diğer taraftan monarşi yönetiminin

taraffarlarının direnmeleri ve halkın uzun geleneklere bağlı kalması bu alandaki çabaların zaman zaman aksamasına, katılımcılık temelinde oluşturulan kurumların yanında geleneksel kurumların varlıklarını sürdürmelerini doğurmuştur (Akça – Hülür, 2006 s. 237).

Batı Avrupa’da kapitalizmin yükselişe geçişiyle birlikte siyasal ve hukuksal yapı değişime uğramış, devlet düzeni ve yasalar kutsal referanslarından uzaklaşarak gücünü ve yasallığını gittikçe daha fazla insan düşüncesi ve dünyevi ihtiyaçlardan almıştır. Batı Avrupa’da yayılmış olan gelişmeler, Osmanlı sisteminin geleneksel çizgisini sarsması normaldir. Osmanlı İmparatorluğu kendini bu duruma ayak uyduracak düzenlemeler yapma zorunluluğunda hissetmiştir. Fakat Batı Avrupa’dan farklı olarak Osmanlı İmparatorluğunda değişim ve düzenlemeler, kültürel ve toplumsal etkilerin kısırtmasıyla değil ekonomik, askeri ve siyasal bir gereklilik üzerine belirlenmiştir. Bu sebeple Osmanlı sistemindeki değişim daha çok devlet sistemiyle alakalı yeni düzenlemeleri kapsamıştır.

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde çeşitli tavizler vermiştir. Bu tavizlerin başında ekonomik olduğu kadar siyasal sonuçlara da sebep olan kapitülasyonlar vardır. Fransa kralı ile Osmanlı sultanı arasında 1535’de kabul edilen ittifak anlaşması Fransız vatandaşların Osmanlı ülkesinde serbest olarak ikamet etmesini, inançlarında özgürlüğü ve ticari icraatlarının korunmasını kapsıyordu. Bu sebeple, Fransa kralı Hıristiyanların gözünde bir koruyucu konumuna gelmiştir. Zamanla İngiliz ve Alman güçleri de buna benzer ayrıcalıklar elde ettiler ve bu ayrıcalıklar ticari olduğu kadar siyasal sonuçlara yol açmıştır. Avrupalı devletlerin Osmanlı’dan kaptığı ayrıcalıklar 1838’de İngiliz ticaretinin önündeki engeller kalkınca zirve noktasına kadar ilerlemiştir. (Akça – Hülür, 2006, s. 235 - 237).

Lale Devrinden bu yana Batı ile olan ilişkilerini düşmanlık çerçevesinden komşuluk noktasına kadar getiren Osmanlı Devleti, sanat, düşünce ve insana odaklı ilişkilerini geliştirmeye uğraşmıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir durum ise Avrupa medeniyetinin anlaşılmaya çalışılma çabasıdır. Avrupa’nın üstünlüğü kendini en çok askeri alanda hissettirdiğinden ötürü, matbaayı bir istisna olarak ele alırsak, Lale devri, I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde Avrupa’nın öncelikli olarak askeri gelişiminden yararlanılmakla uğraşmıştır. Ancak yine de matbaa ve elçiliklerin ortaklık ettiği kültür ve medeniyet hükümlerinden söz etmek mümkündür. Öyledir ki, III. Selim tarafından yapılan reformlar, “*Avrupa’nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyet*”

alanlarındaki kazançlarına Osmanlıyı da katmak amacındaydı (Karal, 2011, s. 55- 61). III. Selim'in devletin düzenine ilişkin bilgiler ve devlet adamlarından istediği tasarımlarda ilk defa kanunnamelerin zamanın ihtiyaçlarına karşı işlevsizleşmesinden, bu durumun kargaşaya sebep olacağından, yeni etkinliklere dayanan düzenlemelerin yapılması gerektiğinden bahsedilmiş, eskiye dönüşün devletin iç sorunlarına çare olmayacağı belirtilmiş, Avrupalı devletlerdeki gibi örneklere güvenip kanun üstünlüğünün sağlanmasının gerektiği belirtilmiştir (Bozkurt, 1996, s. 42 – 43).

Yapılan reformların toplum ve devlet düzenindeki karışıklıkları düzeltebileceğini savunan III. Selim, kendisinden önceki reformculardan ayrı olarak reform hareketlerini toplum geneline yaymaya çalışmıştır. Reform tasarımlarını oluşturmadan önce ileri gelen kişilerin konu hakkındaki düşüncelerini rapor şeklinde isteyen III. Selim, “meşveret” yönteminin alanını genişleterek katılımcılığın önünü açmış ve modern gelişmelere uygun şekilde hareket etmiştir. III. Selim'in yapmış olduğu reformlar Avrupa tarzında gelişime yönelme açısından oldukça önemlidir (Tanör, 2017, s. 34 – 36). Osmanlı devletinin sosyal, ekonomik, politik ve hukuksal yapısındaki bozulmayı doğru analiz eden III. Selim, adaleti sağlama, rüşvet ve kayırmacılığın önlenmesi, devlet işlerinin kabiliyetli kişilere emanet edilmesi ve yönetimin görev ve sorumluluklarının paylaşılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Halen bile tartışılmakta olan devlet toplum içindir düşüncesi o dönem için bürokrasi tarafından anlaşılması zor ve olgunlaşmaması aşikârdır (Okandan, 1948, s. 50 – 55).

Modernleşme şekli, toplumsal ve ekonomik alanlarda değişimin sonuçları olarak değil, sarsılmaya başlayan devletin sistemini düzeltmek ve siyasal gücün hâkimiyetini yeniden kurmak amacını yansıttığından halkın desteğiyle uygulamaya konulamıyordu. Reformlardan yana veya reform karşıtı görüşün devlet işleriyle ilgilenenler ile sınırlı kalması, Osmanlı'nın toplumsal yapısının temelinden kaynaklanmaktaydı. Osmanlı devletini etkileyen gerileme dönemi ve bu döneme paralel olarak gelişen askeri ve siyasi başarısızlıklarla beraber ayanların bağımsız hareket etme hevesleri devletin tüm yapısal faktörlerinde ve hukuk alanında yeniliğe gitmeyi mecbur kılmıştır. (Rumpf, 1999, s. 482).

Tanzimat döneminde Kültürleşme, Rönesans ve Reform süreçlerinde oluşan Batının yapısal değerleri ve modern devletin çekirdeği olan hukuk devleti ve bireysel haklar öncelenmiştir. Ancak bu değişim Osmanlı toplumunun iç hareketliliğine değil, dönemin bürokratlarının milliyetçi ayrımcılığın önüne geçme gibi pratik amaçlarında

kaynaklanmaktaydı. II. Mahmut döneminde de bu yaklaşım hâkimdi. II. Mahmut, şeyhülislam başkanlığını diğer din başkanlıkları ile eşit seviyeye getirmiş, şer'î mahkemeleri şeyhülislamlık ile bağdaştırıp bu makamı devlet – içi / hükümet – dışı bir düzene getirerek ayrımcılığı engellemiş ve ırk eşitliğine destek vermiştir. (Bingöl, 1999, s. 533 – 534).

II. Mahmut döneminde Keçecizade İzzet Molla'nın hazırlanmış olduğu reform tasarısında rüşvetin ve eğlencenin önüne geçilmesinden, Osmanlı çatısı altındaki gayrimüslim vatandaşların çapulcuların yağmacılığından kurtulmasından, madenlerin işlenmesinden ve ticaret kışkırtmasıyla birlikte yeni düzenlemelerin gereğinden bahsetmesi ve yine bu dönemde adli ve idari reformlar ile memurlar için çıkarılan iki ceza kanununun rüşvet ve himayeciliğin önlenmesi dönemin toplumsal ve siyasal görüntüsü için değer taşımaktadır. (Velidedeoğlu, 1999, s. 169 – 173).

Avrupa'daki sivil kurumların üstünlüğünün inkar edilemeyecek bir konumda bulunması ve Cezayir, Mora, Sırbistan, Mısır, Romanya vb. ülkelerde kendini gösteren çözümler arzusunun devlet yönetimini üzerine atılarak padişaha karşı oluşmaya başlayan nefret duyguları II. Mahmut'u salt yetkilerini kullanmaya zorlamıştır. Osmanlı devleti tabiatında savaş, barış gibi önemli konular ile alakalı kararların Divan-ı Hümayun bünyesi dışındaki üst düzey devlet adamlarının karşılıklı fikir alışverişi yapması geleneği vardır. III. Selim reform uğraşılarını halkın üzerine yıkmada konusunda bu geleneği kullanmıştır.

II. Mahmut ise, reform girişimlerinde danışma geleneğinin daha kurumsal bir yapı hali almasını sağlamış ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'yi (1837), reformların bağımsız bir ortamda tartışılıp, reform taslaklarının hazırlanması ve uygulanışının takibini yapmak için görevlendirdi. Tanzimat'ın hazırlanış ve korunup kollanması uygulamasında en önemli yere sahip olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, kanun ile yönetilen ülkelerin meclislerinin çalışma politikaları ile yürütülmekteydi (Karal, 2011, s. 172). Meclis, Tanzimat kurallarının uygulanması konusunda geniş kapsamlı yetkileri elinde bulunduruyordu. Bu yetkiler (hukuki metinlerin hazırlanması, yargılanan memurlarla ilgili işlerin kontrolü ve bazı danışma görevlerinin yerine getirilmesi gibi) sayesinde devlet örgütünün şekillendirilmesi, devlet merkezindeki bakanlıkların ve meclislerin oluşturulması ve denetimlerinin sağlanmasında yetkiler etkili olmuştur. Hatta devletin bütçesinin oluşturulması ve denetimin sağlanmasıyla alakalı diğer kurumlarla eş zamanlı bir şekilde çalışmak durumundadır. Meclis, yönetsel ve hukuksal alanlarda devletin

ihtiyaç duyduğu kanunların hazırlanmasında ve bakanlara danışmanlık yapmanın yanı sıra, yönergeler ile paşaları yönlendirme yetkilerine de sahiptir. (Akça – Hülür, 2006, s. 241).

1.2. Ordu Modernleşmesi ve Sebeplerine Genel Bir Bakış

Ülken'in tespitine göre “*Osmanlı döneminde toplumsal modern yapı batılı şekilde ve geleneksel düşünce biçimi, birliktelik içinde ve birbirlerinden etkilenmeden ama birbirleri ile uzlaşmaya çalışarak bir arada yaşamıştır*” (1998, s.19). Bu paralel yaşantı uzun sürmüş görünse de çatışma ve zorunlu tercihlerle dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kendine has olan ancak anakronik olduğu gözlemlenen yapısı II. Selim dönemine kadar sorunsuz devam ettiği düşünülmüştür. Ancak askeri başarısızlıklar ortaya çıktığında devlet ileri gelenleri reform yapma gereği hissetmiş iç ve dış etkenlerde bu çabaları arttırmıştır. Batılı ülkeler gibi modernleşmenin artmasının sebebi ise devletin çöküşünü engellemek için yapılan bir öngörüdür. Modernleşme niteliği taşıyan “Batılılaşma” ifadesi, Batı ülkelerinin kendine özgü kuruluşlarının ve yaşam tarzlarının benimsenmesi anlamını taşımaktadır. Tanzimat buraya yönelik net bir adımdır. Ancak askeri gelişim ve ordu modernleşmesinde çok daha erken adımlar vardır. İstanbul'un fethiyle birlikte başlayan yükselme döneminde, Osmanlılar kendi uygarlıklarını Batı uygarlıklarından daha güçlü olarak görmüştür. Bununla birlikte Batıyı bir model olarak benimsemek Osmanlıda bir problem yaratmamıştır. Osmanlı Devleti'nin neden çöktüğü gittiği sorusu ise önce devlet idaresinin bozulması ve daha sonrasında ise Batı uygarlıklarının askeri alandaki üstünlüğünün artış göstermesi olarak açıklanmıştır (Mardin, 1994, s. 10).

Avrupa'dan özenilen birkaç ilkenin benimsenmesine yönelik ilk bilinçli ilerlemeler 18. yüzyıl ile birlikte başlamıştır. Osmanlı'nın Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ve birleşik devletler tarafından bozguna uğraması sonrası 26 Ocak 1699 tarihinde imzalanan Karlofça ve 21 Temmuz 1718 tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşmaları devletin yürürlükte olan bu sistemiyle daha fazla yaşanamayacağını gösterir niteliktedir. Bununla beraber Çar Petro önderliğindeki Rusya'nın modernleşmeye yönelik çalışmaları Batı uygarlıkları gibi modernleşmeyi düşünen Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çeken bir durumdur. 1718 yılından 1730 yılına kadar Sadrazamlık görevini yürüten Damat İbrahim Paşa yenilik girişimlerini başlatan bir devlet adamı olarak

görünebilir. 1720 yılında köken bakımından Fransız olan Davut Paşa, İstanbul'da bir itfaiye ekibi oluşturmuştur. Bunun gibi hizmetlerle başlayan dönüştürücü müdahaleler 19 ve 20. yüzyıllardan itibaren uzun yıllar sürecek bir reform döneminin başlangıcı olmuştur. Gemicilik ve Denizcilğe yönelik yenilikler yapılmıştır. Reforma doğru giden bu süreçteki en önemli müdahaleler ise askeri tabanlı yapılan yeniliklerdir (Lewis, 1968, s. 46 - 49). Asıl bu müdahalenin etkili olduğu görülecektir.

Gerilemeye çare olarak salt askeri alanda yapılan yenilikler ise yetersiz olmuş ve yetersiz kalan bu yenilikler Osmanlı'nın savaş kayıplarını devam ettirmiştir. Artış gösteren savaş kayıpları üzerine Osmanlı yöneticileri askeri alanda yapılan yeniliklerin yanında diğer alan ve kurumlarda da Batılı tarzda yenilikler yapılması gereğini hissetmiştir. Ancak Osmanlı'nın çöküşe doğru gitmesinin önüne geçilememiş ve devletin çöküşünün önlenmenin çaresini düşünce olarak da yenilikler yapmakta görmüşlerdir. Düşünce olarak da Batıya özenilen bu öngörü ise Osmanlı Devleti'ni Fransız İhtilali'nin başlaması ile birlikte batı medeniyetine teslim olmak zorunda bırakmıştır.

III. Selim (1789-1807), bir padişah olarak öncelikle Osmanlı-Türk Batılılaşma hareketinin öncüsü ve devlet içindeki genel yeniliklerin temsilcisi olarak görülmektedir. Çünkü III. Selim Batılılaşmanın çeşitli yönleri ile ilgilenmiştir. III. Selim'i yeniliklere yönelten ilk önemli olay ise geçmiş zamanda Karadeniz'de ki Müslümanların topraklarını işgal eden ve şimdilerde ise İstanbul tizerinden gözdağı veren Rusları bölgeden yollamak istemesidir. Bu istek ise ancak Osmanlı İmparatorluğunun askeri anlamda gücünü eski haline getirmekle mümkündür. Sonuçta III. Selim, Osmanlı İmparatorluğuna Batılılaşmaya geçişin gerekli ve ilerici bir gerek olduğu düşüncesini aşlamıştır. III. Selim orduyu yenileştirme çabalarında muhalefetle karşılaştı. Bu muhalefetin sebeplerini, sosyal yapıda ve ortamda aramak yerinde olur.

III. Selim'in kendi emir komutasında düzenli bir ordu yaratma çabası, hem yeniçerileri hem de ayanları tedirgin etmişti. Ayrıca, ekonomiye yönelik aldığı önlemler, Osmanlı'da bir huzursuzluğa sebebiyet vermekteydi. III. Selim, yeni ordunun giderlerini karşılamak için Nizam-ı Cedid hazinesi olarak da bilinen İrad-ı Cedidi kurmuş ve devlet hazinesine ilişik olan arazinin büyük bir bölümünün gelirlerini bu hazineye aktarmıştır. Ek gelir sağlamak için ise bazı vergi oranlarını yükselmiştir. III. Selim'e yönelik ilk tepki ise ayanlardan gelir ve ayanlar III. Selim, 1806'da askeri yenilenmeyi büyütme adına Anadolu'dan Balkanlara yeni birlikler getirmeyi düşündüğü sırada, Balkanlarda bulunan ayanlar Edirne'de toplanmış ve III. Selim'in daha fazla ilerlemesini önlemişlerdir.

III. Selim, reformlarının düzenlemesini ve uygulamaların kontrolünü, bir grup taraftarına bırakmıştı. Sorumlu hükümet memurları onlardan nefret etmekteydiler ve zamanla sultanın aleyhine döndüler. Onların gözünde reformcu sultan, bir avuç gözdenin keyfi idaresini sağlamaktan başka bir şey yapmamıştı (İnalçık, 1964, s. 31 - 41).

Aslına bakılırsa bu dönemde yapılan modernleşme uğraşları önceden yürütülen modernleşme uğraşlarına göre oldukça farklıdır. Çünkü, bu dönemde yapılan yenilikler bir tesadüf eseri değil tam tersi daha bilinçlidir ve hepsi bir plan çerçevesinde gerçekleşmiştir. (Turhan, 1997, s.222). Sonuçta etkileri de kalıcı olacak, diğer reformcu padişah II. Mahmut'a kapıyı açacaktır.

II. Mahmut ile başlayacak olan dönem ise modernleşme tarihinde farklı bir dönemin girişidir. Zira II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen modernleşme çabaları ortaya çıkan sosyal yönelmeler ile etkiler dikkate alınarak yapılmıştır. Ancak daha öncelerde yapılan modernleşme uğraşlarının devamı niteliğini taşımıştır. Osmanlı sadece bu dönemde mecburi olarak modernleşme yoluna girmiştir. (Turhan, 1997, s.233 - 238).

17. yüzyıldaki değişimin belirgin özelliği, merkezi yönlendirmenin şekillendirdiği düzenlemeler olmaktan daha çok, sosyal etkileşimler sonucunda ortaya çıkmış özgür işleyen olaylar olmalarıdır. Bir taraftan cemaatlerin büyük örgütler altında bir olması, diğer taraftan toplumsal bütünlüğün önemli psikolojik dinamiklerini oluşturan "uç" anlayışı ve fetih ülküsünün şehir yaşamına geçilmesiyle birlikte etkisini kaybetmesi, değişimi hızlanmasına sebep olmuştur. Bu değişim sürecinde yerel otoriteler eleştirilerini merkezi idareye yöneltmiş olmalarına karşın, merkezi otorite toplumsal mesruiyet ve uzlaşımın tek kaynağı konumuna sahip olmayı sürdürerek, bütün sorunların kökeninde devletin zayıflamasını görmüş ve merkezi otoriteyi güçlendirici bir modernleşme politikası benimsemiştir (Karpaz, 2002, s. 17 - 20).

17. yüzyılda Batılı toplumlarda sanayi yeniliklerini başlatan ve diğer dünya toplumları etkileyen kapsamlı değişimlerin Osmanlılar tarafından izlenmesine rağmen, kendi sistemleri açısından sonuçlarının yeterince öngörülemediğini söylemek olasıdır. Bunda iki etken vardır: değişim etkilerinin daha üstün bir din olduğuna inanılan İslam'ın yarattığı medeniyetin rakibi olan Hıristiyan dünyasından gelmesi ve Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca sürdürmüş olduğu güçlü devlete olan aşırı güven (Ülken, 1998, s.20). Oysa Berkes'in ifade ettiği, değişimin etkileri öncelikle olarak toprağın kullanımında ortaya çıkmış, toprağın kullanım şekline bağlı olan ekonomik, idari, bilimsel ve sanayi

alanlarında da yapısal değişimler görölmüş fakat değişim, yeni bir dünya sisteminin şartlarının kendini kabul ettirmesi olarak değil, “*geleneksel sistemden ayrılmadan kaynaklanan bir bozulma*” olarak kabul edilerek yanlış bir değerlendirmeye tabi tutulmuş, sonuçta geleneksel sisteme dönüş mümkün olmadığı gibi, çözölmünün de önüne geçilememiştir. (1975, s.17-20).

Değişim eğilimleri 17 ve 18. yüzyıllarda görölrken, toplumsal dinamiklere değil merkezi iktidara daha fazla güç kazandırma çabaları ile sonuçlanmış, merkezi iktidar kendisinin zayıflamakta olduğunu görerek “geleneksel” gücünü toparlama çabasına girmiştir. Diğer taraftan, 18. yüzyıldan itibaren sanayileşme merkeziyetçi devlet eğilimini güçlendirmiştir. Merkeziyetçi devlet, “mali, idari, hukuki alanda standart ve bütöncöl bir kontrol” mekanizması kurmaya ve işletmeye çalışmıştır. Ortaylı’ ya göre uzmanlaşmış ve sayıca artmış bir bürokrasi, mükemmelleştirilmiş bir bürokratik kayıt mekanizması merkeziyetçi devletin temel karakteristikleridir (Ortaylı, 2002, s.123).

Osmanlı Devletini çöküşten uzak tutmanın çaresi olarak girişilen Batılılaşma hareketleri, ilk başta savaşlardan alınan bozgunlar sebebiyle orduda yapılan yenilikler ile ortaya çıkmıştır. Buna karşıt asıl yapılması gereken ise Batıda olduğu gibi birlik ve bütönlüğü sağlayabilecek bir siyaset ortamının meydana getirilmesi idi. Bu siyaset ortamının meydana getirilmesi amacıyla ayanlar, Derebeyler ve Yeniçeriler ortadan kaldırılmıştır. Siyasal ve ekonomik değişme dinamikleri dışarıdan gelmiş ama içeride bulunan çözüm anakronik bir devlet yapısını da “Batı tipi görünen” ama uzun mutlu yıllardan hatırlanan ve bilinen tek işleyen model olan merkeziyetçi devlet olmuştur. Sonuçta bu süreçte Osmanlıda merkeziyetçilik ve ordu modernleşmesi değişimin yönlendirilmesinde işlevsel olmuştur (Kuran, 1997, s. 122-123).

2. DEğERLENDİRME

Kurulduğu ilk günden itibaren üretim modeli ve varoluşu fetih üzerinden tanımlanabilen Osmanlı İmparatorluğu, belirli bir süre varoluşunu korumuş olsa da her anakronik yapı gibi dış meydan okumalara karşı zayıf kalmıştır. Klasik döneme kadar süren askeri başarıları; ekonomi, eğitim ve kültür alanında kalıcı dinamiklerle desteklenememiştir. Düzenin bozulması, fetih modeli üzerinden askeri başarısızlıklara bağlanmıştır, diğer dinamikler dikkate alınmamıştır. Bu nedenle ilk olarak sadece askeri alanda yenilik yapılması gereğine inanılmıştır. Bu süreçte ulema ve ordunun gücü tartışılmazdır ama gelenekseli temsil eden karakterleri yeniliklere direnmiştir. Kaçınılmaz

olarak orduya rağmen orduda yenileştirme yapılmıştır. Ancak beklenen diğer reformlar Avrupalı ülkelere taviz olarak görülmüştür. Bu bağlamda toplumun içinden gelen ve sorunlarını kalıcı olarak çözen yeniliklerden ziyade yüzeysel ve Avrupalı ülkelerin isteklerine göre şekillenme dikkat çeker. Hentiz toplumsal bir talep yoktur. Buna ilişkin bir hareket kıvılcımı dahi yoktur. Sadece ordu-millet retorığının dışarıdan parlatılması olarak görülebilecek askeri reformlar dikkat çeker ve görece dönüştürücüdür.

II. TANZİMATIN ARKA PLANI: SENED-İ İTTİFAKTAN TANZİMAT FERMANINA GEÇİŞ

1. Sened-i İttifak ve Sonrasında Askeri Güç ve Ordu Modernleşmesi

1.1. Sened-i İttifak'ın Hazırlanması ve Oluştığı Koşullar

Bu dönemde İmparatorluğun başkenti İstanbul, hanedanlar ve ayanlar arasında gerçek anlamda paylaşılmıştır. Merkez'deki yeni iktidar, yani Alemdar Mustafa Paşa'nın başkenti bir düzene sokmasına rağmen, ülkede asayiş ve merkezi birlik tam olarak elde edilememiştir. Merkezde söz geçiren, özellikle askeri alandaki yeniliklerin devamını isteyen ve bu nedenle de merkezi birlik ve otoriteyi sağlamayı amaçlayan bu güçler, Merkez ve çevre ile arasında bir anlaşma yolu aramıştır.. Objektif ve sübjektif nedenler onları şiddete değil, anlaşmaya zorluyordu. Çünkü merkezden uzak bölgelerde kendileri güçsüz fakat, ayanlar ve hanedanlar ve benzeri (yerel unsurlar) güçlü durumdaydı.

Ayrıca, Alemdar Mustafa Paşanın eskiden bir ayan olması ve ayanlara söztünü dinletebilecek gücünün olması merkez güçlerinin de menfaatlerini koruyabileceği düşüncesini doğurmuştur. Buna benzer nedenlerle Alemdar Mustafa Paşa, yapmak istediği yeniliklere başlayabilmek, hanedan sınıfını emri altına almak ve buna karşılık olarak ayan ve hanedanlara bazı teminatlar sağlamak amacıyla hükümet tarafından atanmış olan ayanlar ile bir anlaşma kararı almıştır. (Uzunçarşılı, 1942, s. 138-140).

İstedikini yaptırabilen ve kendinden emin olan Alemdar Paşa, basit bir kağıt parçası ile yapmış olduğu bir çağrı ile ayan ve hanedanları toplantı yapmak adına İstanbul'a davet etmiştir. Alemdar Mustafa Paşa'nın toplantı için yaptığı bu çağrıya hasımı konumunda bulunan Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Bulgar ayanlar katılım sağlamamıştır. Lewis'in ifadesine göre ise toplantıya çağrılan ayanların çoğunluğu toplantıya katılmıştır. (1968, s. 75). Arap illeri ve Anadolu'nun uzak bölgesinden olanlar

da toplantıya katılmadılar. Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan da sözü geçen ayanlardan Tepedelenli Ali Paşa ise toplantıya sadece bir temsilci göndermekle kalmıştır. Toplantıya katılım sağlayan ayanlar, beraberlerinde küçük bir ordu getirmeyi de unutmamışlardır. (İnalçık, 1964, s. 604). Bu durum çözülmüş olan merkezi yapı ve onun ordusuna meydan okuma cesareti gösterebilen, kendi ordularını kurmuş olan geç feodal beylerle masaya oturma manzarası olarak tasvir edilebilir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın toplantıda bahsettiği konular katılımcılar tarafında tartışılmış ve toplantı sona ermişti. Ortaya çıkan düşünce ise "Sened-i İttifak" adının verildiği bir anlaşma 7 Ekim 1808 tarihinde imzalanıp mühürlendi. Katılım sağlayan ayan ve hanedanlardan ise sadece dördü Sened'e mührünü basmıştı. Diğer ayan ve hanedanlar ise bağımsızlıklarının sınırlanacağı düşüncesine kapılıp "askerlerimi de alarak" memleketlerine geri döndüler. (Shaw, 1982, s. 27).

Fakat utangaç ve gönülsüz olan sadece ayan değildir. Saltanatı konusunda tereddüt eden II. Mahmut da Sened-i İttifak'ı onaylama konusunda zorlanmıştır. Ancak, Enderun Mektebi önde gelen isimlerinden Ömer Ağa'nın "*Bu senet sizin istiklal-i saltanatınıza dokunur. Lakin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik çaresiz tasdik olunup sonra bunun fesih ve ilgası çaresine bakılmalıdır*" şeklindeki önerisine uyararak metne tuğrasını bastı ve bir Hatt-ı Hümayun ile Sened-i İttifak'ı onaylamıştır. Yani Sultan II. Mahmut bilinçle imzalamış fakat Ayanlara ve onlara eğilimi olanlara öfke ile dolmuştur. (Okumuş, 2006, s. 213). İçinde bulunduğu durum Sultan'a daha geniş bir hareket alanı bırakmamaktadır ve aslında Alemdar Mustafa Paşa'nın siyaseti Sultan'a ağır gelmiş görülmektedir.

Sened-i İttifak, genel Osmanlı hukuk kaynaklarından herhangi biriyle benzer nitelik taşımamaktadır. Çünkü dinsel kaynaklı ya da İslam hukuku kuralları çerçevesinde düzenlenmesi yapılmış bir belge değildir. Kanun, kanunname, adalet fermanı gibi örfi hukuk işlemi türlerine de dahil edilmesi mümkün değildir. Berkes'e göre yasa ve anayasal belgelerdeki hukuki sıfatlardan ve objektif dilden mahrumdur; hukuk diliyle değil, hanedanların ağzından çıkmış gibi kaleme alınmış olup bir sistematığı de yoktur. Belgeyi oluşturan topluluk da, yasa ya da yasa benzeri kurallar koymaya yetkili bir kurul değildir (1975, s. 121-122).

Yine Berkes' e göre "hukuk bilimsel yazımı *Sened-i İttifak'a* gereğinden fazla bir değer vermiştir. Bunun nedeniyse *Sened-i İttifak'ı* gerçek bir sözleşme ve hatta ayar dayatmaları sonucunda ortaya çıkmış bir misak olarak görmekle ilgili olabilir. Ancak *Sened-i İttifak*, her şeye rağmen ülke yönetimine bambaşka bir yön ve biçim veren, kökten yenilikçi anayasal bir belgedir. Bağlayıcı sonuçlar doğurmaması bunu değiştirmez ayrıca *Sened-i İttifak*, daha nesnel olarak ayarların örgütlenmesi ve aynı zamanda yenicilerle karşı bir silah olarak düşünülmüştür. Yeniciler tarafından bir isyan çıktığında, ayarlar İstanbul'a gelerek "Vaka-yı Hayriyeyi" gerçekleştirebileceklerdir. İsyân gerçekleşmiştir fakat sanırım büyük ölçüde II. Mahmud ve Aledar Mustafa Paşa'nın *Sened-i İttifak'a* karşı olan aleyhtarlığı yüzünden silah işlememiştir" (Akşin, 1980, s. 118-119).

1.2. Tanzimat Fermanı'nın Hazırlanması ve Getirdikleri

Osmanlı Devleti'nde hukuki anlamda değişiklik sayabileceğimiz ve anayasal düzenleme izlerini taşıyan çalışmalar Tanzimat diye adlandırılan dönemden sonra başlamıştır. Tanzimat Döneminde yapılan iyileştirmelerin nedenlerinden biri, Fransız devriminin etkilerini de taşıyan ve Osmanlı egemenliği altındaki Türk ve Müslüman olmayan halkları etkisi altına alan ulusçuluk akımı ve bunun yaratacağı ulusal bağımsızlık (Sırp ve Yunan ayaklanmaları) hareketleridir. Bir diğeri ise, yeniden canlanan geleneksel feodal muhalefettir. Özellikle feodal muhalefete karşı güçlü bir merkezi ordunun önemi ise yadsınamaz bir gerçektir. Tanzimat Döneminin iyileştirmelerini ordu modernleşmesi ile beraber değerlendirmek militarizmi anlamamıza yardımcı olacaktır. (Tanör, 2017, s.64).

Osmanlı'nın dağılmaya başladığı bu dönemde, hukuk anlamında eşitliğin sağlanmasının devlet açısından önemini Mustafa Reşit Paşa henüz Londra'da büyükelçi görevindeyken anlamıştır. Yapılması gereken, yurttaşlara hukuk anlamında eşitlik getirmektir. Bu olay Avrupa'nın Osmanlı'ya olan baskısını azaltacak ve Batı ile olan ittifakı kolaylaştıracaktır. Bunun yanı sıra Mısır İsyanıyla başa çıkamamak da olan Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin desteğini kazanacak adımlar atmasını zorunlu hale getirmiştir.

Temelde Orta Doğu ülkelerinde askeri ve bürokratik modernleşme uğraşları 18. yüzyılın sonunda ortaya çıktı. III. Selim'in askeri alanda kurduğu Nizam-ı Cedid ismini taşıyan ordu 19 ve 20. yüzyılda modern Osmanlı ordusunun temeli olmuştur. Bu alanda,

Mısır'da Hidiv Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın modernleşme adına uğraşları ise 19.yüzyılın başına denk gelir. 1805 yılından itibaren Mısır'ın Valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa, savaş sanayisini kurmaya çalışmıştı. Ordunun ihtiyaçlarını gidermek adına Avrupa'dan eğitimci subaylar, mühendis ve doktorlar getirtip, Avrupa'ya çeşitli inceleme kurulları ve öğrenciler yollamıştır. (Aydın, 1992, s.38).

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devletinin bütün kurumlarında birçok reformun hayata geçirildiği bir evredir. Bunların en başında kanunlaştırma kavramı yer alır. Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nde ilk kez yeni bir hukuki yapının gerekliliği üzerinde durmuş ve bunun için birçok heyet düşüncesini paylaşmıştır. 19. yüzyıl, Batı'da büyük kanunlaştırma olaylarının meydana geldiği bir dönemdir. Bu akım geniş ölçüde Osmanlı Devleti'ne de etki etmiş ve Tanzimat Döneminin en kapsamlı değişikliklerinin hukuk ve kanunlaştırma alanında olmasını sağlamıştır. Ancak Batı'daki kanunlaştırma hareketlerinin kendine özgü etkenleri vardır. Bunların Osmanlı'daki kanunlaştırma olaylarında da aynı şekilde işlediğini söylemek yerinde olmaz. (Gencer, 1990, s. 7-8).

Tanzimat döneminde hukuk reformları daha çok Osmanlı saray yönetiminin ve bürokratların zayıflayan idari güçlerinin sağlamlaştırılmasına yönelik olmuştur. Sonuç olarak, eğer salt Batılılar için yapıldıysa onlar açısından bekleneni verememiştir. Askeri ve teknik açıdan başlayan Batılılaşmanın siyasi ve hukuki şekle girmesi ve "Osmanlı devletinin artık baş edemediği askeri ve siyasi Rus - Avrupa baskısı karşısında, varlığını korumak için yapmak zorunda kaldığı siyasi, adli, içtimai ve medeni bir hareket" şeklinde de tanımlanan Tanzimat, zamanında birçok tepkiye, karışıklıklara yol açtığı gibi, sonrasında da her seviyedeki devlet adamı, yazar ve düşünür tarafından da eleştirilmiştir. Bugün bile üzerinde uzlaşma olmayan farklı yorumlarla anlaşılmaya çalışılmakta, hakkındaki tarihsel gerilimin etkileri sürmekte, şiddetli tartışmalara neden olabilmektedir.(Tanör, 2017, s. 95 - 96).

1.3. Yeniçeri Ocağının Kaldırılması

Yeniçeriler, ilk etapta askerlik olmak üzere devlet tarafından yapılan ıslahatların tamamına karşı çıkmışlardır (Çadircı, 2008, s. 127). Bu özelliğiyle ocağı, gelenekselciliğin sembolü ya da temsilcisi olarak açıklayabiliriz. (Lewis, 1968, s. 112). Osmanlı devlet adamları, ne zaman bir reforma girişse Yeniçeri Ocağı hemen dini bir kılığa bürünerek durumu "*din elden gidiyor*" şeklinde slogan etmektedir. (Çadircı, 2008, s. 127 - 129).

II. Mahmut, yaşanan bu olumsuz iç ve dış gelişmelerin etkisiyle Batı tarzında eğitilmiş bir ordu kurulmasına karar verip harekete geçmiştir. 25 Mayıs 1826'da Şeyhülislam Kadızade Tahir Efendi'nin konağında, Sultan Mahmut, ulema ve yeniçeri önde gelenlerinin katıldığı danışma meclisinde bazı kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar neticesinde, Yeniçeri Ocağı'na dokunulmadan Batı tarzında eğitilmiş bir ordu olan Eşkinci Ocağı kurulacak, bu ordu ise Yeniçeri Ocağı'ndan vücut bulacaktır. İstanbul'da bulunan Yeniçeri birliklerinden bir bölümü Eşkinci Ocağı'na kayıtları yapılacaktır. Yeniçeri önde gelenleri ise bu kararı onaylayarak "*kamımızla mühürleriz*" demiştir. (Şirin, 2015, s. 34 - 35).

Yeniçeriler sözünde durmayarak, Eşkinci Ocağı'nın askeri alıştırmalara başlamasından üç gün sonra, 15 Haziran 1826'da başkaldırıp isyan ettiler. Sadrazam Benderli Selim Paşa'ya haber göndererek "*biz talim istemiyoruz eski usulümüz testiye kurşun atmak, keçeğe kılıç çalmak*" dediler. Paşa'nın cevabı da aynı sertlikte oldu. Bunun üzerine ocağın tamamen ortadan kaldırılması kararlaştırılmış; Padişah, rical-i devlet, ulema, medrese öğrencileri, yeniçeri zulmünden bıkan halkın anlaşması üzerine Sultan Ahmet Camii'nde Sancak-ı Şerif altında toplanılmıştır.

II. Mahmut, kendisinin inanıp güvendiği Ağa Hüseyin Paşa'yı 1823'te yeniçeri ağalığına atamıştır. Fakat Ağa Hüseyin Paşa'nın Yeniçeri Ocağı'nı emir komutası altına almak için uygulamış olduğu sert yöntemler, ocak üyelerini rahatsız etmiştir. Durumun farkına varan II. Mahmut, yeni bir isyanın ortaya çıkabileceğinden endişe ederek, Ağa Hüseyin Paşa'yı yeniçeri ağalığı görevinden alıp, tedbir amaçlı Rumeli Boğazlar kumandanlığına tayin etmiştir. Yeniçeri ağalığı görevinden alınan Ağa Hüseyin Paşa yerine göreve Celalettin Ağa getirilmiştir. Yine kaygılarından ötürü II. Mahmut, İzzet Mehmet Paşa'yı da Anadolu Boğazlar kumandanlığı görevine getirdi. Bu iki paşanın görevi aslında buldukları bölgede askerleriyle birlikte hazır halde olup, vakit geldiğinde ocağı ortadan kaldırmak üzere harekete geçmektir. Nihayetinde 15 Haziran 1826'da yeniçerilerin kışlası kuşatma altına alındı. Ağa Hüseyin Paşa ve İzzet Mehmet Paşa Divan Yolu ve Saraçhane'den kontrol ettikleri askerleriyle hareket ederek kuşatmaya katıldılar. Topçu Yüzbaşı Kara Cehennem İbrahim Ağa'nın çabalarıyla ocağa ait olan kışlanın kapısı açıldı. Yeniçeriler, kışlarında top ateşine tutulup kılıçtan geçirildiler. Rakamların kesin olmamasıyla birlikte, muhtemel olarak o gün yaklaşık altı bin yeniçeri öldürülmüştür. Ertesi gün ise yirmi binden fazla kişi yeniçeri suçlamasıyla tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir. (Öztuna, 1987, s. 70 - 73).

Ocağın ortadan kaldırılmasından sonra yeniçeriler, devlet tarafından sıkı bir soruşturmaya maruz kaldığından aç ve susuzluk içerisinde hayatta kalabilmek için haliyle soygunculuk ve eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardı. Osmanlı devleti, halkın can ve mal güvenliğini sağlamak adına sıkı tedbirler aldı. Yeniçerilerin eşkıyalık faaliyetlerine karşı sıkı tedbirler alan Osmanlı Devleti'nin gazabından kaçan bazı yeniçeri üyeleri, İstanbul'da ki Belgrat Ormanlarına sığındı. Yeniçerilere tahammülü olmayan II. Mahmut, hiç zaman kaybetmeksizin ormanı ateşe verdi. Bazıları yangından kaçamamış, yanarak can vermiştir. Bazıları da yangından kaçabilmişlerdir. Fakat Sultan Mahmut, ormana yakın tepelere askerlerini yerleştirmiştir. Yangından kaçan yeniçeriler, tepelerde bulunan askerler tarafından katledildiler. (Koçu, 2004, s. 422 - 424).

Yeniçeri Ocağı'nın 17 Haziran 1826'da kaldırıldığına dair hazırlanan Emri Ali sureti, Beylikçi Pertev Paşa tarafından bütün vilayetlere gönderilmiştir. Ocağın kaldırılması yönündeki karar yazısı ilk olarak Vakaniüvis Esat Efendi tarafından Sultan Ahmet Camii'nde okunmuştur. (Uzunçarşılı, 1942, s. 555 – 556).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yeniçeri ağasının ikamet etmiş olduğu ağa kapısı hariç, ocağa ait bütün kışlalar yıkılmıştır. Ağa kapısı olarak bilinen (Güntümüz İstanbul Müftülüğünün bulunduğu yer) yer ise Diyanet İşleri Dairesi'ne bırakıldı. Bununla beraber, Saray-ı Atik (Eski saray, şimdiki İstanbul Üniversitesinin bulunduğu yer), yeni kurulan ordu olan Asakir-i Mansure ve seraskerlik makamına ayrılmıştır. Osmanlı Devleti, isyanlarda öncülük yapan yeniçerileri tespit ederek kimini sürgüne göndermiş, kimini ise Kürt Yusuf gibi idam ederek etkisiz hale getirmiştir. Bu doğrultuda Yeniçeri Ocağı'nın isyanlarda öncülük eden ve kıskırtıcı rolü üstlenen Habib Odabaşı önce sürgün edilmiş, sonrasında ise sürgün sırasında öldürülmesi planlanmıştır. Planın gereği olarak, hasekilerden Mirkalem Ahmet Efendi tarafından kafası kesilerek öldürülmüştür. Dönemin önemli şairlerinden Keçecizade İzzet Molla, ocağın kaldırılmasını şu dörtlükle yorumlamıştır:

*“Tecemmu eyledi meydan-ı lahme
İdip kâifran-ı nimet nice bağı
Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı”* (Koçu, 2004, s. 420).

Böylece reformların önündeki en büyük engel Yeniçeri ocağı tarihten siliniyor, kaynaklar bu olayı hayırlı bir olay olarak tarihe not düşmüştür. Yerine kurulan ordunun başına Serasker niteliğiyle eski Yeniçeri ağası Hüseyin Paşa atanmıştır.

2. DEĞERLENDİRME

Her ne kadar bağlayıcılığı ve geçerliliği olmayan bir belge olarak nitelendirilse de Sened-i İttifak sayesinde anayasa kavramı ile tanışan Osmanlı İmparatorluğu, bunun sonucu olarak birçok alanda reform yapma zorunluluğu hissetmiştir. Bu belge merkezi devlet ve merkezi ordunun ayağa kaldırılması için ilk adım olarak nitelenebilir. İlk olarak yaşanan askeri başarısızlıkların giderilmesi için ordunun modernleşmesi konusuna karar verilmiştir. Bunun sonucu olarak uzun zamandan beri çürümüşlüğü açıkça görülen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak merkezi idarenin güçlenmesi sağlanmış olup geleneksel asker odaklı devlet düzeni bir miktar kırılmıştır.

Bununla beraber ekonomik ve sosyal anlamda kalkınmanın tam anlaşılabilmesi ve artan dışa bağımlılık askeri alan dışındaki reformlarda da sıklet merkezi oluşturmuş; ilk anayasal belge olan nitelenen Sened-i İttifak sonrası Tanzimat Fermanı imzalanmış ancak bu Ferman getirdiği küçük çapta yenilikler dışında temelde Avrupa etkisiyle hazırlandığı için yapısal iyileştirmeler yaratamamıştır. Zaten ekonomik varoluşun fetih altyapısı diğer iyileştirmelerin önemli görülmesi imkanını ortadan kaldırmıştır. Modernleşme ancak ordu için öngörülmüştür.

Reform hareketlerinin ilk sonuçları askeri kurumlarda etkisini göstermiş ve bu değişim askerin ekonomik ve politik alanlarda da öncülük etmesine yol açmıştır. Uzun süreçte bu husus asker – sivil ilişkilerinde asker lehine konsolide etmiş bir gerçeklik olmuştur.

Her ne kadar geçerliliği olmayan bir belge olarak nitelendirilse de Sened-i İttifak sayesinde anayasa kavramı ile tanışan Osmanlı İmparatorluğu bunun sonucu olarak birçok alanda reform yapma zorunluluğu hissetmiş ve ilk olarak yaşanan askeri başarısızlıklar sonucu ordunun modernleşmesi konusuna karar verilmiştir. Bunun sonucu olarak uzun zamandan beri çürümüşlüğü açıkça görülen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak merkezi idarenin güçlenmesi sağlanmış olup asker odaklı devlet düzeni bir miktarda olsa kırılmıştır. Reform hareketlerinin ilk tepkileri askeri kurumlarda etkisini göstermiş ve bu değişim ekonomik ve politik alanlarda da öncülük etmesine yol açmıştır.

III. OSMANLI ANAYASAL YAŞAMINDA MİLİTARİST ETKİLER

1. 1876 İlk Osmanlı Anayasası Dönemi ve Militarizm İlişkisi

1876 tarihli Kanun-i Esasi, hazırlanış ve ilan edilişi açısından sıradan bir olay değildir. Monarşi düzeninden Anayasal düzene geçişte bir köprü görevi görmüş, bünyesinden birçok ulusu barındıran Osmanlı İmparatorluğu için sorunlar karşısında yeni bir paradigma geliştirmiştir. Birçok ülkede reformları küçük kitleye sahip grupların başardığı gibi, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde de durum bu şekilde gerçekleşmiştir. Hiç kuşku yoktur ki Anayasa, devletin tüm sorunlarını çözemezdi, ama 1876 Anayasası umutlandırıcı bir durum olarak karşılanmıştır. Makul bir temelin sonucu olarak Batı, 19. yüzyıldaki gelişiminin alt yapısını tamamlamış halde dünya üzerindeki yerini koruyordu.

Önceki düzenlemeler sonrasında da Anayasanın yapımı, insan haklarına güvence sağlamayı hedefliyordu. Hiç şüphe yok ki, anayasalı devlet ve anayasal devlet birbirlerinden farklılardı. Anayasal devlet, genel haklara teminat sağlamak yönünde Anayasalı devletten farklıydı. Kısaca Anayasacılık, sınırlara dayalı hükümet ve sınırlara dayalı bir devlet demektir. Anayasada iki çeşit sınırlama olabilir ve bunlar, devletin iktidarı sınırlaması ve devletin yapmış olduğu politikasını Anayasada göstermesidir. Bu konuda Anayasalar, gerçek ve sahte olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sahte anayasalar, halk ve iktidara sınırlama yapmayan anayasalardır. Anayasa kavramının temeli, yasama - yürütme arası iletişimin düzgün bir biçimde düzenlenmesidir. Anayasacılık ise hükümetin etkin etkisi ve iktidarın denetiminin yapılması anlamına gelmektedir. Kuvvetler ayrılığının amacı da iktidarın sınırlanmasıdır. 1876 Anayasası bu kriterler açısından sıkıntılı bir metindir.

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da anayasal bir gelişme vardır; koyu mutlakiyetçi Prusya 1850 yılında anayasayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Hollanda, İsviçre ve Danimarka bu yıllarda liberal anayasayı benimserken İngiltere ise, seçim ve işçi hakları konusunda yeni gelişmeler sağlamıştır. (Turhan, 1997, s. 75).

1.1. Kanun-i Esasi'nin Hazırlanışı ve Temel Özellikleri

İlk Osmanlı Anayasası'nın büyük beklentilerle hazırladığı süreçte II. Abdülhamid Padişah olarak Hatt-ı Hümayununda kendi yararı için bazı kararlar almıştır.

Anayasayı ümitle bekleyen Meşrutiyetçiler ise bu durum sonrası hayal kırıklığına uğramıştır. Bu sırada Rusya Osmanlıya karşı savaş hazırlıklarına girişmiştir. Osmanlı Devleti Hristiyan azınlıklarının durumunu kurcalamak ve rahatsızlık hissi vermek amacıyla bir konuşma düzenlemiştir. Rüşti Paşa'nın sadrazamlıktan istifasından sonra bu göreve II. Abdülhamid tarafından Mithat Paşa getirilmiştir. Peş peşe yaşanan bu çalkantılı gelişmeler Kanun-i Esasi'nin hazırlanma zeminini oluşturur. (Tanör, 2017, s. 132).

Konuşmada ortaya çıkabilecek sorunları engellemek adına bir anayasa metnini araya sıkıştırmak isteyen Mithat Paşa, adeta saatle yarışır haldeydi. Monarşi 'ye bağlılığını sürdürenler ise "*ne koparsak kardır*" düşüncesiyle hareket ediyorlar ve konferansın toplanmasını geciktirmek için bu hareketli ortamın ritmini azaltma taktiği arıyorlardı (Tanör, 2017, s. 132).

Olaylar devam ettiği sırada bazı anayasa taslağı ortaya atılmıştı. Taslağa göre, Mithat Paşa'nın Kanun-ı Cedid'i güçlü bir padişahlık mevkisi öngörüyor, fakat bununla birlikte vekillerin meclise karşı sorumluluk almalarını istiyordu. Meşrutiyeti Mithat Paşa'ya yüklemeyi düşünmeyen ve Kanun-i Cedid'i devlet standartlarına uygunsuz gören II. Abdülhamid 1814, 1830 ve 1875 Fransız Anayasalarını Sait Paşa'ya yöneltmiş ve nazırlar tarafından not edilmesini istedi. Sonunda, görevi anayasayı hazırlamak olan "*Cemiyet-i Mahsusa*" adında resmi bir komisyon kuruldu. Bu komisyon iki asker, 3'ü Hristiyan toplam 16 bürokrat ve 10 din adamından (ulema) olmak üzere toplam 28 üyeden oluşmaktaydı. Komisyon, daha önceki tasarlardan ve Belçika, Polonya, Prusya vb. bazı yabancı anayasalardan faydalanılarak asıl tasarıyı hazırlamıştır. Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Heyet-i Vükela'dan geçen anayasa tasarısı metni padişahı kabul etmiş ve 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. (Tanör, 2017, s. 133).

Aslında anayasa çalışmaları çok sarsılmadan düz bir çizgide ilerlemiştir. Namık Kemal, Harbiye Komutanı Süleyman Paşa ve Mithat Paşa isimlerinin öncülük ettiği hoşgörülü reformcu grup, padişahın savunucusu kişiler olan Tarihçi Cevdet Paşa, Mütercim Rüstem Paşa ve kimi ulemalar ile sürekli çatışmaktan ötürü geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Olaya II. Abdülhamid'in etkisini hissettirmiş ve denge reformcu meşrutiyetçiler aleyhine dönmüştür. Sonuçta, kabul edilmiş olan anayasa tasarısı metninde Abdülhamid'in önemli kazançlar elde ettiği görülmektedir. Padişahın yaşamıyla yürütmedeki güçlü hakları ile ilgili konu ve kişinin emniyetini hiçe sayan anayasanın 113. maddesi bunların en önemlisidir. (Tanör, 2017, s. 133).

Görüldüğü üzere, doğrudan padişahın atamış olduğu komisyon tarafından hazırlanan, Meclis-i Vükela tarafından incelenip padişah tarafından kabul ve ilan edilen Kanun-i Esasi'nin yapımında, halkı temsilen bir yasama organı ya da kurucu bir meclis bulunmamakla birlikte halkoylaması da söz konusu değildi. Kanun-i Esasi metni hukuki açıdan, padişahın tek taraflı bir işlemi sonucu oluşmuş bir tipik bir "Ferman Anayasa" örneğidir. (Tanör, 2017, s. 133).

Ancak ferman anayasa olması metnin biçimsel - hukuki özelliği olup Kanun-i Esasi temelde sosyolojik anlamda bir iyilik ya da bağış anlamına gelmez. Abdülhamid, Mithat Paşa'ya hitaben 23 Aralık 1876'da çıkartmış olduğu yazılı emrinde; "*avn-i hakka ve imdad-ı ruhaniyet-i cenab-ı peygamberiye istinaden işbu Kanun-i Esasi'yi kabul ve tasdik ile tarafınıza gönderdim*" demektedir ama gerçeklikte durum çok farklıdır; gerek tahtta bulunmasında, gerekse Kanun-i Esasi'nin ortaya çıkışında, Sultan Abdülaziz ve V. Murat'ın tahttan uzaklaştırılmış oluşu ve bir padişah adayı olarak Mithat Paşa ile yapmış olduğu Meşrutiyet pazarlığı gibi olaylar belirleyici roledir. (Tanör, 2017, s. 134).

1.2. Askeri Öğrencilerin Meşrutiyetin İlanına Etkileri

Osmanlı İmparatorluğunda, yalnızca orduya reform getirmekle devletin kurtulacağı düşüncesinin askeri eğilimle başlayarak, eğitim alanına da yansması sonucunda üniversiteden önce askeri okullar açılmıştır. Eğitim ve öğretim bütünlüğünü tek olarak ele almayıp, askeri okulları sivil okullardan ayırıştırarak düşünce anlayışı, zaten eğitim birliği olmayan ülkede bir de askeri ve sivil okul ayrılığına neden olmuştur. II. Abdülhamid döneminde Harbiye ve beraberinde yüksekokullara karşı baskılar artış göstermiştir. Bu baskılar sonucunda Harbiye öğrencilerinin dışa vuran tepkileri Padişahı olumsuz bir şekilde etkilediğinden, öğrenciler nişancılık eğitimi bile verilmeden cepheye çıkarılmış ve 1905 yılına gelindiğinde İstanbul dışında Harp Okulları açılarak başkentte bulunan Harbiye öğrencileri uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Çünkü II. Abdülhamid döneminde; askeri okullara karşı artan baskılar sonucunda, orduda terfi etme, atama işlerinde adam kayırmalar meydana gelmiş ve bu durum Harbiye'de ayrıcalık yapıldığını fark eden sınıfların öğrencilerinde, yapılan bu zorbalığa karşı büyük bir tepki birikimine yol açmıştır. Harbiye'deki bu zorbalığa karşı oluşan tepki, okul duvarlarını aşip diğer yüksekokullarla bağlantı kurulmasını sağlamış ve 1904 yılında kurulmuş olan gizli bir öğrenci örgütü Cemiyet-i İnkılabiye'ye bazı Harbiyeli öğrencilerin katılmasına kadar ilerlemiştir. (Tunaya, 1989, s. 149).

Öğrenciler; “Her gün arkadaşlarından birinin aralarından yok edildiğini görerek kendi başlarına gelecek akabeti beklemleri sonucu bir gün padişah ölmüş olsa, başka bir padişah aramağa tövbe” eder duruma gelmişlerdir. Harbiye’de sürgün ve tutuklamalar birbiriniz izlemiş ve okul sürekli hafiye denetimi altındadır. (Kuran,1997, s. 66).

1.3. II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Partisi

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en muazzam zaman şüphesiz 1908 ve 1918 yılları arası yönetime hükmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin olduğu zamandır. Osmanlı İmparatorluğunun çöktüğü, Ortadoğu’da yeni devletler oluşması, Makedonya’da gerçekleşen anlaşmazlıklar Türk ve Arap milliyetçiliğinin belirmesi gibi gelişmeler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasal açıdan etkisini gösterdiği bu dönemde ortaya çıkmıştır. (Karpaz, 2002, s. 556).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ya da diğer bir deyişle İttihad-ı Osmani Cemiyeti, Sultan Abdülhamit’i tahtından indirmek amacı ile 21 Mayıs 1889’da yasadışı olarak kuruldu. İleri ki zamanda İttihat ve Terakki adını alan cemiyet, 19.yüzyılın başlarında kurulmuş olan İtalyan Karbonarisi (mason tedhiş örgütü)’nü örnek olarak benimsemişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk kurucuları, Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden olan; Ohrili Arnavut İbrahim Ethem (Temo), Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit Bey, Arapkirli ve Diyarbakırlı iki Kürt asıllı olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti’dir. Bazı kaynaklarda ise bu isimlerin yanı sıra bir kişi daha bulunduğu görülmüştür, bu isim Rus Çarlığından Bakülü Hüseyinzade Ali’dir (Lewis, 2007, s. 195).

Cemiyetin gerçekleştirmiş olduğu ilk toplantıda başkanlığa Ali Rüşdi, kâtipliğine Şerefeddin Mağmumi ve saymanlığa ise Asaf Derviş getirildi. İstanbul’daki sivil ve askeri okullu yandaş öğrencilerin de desteğiyle Cemiyet hızla büyüdü. Cemiyet farklı hücreler kurularak teşkilatlanmasını sürdürüyordu. Her bir hücrenin bütün üyelerine farklı sıra numaraları verilirdi. Birinci hücrenin ilk üyesi İbrahim Temo’ydu. İleriki dönemlerde II. Meşrutiyet’i ilan ettirecek olan cemiyetin temelleri Harbiyeli bu genç öğrenciler tarafından atılmış oldu. Bu genç öğrenciler Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın yasaklı eserlerini, yurt dışından gelen gazeteleri okuyor ve bunları arkadaşlarına dağıtıp onların da okumalarını sağlıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çekirdeği, bir grup

askeri tıp öğrencilerinin girişimiyle 3 Haziran 1889 yılında kurulan ve gizli bir örgüt olan “İttihad-i Osmani” örgütüdür. Şerif Mardin, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunu şöyle ifade etmiştir: “İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni ortaya çıkaran diğer etkenler, bu genel kültürün bir ikincil sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunlardan biri, kuşkusuz, Askeri Tıbbiye’de ve Harbiye’de okuyan gençlerin mesleklerini işbaşında olanlardan daha iyi bildikleri kamısydı. Bunun yanında, bir diğer etken, sarayın geleneksel pedersahi, Usta-Çırak, Pir-Mürid, Yaşlı-Genç, Padişah-Kul, eksenlerini bir dünya görüşü olarak sürdürmesiydi. Genç doktorlar bu ilişkileri ‘çağdışı’ buluyorlardı. Bu şartlar içinde Ermeni İhtilal Komitelerinin devleti dağıtmaya ramak kaldığı şeklinde bir inanç, gençleri harekete geçirmeye yeterli oldu.” (2009, s. 97). Eğitimle oluşan ve milliyetçi ideolojiden etkilenmeye başlayan bir toplumsal dönüşümün öncü hareketi gibi görülebilir.

2. II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Partisi

2.1. II. Meşrutiyetin İlanı ve Sonuçları

İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresini ilk defa 1902 yılında Paris’te gerçekleştirmiştir. Kongrede Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesi ve bunun için izlenecek yol hakkında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin dışarıdan gelecek bir müdahale sayesinde olacağını savunanlar Prens Sabahattin safında toplanmış Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurmuş (Tunaya, 1995, s. 11) bu duruma karşı duranlar ise Ahmet Rıza Bey’in önderliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurmuştur. (Ahmad, 1993, s. 33). Kurulan Cemiyetler örgütlenme ve bilgi yayma konusunda hazırlıklara başlamışsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet grupları ile kıyaslanamayacak kadar kapsamlı kitleye sahipti. İlerleyen süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1907 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün Şam’da kurmuş olduğu Hürriyet Derneği ile güçlerini birleştirmiştir. (Kara, 2011, s. 140 – Alkan, 2009, s. 60). Kurulan cemiyetlerin sayısı yurt içi ve yurt dışında günden güne artış gösteriyordu. II. Abdülhamid’e karşı bir tavır sergileyen Cemiyetlerin geniş bir kısmı 27 Aralık 1907 tarihinde Paris’te bir kongre düzenlemiştir. (Birinci, 2001, s. 54-66). Bu kongre sonrasında yaşanacak olan olaylar, ülke genelinde önemli değişikliklere eşlik edecektir. (Berkes, 1998, s. 402).

Yapılacak kongreye, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet, Taşnaksutyun, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-i Osmani Mısır Cemiyeti ve

birçok gazete ve dergiden temsilci katılmıştı. Kongreden çıkan karar ise II. Abdülhamid'i tahtından inmeye zorlamak ve Meşrutiyetin tekrardan ilan edilmesiydi (Karal, 2011, s. 18). Kararı gerçekleştirebilmek için izlenecek yol ise halka direniş için çağrı yapılması, askerın darbecilere silah kullanmamasının sağlanması ve gerekli durumda ise isyan çıkarmaya kadar başvurulmasıydı (Akşın, 1980, s. 64 – Alkan, 2009, s. 125). İzlenecek olan bu yol haritasının gerçekleştirilmesi için Cemiyet içinden isimlerden oluşan gizli bir örgüt kuruldu. Cemiyetler arasından en etkin faaliyet yürüten ise İttihat ve Terakki Cemiyetiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti zaman içerisinde Makedonya'ya kadar güçlenmiş ve teşkilatlanmıştı (Karal, 2011, s. 96). Bu teşkilatlanmada, en iyi Devlet subaylarına görev verilmesi ve Makedonya üzerinde yok denecek kadar az olan Osmanlı denetiminin etkisi büyüktür. (Karal, 2011, s. 6 – Olgun, 2008, s. 30-31).

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katkısı oldukça büyüktür. İttihat ve Terakki, Anadolu'da kendisine çok fazla üye bulamamış olsa da Balkanlar ve Makedonya'da fazlasıyla aktif rol oynuyordu. Mezun olan subayların içinde İttihatçı ve Abdülhamid aleyhinde düşünmeyen subayların sayısı oldukça azdı (Alkan, 2009, s. 50). Makedonya'da bulunan subaylar yalnızca komitacıların etkisi altında kalmamışlardı. Reform sebebi ile Makedonya'da ki subaylar, konsolosluklar ve mason toplulukları da subaylar ile iletişim kurmuş ve gelişmeye devam eden İttihat ve Terakki'yi kendi buldukları saflara alma düşüncesindeydiler. Bu fırsatları çok iyi değerlendiren İttihat ve Terakki, daha 1908'e gelmeden oldukça geniş bir kitle sahibi olmuştur ve yönetimi ele almak için uygun bir zamanı beklemektedir. (Artuç, 2008, s. 65-82 – Alkan, 2009, s. 94).

Dönemin İngiltere Kralı olan VII. Edward ve dönemin Rus İmparatoru II. Nikolay arasında Estonya'nın Tallinn şehrinde 9 Haziran 1908 sabahında gerçekleştirilen ve "*Reval Görüşmeleri*" adı verilen görüşme, II. Meşrutiyet ilanının en büyük dış etkenidir. (Tunaya, 1995, s. 23 – Alkan, 2009, s. 149). Gerçekleşen bu görüşme Osmanlı tarafında geniş yankı uyandırmıştır. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ki zorlu savaşları Rusya ile yapmış olması ve bir dönem İngiltere'nin Osmanlıyı himayesi altına almasıdır. (Karal, 2011, s. 26). Dışarıdan bakıldığında dost gibi görünen İngilizler ve apaçık düşman görünümünde olan Rusya'nın Osmanlı Devletine karşı ittifak etmesi ve sonunda ülkeyi topraklarını paylaşmak üzere anlaşmaya vardığı düşüncesi karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti, dönemin rejim ve padişahının eli kolu bağlı şekilde kalmasını yadırgamıştır. (Ramsaur, 2011, s. 176). İttihat ve Terakki

Cemiyeti açısından ülke topraklarının paylaşılmasının önüne geçecek tek çözüm yolu Meşrutiyeti ilan etmektir. (Olgun, 2008, s. 33).

Reval görüşmeleri Arnavutlarda da büyük bir telaş yaratmıştır. Bu nedenle Arnavutlar, Firzovik'te mitingler düzenlemiştir. Mitinglere katılan kişi sayısı net bir dille belirtilmese de ortalama sayılar 8.000 ile 30.000 arası değişiklik göstermiştir. (Alkan, 2009, s. 220 – Tunaya, 1989, s. 7 - 8). İttihatçılar bu olaylara da karışmış ve Arnavutların önde gelenlerinin Sultan II. Abdülhamid'e bir telgraf çekip Meşrutiyet'in ilanını talep etmelerini sağlamışlardır (Karal, 2011, s. 35). 1908'in Haziran ayında İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır'daki Konsolosluklara bir bildiri yayınlamış ve amaçlarının Meşrutiyeti ilan etmek olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan bu bildiriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti o zaman ki yönetime karşı ilk girişimini yapmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti daha ileri giderek işin boyutunu askeri mücadeleye yani isyana kadar taşımıştır. 3 Temmuz 1908'de Niyazi Bey ve ardından Enver Bey 3. Ordu askerleriyle Makedonya'da dağa çıkmıştır. (Ramsaur, 2011, s. 177 – Alkan, 2009, s. 179). Niyazi Bey kendisini isyana kadar götüren sebebi Reval görüşmelerinde mevcut yönetimin hem bu duruma sessiz kalması ve hem de alçakça bir siyaset izlemesine bağlamıştır. (Alkan, 2009, s. 179). Makedon halkı ise İstanbul'a durmaksızın telgraflar gönderiyor ve Abdülhamid'den Meşrutiyet'i tekrar ilan etmesini istemişlerdir. (Olgun, 2008, s. 34). İsyanı önleme girişimleri başarısız olmuştur. İsyanı önlemek ile görevli Ferik Şemsi Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti koruyucularından Atıf Bey tarafından şehit edilmiştir. Ferik Şemsi Paşa'nın ölüm olayından sonra yerine göreve getirilen Müşir Osman Paşa ise İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından rehin alınmıştır.(Alkan, 2009, s. 247).

Başlaması yirmi günü geçmiş olmasına rağmen Resneli Niyazi Bey'in başlatmış olduğu isyan bastırılmaktan öte daha da şiddetli bir hal almıştır. 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır'da 101 adet top attırmıştır. Bu denli fazla top atışı sadece padişah değişirse yapıldı. İttihat ve Terakki bu eylemle Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirileceğini de ilan etmiş oluyordu. (Reyhan, 2008, s. 105-132). Tahttan indirme olayının yanı sıra bu kadar fazla sayıda top atışı aslında rejim değişikliğini de göstermekteydi. Nitekim bunun ardından İttihat ve Terakki Cemiyet'i, Selanik'te Meşrutiyet'i ilan etmiştir. (Tunaya, 1995, s. 23).

Sonuç olarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul tarafında bilinmese de Rumeli’de Meşrutiyet’i ilan etmiştir. (Akşin, 1980, s. 75 – Olgun, 2008, s. 35). II. Meşrutiyet’in ilanıyla, olaylarda liderlik eden Resneli Niyazi ve Enver Paşa, herkesin önünde kahraman ilan edilmiştir.(Nur, 1967, s. 261).

2.2. 1908 Devrimi

1908 Devrimi, 1876 Anayasası’nın “yeniden yürürlüğe giriş” anlamına gelmiyordu. 1876’da yapılan Anayasal akımı I. Meşrutiyet, 1908’de ki Anayasal akımı ise sözde geçmişteki olaylara benzer bir olay gerçekleşiyormuşcasına, II. Meşrutiyet olarak nitelendirmek 1908’de yapılan siyasal değişim çabasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bunun ötesinde, çağdaş Türk siyasal hayatımızı anlamamızı da zorlaştırmaktadır. 1908 Devrimiyle ülkenin siyasal yapısında geniş çaplı bir değişim yapılmaya çalışılmıştır ve bu yolda büyük oranda başarılı olunmuştur. Yapılan bu değişimin Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlamış olduğu söylenebilir. Devrim öncesi Osmanlı Devleti tüm uygulamaları ve kurumlarıyla birlikte tutucu bir düzende olduğunu söylemek mümkündür.. Dönemin bazı yabancı basın kuruluşlarının belirttiği şekliyle, “*Jeune Turquie*” ya da “*Young Turkey*” (Genç Türkiye) ise bu düzenin bozulduğunu belirtmektedir. Devrimle birlikte İttihatçılar, modern ve merkezi bir devlet çatısı altında, ekonomik alanda kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmek, hem toplumsal hayatı modernleştirmek, hem de siyasal alanda parlamenter düzende çalışan yeni bir iktidar yapısını hayata geçirmek istemektedir..

Kısaca açıklamak gerekirse, 1908 Devrimi sonrasında modernleşen devlet, tüm kurumlarıyla II. Abdülhamid’in baskın kişiliğinde simgelenen monarşik devletin yerini almıştır. Bu nedenle, 1908’den sonra imparatorluğun resmi adının değişmeden kaldığı ve halkın üstünde yaşadığı topraklara “*Memalik-i Mahruse-i Şahane*” demeye devam ettiği halde, “*Osmanlı İmparatorluğu*” ismi artık genellikle monarşi yanlılarınca ve onların tutucu basınında kullanılmış, “*Türkiye*” ya da “*Genç Türkiye*” ise Devrim’den yana olanların tercih ettiği ad olmuştur. (Macfie, 2003, s. 1)

1908 Devrimin amacı ülkede hoşgörülü demokratik bir yönetim şeklini oluşturmaktı. Bu durum ise eskimiş olan idari ve siyasi uygulamaları sona erdirmek ve daha önemlisi, o zamana kadar ki monarşi yönetimini sürdürmeye adanmış siyasal yapının temellerini yıkmak demektir. (Kansu, 1995, s. 357 - 373).

1908 Devrimi ile yıkılan eski monarşi yönetiminin yeni yönetime göre en temel farkı, eski yönetim biçiminin ülkeyi yönetmek için tamamen sivil ve askeri sisteme dayanıyor olmasıdır. Meclis, partiler ve bir takım politika teklifleri oluşturan dernek ve sivil toplum örgütleri gibi herhangi bir kurumsal mekanizmanın olmadığı bir ortamda siyaset, yüksek devlet memurları yani, paşalar tarafından yürütülüyordu.(Kansu, 1995, s. 29-72)

Paşa rütbesindeki devlet memurlarının tamamı siyasetin içindeydi. Böyle bir sistemde hiç bir üst düzey yöneticinin siyasetten uzak durma gibi bir olasılığı olamazdı. Monarşik siyasal sistemde bir paşanın mevcudiyetini devam ettirebilmesi için günlük siyasi hilelere, yani muhafazakâr tarihçilerin onaylamayarak belirttikleri şekliyle, “*menfur Bizans oyunları*”na bulaşması ve bu oyunlarda göstereceği rolün başarılı olması gerekmektedir. Paşaların güç tabanları, liberal demokratik bir ortamda olduğu gibi seçimler, siyasi partiler veya parlamento türünden kurumsallaşmış yapıların işlediği siyasal bir düzene, “modern” bir toplum ve onun farklı sınıf çıkarları etrafında örgütlenmiş belli başlı baskı gruplarına dayanmıyordu. Paşalar güçlerini esas olarak cemaat bağlarından yani ilk olarak feodal, bir diğeri ise merkezî devlet bürokrasisine dayalı modern öncesi bir siyasal yapıdan alıyorlardı.

Eski düzende, güç sahibi olan paşaların hepsinin belli cemaatlerle ilişkisi vardır. Önde gelen paşaların bazıları Arnavut, Kürt veya Arap kökenliydi. Arnavutluk, Kürdistan ve Arabistan özellikle de Irak ve Suriye saray siyasetinin dayandığı üç önemli coğrafi bölgeydi. Örneğin, 1908 Devrimi sonrası yasal olmayan kanallardan edindiği tüm servetiyle yurtdışına kaçan Arap İzzet Paşa, Suriye’nin tımar yapısının yapı taşlarından birisiydi. Aynı, Melhame kardeşlerin Lübnan’ın Maruni cemaatiyle ilişkili olması gibi. Tımar ya da modern öncesi cemaat bağları, modern ya da kapitalist toplumlardaki sınıf bağlarının ve ilişkilerin aksine, eski tarz siyasetin ön koşuluydu (Kansu, 1995, s. 29-72).

Toplumsal yapı ve onun oluşturduğu siyasal ağlara ek olarak, yabancı ülkelerin eski düzen üzerindeki etkisi ve ağırlığını da göz ardı etmemek gerekiyor. Avrupalı “Büyük Güçler” in yüksek rütbeli paşalar üzerindeki söz geçirme güçleri de bu düzenin ayrılmaz parçasıydı. Dış güçlerin Türkiye’deki temsilcileri olan yabancı diplomatları ve elçilik görevlileri ve Sir Edwin Pears gibi uzun yıllar Türkiye’de yaşamış ve sistemin parçası olmuş şahsiyetler de siyasi hırsları olan paşalar tarafından bazen ayakta kalma, bazen de yükselme aracı olarak sürekli başvuru ve kullanılan kimselerdi. Örneğin,

Kâmil ve Said paşaların İngiliz yanlısı olarak bilinmesi, Mahmut Şevket Paşa'nın da Alman yanlısı olarak tanınması bu sebeptendir (Kansu, 1995, s. 29-76).

1908 Devrimi'yle bu paşaların alıştığı eski dünya ve tutucu düzen sona ermiş, fakat yerine yeni düzen hemen kurulamamıştır. 1908 yılının Ağustos ayı sonunda devrimin yarattığı ilk dalga siyasal karmaşa sona erer ermez, parlamenter düzenlerin olmazsa olmazı olan meclis genel seçimlerinin yapılması konusunda ısrarcı olup ardından da bunu gerçekleştirmiş olmaları, İttihatçılar için çok büyük bir başarıydı. 1908 Devrimi'nden önceki iki yıl boyunca sürekli olarak parlamenter bir düzenin kurulması talebini Türkiye'ye gizlice sokulan gazete ve dergiler, dağıtılan yeraltı bildirileri, sokaklara asılan duvar afişleri ve diğer yöntemlerle gündeme taşıyan İttihatçılar, halka meclis fikrini aşılamışlardı. (Kansu, 2016, s. 72-95).

Devrimin başlamasına sebep olan konulardan en önemlisi Makedonya sorunudur. Makedonya'da başlayan olaylar İttihat ve Terakki cemiyetleri tarafından, iyi bir şekilde yönetilmiş ve meşrutiyete gidilen süreç hızlanmıştır. Ayrıca 2. ve 3. Ordudaki hayal kırıklıkları ve tatminsizlik, askerlerin meşrutiyete karşı tavrını şekillendirmiş ve orta rütbeli subaylar açıkça İttihat ve Terakki'ye destek vermiştir. İttihat ve Terakki neredeyse tüm ordu mensuplarını kapsayan bir örgüte dönüşmüş olduğundan 1908 Devriminin hedefleri ile militarizmin gücü nereye kadar süreceği belli olmayan bir anlaşma yapmış gibidir. 1908 Devrimi, İmparatorluğun yeniden yapılandırılması açısından da ayrı bir yere sahiptir. Sonuç olarak 1908 Devrimiyle, imparatorluktan ulus devlete geçilmiştir. (Tansu, 1960, s. 23)

2.3. 31 Mart Olayı ve Hukuk Reformları

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetinin hemen tepki yaratmış olduğunu görürüz. Önceki yönetim biçiminin üst kademedeki görevlileri, otoriter düzeni destekleyenler ve mektepliler karşısında ortadan silinecekleri hissine kapılan alaylı subaylar, meşrutiyet hareketinden oldukça korkmuşlardır. Askerlerde, yeni eğitim düzeninin baskın disiplininden rahatsız olmuşlardır. Medrese'de eğitim gören öğrencilerin sıkıntıları ise askere gitmeme seçeneklerinin ellerinden alınması olmuştur. Diğer taraftan, Bulgaristan'ın bağımsızlığına kavuşması, Avusturya – Macaristan'ın Bosna – Hersek'i kendi toprakları içine alması ve Girit'in Yunanistan'a bağlanması kararlarının alınması da genç kesimi zedelemiştir. Bu olayların üstüne bir de kadın hareketlerinin başlaması ve işçilerin grevleri, bu tip olaylara alışık olmayan kamuoyunu

gerginleştirip çok tedirgin etmiştir. Üstelik devletin hala bir otorite sağlayamamış olması da bazı kesimlerin gözünde, meşrutiyet aleyhine bir artı olarak görülmüştür. Bu nedenle bir iktidar boşluğu durumundan bahsedebiliriz.

Şöyle ki, geleneksel güç kaynağı Saray iyice sarsılmıştı ve onu bu duruma getiren İttihat Terakki Cemiyeti'ye iktidar olamamıştır ya da olmak istememiştir. Bu muhalefet kesimine siyasal açıdan yön veren, kendisi de meşrutiyeti savunan ama kararlı bir İttihat Terakki Cemiyeti düşmanı olan Prens Sabahattin'in Osmanlı Ahrar Fırkası olacaktır. 31 Mart Ayaklanması da bu karmaşa ortamında başlamış olacaktır. (Tanör, 2017, s. 188).

31 Mart Ayaklanmasını başlatan hadise, Devrime karşı olan Hasan Fehmi isimli gazetecinin öldürülmesini gösterebiliriz. Bu cinayet muhalefet cephesinden İttihatçılar üzerine atılmıştır. Gittikçe gerginleşen ortamda İttihat Terakki Cemiyeti'ne karşı tepkiler arttı. Cinayetin üzerinden bir hafta geçmiş ve 13 Nisan 1909 tarihinde "şeriat isteriz" sözleriyle ayaklanmaya başlayan bir grup asker, muhalefet cephesinin kontrolünden çıkarak kentte kaos ortamı yarattılar ve subay, mebus ve bakandan oluşan birçok kişiyi katletmişlerdir. II. Abdülhamid ise bu konuya destekçi olmasa da hoşgörülü bir tavır içerisinde olmuştur. (Tanör, 2017, s. 188).

Ayaklanma karşısında Hilmi Paşa hükümeti istifa etmiş ve yerine 14 Nisan'da Tevfik Paşa sadrazamlık görevine atanmıştır. Meclis ise sadece olayların üçüncü günü bir araya gelebilmiş ve adeta ayaklanmayı onaylayan bir bildiri yayınlamaktan başka bir şey yapamamıştır. (Tanör, 2017, s. 189).

Ayaklanmaya ilk tepki İttihat Terakki Cemiyeti'nin en hakim olduğu Selanik'ten gelmişti. Yüksek kumanda konseyi ile bunlara destek veren bazı genç yaşta ki subaylar II. Abdülhamid'in tekrardan yükselişine kesinlikle karşıydılar. İstanbul'daki askeri disiplinsizlik de ayrıca rahatsız etmiştir. (Tanör, 2017, s. 189).

Olayları yatıştırmak için vazifelendirilen Harekat Ordusu kısa sürede İstanbul'a ulaşmıştır. Komutan, Harekat Ordusu'nun amacını ve görevini şöyle açıklamıştı: "Meşrutiyeti bir daha hiçbir gücün sarsamayacağı şekilde güçlendirmek, düşmanlara gereken dersi vermek ve *Kanun-i Esasi'den üstün hiçbir kanun, hiçbir gücün olmadığını ve olamayacağını ispat etmek*". Komutanın bu sözleri ise Padişah aleyhine bir nitelik

taşımaktadır. 22 Nisan tarihinde Ayastefanos'ta toplanan Ayan ve Mebusan Heyeti ise bildiriyi uygun bulduklarını belirtti (Tanör, 2017, s. 189).

Ayaklanma, 24 Nisan tarihinde Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Bildiriler yayınlanmış ve Hareket Ordusu herhangi bir cemiyet ve ya partiye ait olmadığı, tamamen Osmanlı Devleti ordusu olduğu ve İttihat Terakki Cemiyeti ile bir alakası olmadığını dile getirmişti. Ordu, yapmış olduğu bu girişimle Cumhuriyet döneminde yapacağı "*partiler üstü söylem*" tavrını da belirtmişti. Ancak partiler üstü olmak iddiasıyla silahlı kuvvetleri kullanmanın hukukiliği bir yana meşruiyeti sorunu bizi militarizmin sorunlu alanına taşımaktadır. Meclis 27 Nisan tarihinde İstanbul'da toplanmış ve meclisin konusu yapılacak ilk işin Padişahın değiştirilmesiydi. Yeni ismiyle beraber tek çatı altında toplanan Mebusan ve Ayan Meclis, Abdülhamid'i tahtından indirip yerine Mehmet Reşat'ı geçirme kararı almıştır. (Tanör, 2017, s. 190 - 192).

Meclisten çıkan padişah değişikliği kararı, anayasal yönden büyük önem taşımaktaydı. Bu durum, Osmanlıda ilk kez millet adına milleti temsil edenlerin Padişahı tahtından indirmesi anlamını da taşımaktaydı. Bu olayı açıklığa kavuşturan durum ise, Mehmet Reşat'ın tahta getirilişini doğrudan milletin açıklamış olmasıydı (Tanör, 2017, s. 190).

Bu sırada başka bir önemli anayasal gelişme belirmişti. Bu gelişme ise İktidar tasarılarının Meclis içerisinde güvenoyuna tabi tutulmasıydı. Yeniden sadrazamlık görevine getirilen ve İktidar tasarılarının güvenoyuna tabi tutulması olayını başlatan Hüseyin Hilmi Paşa, bu kez ise kabine beyannamesinin güvenoyuna tabi tutulmasına gitmişti. Bu durumun ise Mecliste bir yeri yoktu ve bir tartışma ortamı yaratmış olsa bile sonuç olarak bu karar demokratik şekilde benimsenmiş ve bundan sonraki iktidarlar da bunu böyle devam ettirmiştir (Güneş, 1997, s. 185 - 193).

Ayaklanmanın bastırılmasıyla birlikte meclis yeniden toplanıp, yoğun bir yasama çalışmasına başlamıştı. 1909 yılı Mayıs başlarından Ağustos sonuna kadar süren bu dönem, meşrutî islahat dönemi olarak tanımlanmıştır (Ahmad, 1971, s. 94). Yapılacak olan yeni anayasaların içinde Anayasa Hukuku'na en uygun olan toplantı, basın ve grev kanunlarının bazıları Cumhuriyet döneminde de belirli bir süre yer alacaktır. Ayrıca, eski düzeni temizleme ve yeni düzene eklenmek amacıyla çıkarılan bir takım İrade-i Seniye'ler ve yeni yasalar daha çıkarıldı. Büyük gelir elde eden padişah emlakinin devlete mal edilmesi, saray personeline kısıntı, bürokraside temizlik yapılması, ulemalar da

dahil yüksek maaşların azaltılması, saray ve hanedan harcamalarının azaltılması, alaylı subaylarda eleme yapılması, kişisel hukuk davalarına şeriye mahkemeleri yerine adliye mahkemelerinde bakılması ve benzeri konularda yeni düzenlemeler yapılacaktı.

Açıkça ortadadır ki bu düzenlemeler ile amaçlanan konu, toplumsal örgütlenmenin gücünü azaltmak ve çağdaş bir devletin temellerini atmaktır (Akşin, 1980, s. 143-148). Unutulmamalıdır ki atılan bu yeni önemli adımlar Meşrutiyet'in burjuva – demokratik eğilimlerinin önemli bir göstergesiydi. Bu sebeple iktidar 1908 – 1909 yıllarında artış gösteren işçi ve esnaf örgütlenme ve grev eylemlerini, 1909 yılında çıkardığı Tatil-i Eşgal Kanunu ile yasaklamıştı. Bu yasakların getirilmesinde ise Alman patronları ise Adliye Vekaletinde görevli olan danışman Kont Leon Ostrorog önemli rol oynamıştı (Şanda, 1978, s. 38-40).

II. Meşrutiyet'in hukuksal alandaki reform uğraşlarının diğer bir özelliği ise hukukun laikleşmesi yönünde yapılan uygulamalardır. Yargı çeşitlerini birleştirmek ve şeriatın hükmünden kurtulmak isteğinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, mahkemelerin yalnızca Adliye Nezaretine bağlanmalarını sağlamıştı. Bu sayede, laikleştirmenin yanı sıra “*yargı birliği*” kuralına da yönelme sağlanmıştı. Laikleştirme çalışmalarının başka bir uygulama alanı, aile hukuku ve kadın haklarıydı. Tüm yargı makamlarının Adliye Nezaretine bağlanması demek aile hukuku ve şahısların hukuk alanında dini hukuktan ayrılmasına yönelik atılmış bir adımdı. Tıpkı, kadınların evlenme ve boşanma durumlarını iyileştirmeye yönelik düzenlemeler, hatta “*çok eşlilik*” düşüncesine yönelik alınan tedbirlerde dikkat çekici olmuştu. Bu durum kadın vatandaşların eğitim ve kamu alanına girmeleri konularına da pozitif şekilde yansımıştı (Lewis, 1968, s. 228-320 – Tunaya, 1995, s. 50-51)

Yapılış itibarıyla II. Meşrutiyet ve 1909 değişikliklerinin esas katkısı egemen olma hakkı ve bu hakkın kullanışı yönünde olmuştur. Bunun sonucu olarak egemenlik hakkı Padişah ve halk arası paylaşılmıştı. 1909 değişiklikleri de tam olarak bu anlama geliyordu. İktidar düzenlenişi bakımından katkısı ise, kuvvetler ayrılığı ve parlamenter rejimin gelmiş olmasıydı. Bir başka önemli katkısı da ekonomik ve siyasal özgürlük düşüncesinin ilk kez gün yüzüne çıkmasıydı. Hatta siyasal ve ideolojik alanda II. Meşrutiyet olayı Derebeylik düşüncesinden ayrılış ve laik bir düşünceye geçiş anlamı taşıyordu (Tanör, 2017, s. 216 - 219).

2.4. İttihat ve Terakki Partisinin Güçlenmesi

Osmanlı Devleti, çağdaş dünyaya ilk adımını 1908 Devrimi ile atmıştır. 18.yüzyıldan 1908 devrimine kadar yapılan yenilikler ıslahattı. 1908'den sonra yapılan yenilikler ise daha köklü daha kapsamlı yenilikler olduğu için bunlara bir devrim, dönüşüm veya bir inkılap denilebilir. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bile bu dönemde yetişip tipik veya yönetici kadroya mensup bir İttihatçı olmamış ve 1908 ihtilalini yapan siyasal örgütün, İttihat ve Terakki'nin bünyesi altında bulunmuştur. Mustafa Kemal Atatürk ateşkes dönemi salonlarından birinde Rahip Frew'dan, İttihatçıları reddetmesi gerektiği gibi bir uyarı ile karşılaşmış fakat bunu kabul etmeyerek İttihat ve Terakki'nin yurtsever bir örgüt olduğunu savunmuştur. Gerçekten de İttihatçı önderlerin tamamı için savaş ile ilgili ve ağır sorumlulukları olduğu söylenemez hatta İttihat ve Terakki'nin taban kitlesi büyük bir ölçüde Müdafaa-i Hukuk hareketinin de tabanını oluşturmuştur (Ahmad, 1971, s. 9).

İttihat ve Terakki Partisi'nde diğer Cumhuriyet dönemi siyasi partilerinden farklı olarak ortakçıl bir liderlik söz konusuydu. İttihat ve Terakki'nin kendine has bir diğer özelliği ise ordu içerisindeki subayların parti içerisinde oynadığı etkin roldü. Feroz Ahmad'a göre bu olay düşünüldüğü kadar büyük değildi, 1912 sonlarından başlayarak artış göstermişti ve Cihan Savaşı sırasında bile İttihat ve Terakki'de asker – sivil kolları birbirine eşit düzeydeydi (1971, s. 11).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid'i 1876 Anayasası'nın geri getirilmesi zorunluluğunda bıraktığı Jön Türk devriminde yapmış olduğu baskı ile Osmanlı İmparatorluğu siyasi hayatına hâkim olmuş bir grup olarak öne çıkıyordu. Fakat bu uzun sürmemiş ve cemiyetle karşı görüşte olan gruplar cemiyete karşı bir tavır almaya başlamışlardı. Bu sebeple birlikte Saray'a karşı başlatılan mücadele yüzünden güç kaybı yaşayan siyasi güçler tekrardan çıkışa geçmiş ve dinamik olmasa bile çağdaş Türkiye tarihinde eşine rastlanılmamış siyasal faaliyetler, sosyo – ekonomik değişiklikler ve tartışmalar döneminin başlamasına sebep olmuştu.

Cemiyetin esas amacı, 1876 Anayasası'nı geri getirmektir. Cemiyet, Müslüman olmayan uyruklara karşı düşmanca duygular beslemekte değildi hatta onların haklarını Anayasal olarak güven altına alma sözünü vermekteydi ve asla kan dökülmesi taraftarı değildi. Cemiyetin tek endişesi, hükümet tarafından Müslüman olmayanlara karşı bir katliam yapılması ve bu suçun cemiyetin üzerine atılmasıydı. İttihatçı gruplar, köyleri

yağmalamadıkları gibi onları diğer grupların saldırılarına karşı korumuş ve devamlı olarak İmparatorluğu meydana getiren çeşitli faktörler içinde bir kardeşlik ortamı yaratmaya çalışmışlardır. Hükümet, Şemsi Paşa ve beraberindeki asker görüntüsü veren ama başıbozuk (düzensiz) olan sivilleri göndermekle vicdani olarak ne kadar acımasız olduğunu göstermişti. Kanunlar uymayan ve köyleri, insanları yağmalamadan öteye gitmeyen bu grubun gönderilmesi, Babiali'ye dostça yaklaşım gösteren devletlerin çok büyük bir yanlışa düştüklerini gösteriyordu (Ahmad, 1971, s. 25).

1908 Devrimi sonrası dönemde otoriter ve saygınlığa sahip tek unsur İttihat ve Terakki'ydı. Devrimden kısa bir süre sonra cemiyet, Saray çevresindeki grubu ve II. Abdülhamid'in casusça planını açığa çıkarıp ortadan kaldırmak maksadıyla harekete geçmişti. Padişah bu durum üzerine, Sadrazam Sait Paşa'nın önerisini dikkate alarak tüm siyasi suçlular ve sürgünler için af ilan etti. Cemiyet ise kısa bir süre içerisinde kadrosundaki yozlaşmış (özünden uzaklaşmış) memurları temizleyerek bu memurların yerine daha açık görüşlü kişiler getirmeyi başarmıştı. Bu hareketiyle Cemiyet, istedikleri takdirde hemen iktidara geçebilecek güçlerinin olduğunu gösteriyordu. Padişah'ın mevcut otoritesi sarsılırken, İttihat ve Terakki'nin hem gizli örgütlere özgü bir karşı duruşu vardı, hem de devrimin üstesinden başarıyla gelmesinden ötürü Cemiyetin saygınlığı artmıştı. Fakat Cemiyet bunu yapmadı ve iktidarı işbaşında bulunan hükümete bırakarak, sahip olduğu gücü sadece gerektiğinde kullanıp, Anayasası koruyup kollamak ile görevli denetleyici bir altkurul olarak bir kenara çekildi. Bu konuda eleştirilerin yönü cemiyete yönelmiş ve cemiyeti hükümetin işlerine karışmak ve üstüne sorumluluk almaksızın gücünü kullanmakla suçladılar. Bu suçlama gerçeği yansıtırsa bile, Cemiyet'in neden böyle bir davranış sergilediğini açıklamakta yeterli olmamıştır (Ahmad, 1971, s. 32). Cemiyetin bu davranışının nedenini, Jön Türkler 'in toplumsal geçmişlerinde ve altyapısı tutucu olan kuruluşunda aramak doğru olur. Çünkü Jön Türkler 'in büyük çoğunluğunu, toplumsal ve kültürel değişime karşı çıkan (tutucu) bir topluluk oluşturmaktaydı.

Bir diğer yaklaşıma göre 1908 darbesi, bir devrim niteliği taşımazdı çünkü değildi. Darbedeki asıl kasıt, otuz iki sene önce kabul ettirilmiş olan 1876 Anayasası'nı tekrar kullanmak ve bu sayede yeni devleti kurmak düşüncesiydi. Hareketin devrimci yönü, sonradan uygulanan siyasetin başarısız olması sonucu yapılmasına karar verilen ıslahat ve bu ıslahatın neden olduğu toplumsal ve kültürel değişiklikler sonucunda gün

yüzüne çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 19. yüzyılda ki yenilik hareketleri ve başta Genç Osmanlıların izlediği yolun uzantısı niteliği taşıyordu. İttihat ve Terakki'de tıpkı Genç Osmanlıların yaptığı gibi sadece İmparatorluğu nasıl kurtarabiliriz düşüncesiyle hareket etmişlerdir (Tunaya, 1995, s. 89 – 157).

1909 yılı Temmuz ayında Cemiyet, Hüseyin Hilmi Paşa hükümetini yıkıp yerine daha İttihatçı (birlikçi) bir hükümet kurma ihtimalini düşünmüştü. Cemiyet, kendi içlerinden sadrazamlık görevine getirilebilecek birini bulamamış ve gizli olarak Kamil Paşa'yla görüşüp, hükümete daha fazla İttihatçı alınması ve eski görevi olan Dâhiliye Nazırlığına Talat Bey'i getirmek konusunu önermişlerdi. Kamil Paşa bu öneriyi kabul etmemiş ve bu sırada hükümete karşı yapılan saldırılar sürmeye devam etmişti.

İttihatçıların 20 Temmuz tarihinde gazetesi Tanin'de, hükümet içerisinde eski düzenden kalma mebusların (milletvekili) bulunduğu öne sürülmüş ve hükümetin çalışkan, şerefli, güvenilir kişilere yani yeni düzen için yeni mebuslara aktarılması yazıyordu (Tanin, 20 Temmuz 1909). Tanin'de yazılan bu durumdan üç gün sonra 1908 devriminin yıldönümünde, Selanik'te bulunan Merkez Komitesi bir bildiri yayınlamış ve bildiride; ülkenin tüm bireylerinin her şeyden önce birer Osmanlı olarak milletin bütünlüğü adına aralarındaki ayrımcılıkları ortadan kaldırma düşüncesine çağırıyorlardı. Ülke vatandaşlarından, eski düzenden kalma gelenekleri sürdüren nazırların (bakan) oluşturduğu hükümeti devirmek, gençliği ve enerjisiyle ülkeyi kurtarabilecek yeni bir hükümetin kurulması için harekete geçilmesi isteniyordu. Devam eden saldırıların sonunda, dönemin Dâhiliye Nazırı Ferit Paşa görevinden alınıp yerine Talat Bey getirilmiştir (Ahmad, 1971, s. 76).

Selanik Milletvekili olarak Cavit Bey ve Dâhiliye Nazırı görevine Talat Bey'in hükümet içerisine girmesiyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mevcut gücü biraz daha sağlamlaşmıştı. Şimdi sıra, meclisteki İttihatçılar arasındaki bölünmeye ve birlik yoksunluğuna bir çare bulmaya gelmişti (Ahmad, 1971, s. 76 - 77).

Mahmut Şevket Paşa, tüm küçük rütbeli subaylardan, siyasi partiler ve cemiyetler ile ilişkilerini kesmelerini istiyordu. Bunu istemesinin sebebi, siyasete karışmalarının ordu içerisindeki birlik ve disiplini bozmasıydı. Padişah, subayların siyasete karışmalarını konusunu 29 Mayıs tarihli Hatt-ı Hümayun'unda açıkça belirtmişti. Mahmut Şevket Paşa, Kasım ayında Edirne'de bulunan İkinci Ordu karargâhında yaptığı konuşmada subaylardan siyaset ile uğraşmalarını istemiş ve

siyasal çıkarlar için ordunun kullanılmasını ise Miralay Sadık Bey'in cemiyet ile Babiali arasındaki görüşmeler için cemiyet tarafından temsilci olarak seçilmesi örneğinden bahsetmişti. (Ahmad, 1971, s. 79).

Ordu ile cemiyet arasındaki bu ayrılıklar her zaman bu kadar açık bir şekilde gündeme gelmemeliydi. İmparatorluğu ilgilendiren konular, çoğunlukla İngiltere ile Almanya arasında geçen bir rekabet problemi gibi ortaya çıkıyordu. Cemiyet İngiltere taraftarı, ordu ise Almanya taraftarıydı. Cemiyette çıkan Almanya ile alakalı bir eleştiri aslında ordunun eleştirilmesi anlamına geliyordu. Bu davranış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 yılının Temmuz ayında Kamil Paşa'ya temsilciler göndermesine de sebebiyet vermiştir. Kamil Paşa, ünlü bir İngilizciydi ve İstanbul'da bulunan İngiltere Büyükelçiliği tarafından kollandığı herkes tarafından bilinmekteydi. Kamil Paşa, Mahmut Şevket Paşa'dan bağımsız olarak çalışması için deneyim ve sözünü geçirme konularında yeterli tecrübeye sahip olsa da Hüseyin Hilmi Paşa böyle bir şey yapma taraftarı değildi. 1909 yılı Temmuz'u, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İngiltere ile yeniden iyi bir ilişki kurması için uygun bir zamandı. General Von Der Goltz orduyu düzenleme maksadıyla İstanbul'a gelmişti. Aralık ayında, Fırat nehri üzerindeki bulunan Osmanlı gemicilik şirketi olan Hamidiye'yle, İngiliz Lynch şirketinin birleştirilmesi düşüncesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mahmut Şevket Paşa arasındaki çatışmayı alevlendirdi (Ahmad, 1971, 79).

2.5. Meclisi Mebusan'da Siyaset

1908 yılında dört yıllığına açılmış olan Meclis-i Mebusan, 1911'de siyasetin sertlik kazanması yüzünden erken seçim kararı alınmış ve bunun sonucunda feshedilmiştir. İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı olarak Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulması meclisin zamanı gelmeden kapatılmasına neden olan en önemli etkidir (Birinci, 1990 s. 136)

Meclisin feshinden sonra yeni seçimlere hemen başlanılmış, 1912 yılındaki seçimlere İttihat ve Terakki Partisi ve buna muhalefet olarak Hürriyet ve İtilaf Partisi katılmıştır. İktidar ve muhalefet parti arasında azınlıklarla içten içe bir seçim ittifakı yapılmıştır (Birinci, 1990, s. 137 – 139).

Ülke genelinde Şubat ayında başlayan ve Mayıs ayı sonuna kadar uzun süren 1912 yılında yapılan seçimleri İttihat ve Terakki farklı bir şekilde kazanmıştır. Seçimlerin

bu şekilde sona ermesiyle İttihat ve Terakki Partisi, iktidara gelmenin fırsatını değerlendirmiş ve rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne karşı üstünlüğünü göstermiştir (Merçil - Kesik, 2004, s. 139 – 154).

Meclis-i Mebusan, ilk toplantısını 18 Nisan 1912 tarihinde gerçekleştirmiş ve feshedildiği tarih olan 4 Ağustos 1912'ye kadar toplamda 109 gün boyunca faaliyetini yürütmüştür. II. Meşrutiyet'in en kısa süren meclisi olarak 1912 Meclis-i Mebusanı'nda toplam 284 mebus vardır. Meclis faaliyetini yürüttüğü 109 günlük zaman diliminde 46 kere toplantı yapmıştır. Meclis-i Mebusan, 18 Nisan 1912 Perşembe günü yaptığı ilk toplantısını Padişah V. Mehmet Reşat'ın da katılımıyla gerçekleştiren meclis, açılışta bazı yörelerde henüz seçimlerin bitmemiş olması ve ulaşımın zorluğundan dolayı sadece 105 mebus bu toplantıya katılabılmıştır. Trablusgarp Savaşı nedeniyle, İtalya boğazları abluka altına almış ve bundan ötürü İstanbul'a gelemeyen milletvekilleri izinli sayılmışlardır. Kısaca özetlersek, İttihat ve Terakki hem meclis içerisindeki saygınlığını hem de hükümet içerisindeki adamlarını kaybetmiş oldu (Merçil - Kesik, 2004, s. 139 – 154).

2.6. Bab-ı Ali Baskını

23 Ocak 1913'de Enver Bey ve Talat Bey'in öncülük ettiği bir takım İttihat ve Terakki Partisi üyesinin gerçekleştirdiği hükümet binasının basılması olayı tarihte Bab-ı Ali Baskını olarak yerini almıştır. Baskın sırasında, dönemin Harbiye Nazırlığını yapan Nazım Paşa katledilmiş ve Sadrazam Kamil Paşa yapılan baskılar sonucu istifa etmiştir. Gerçekleştirilen bu darbe sonrasında İttihat ve Terakki amacına ulaşmış ve iktidarı tek başına ele geçirmiştir.

Meclis-i Mebusan'da ki İttihatçı çoğunluk dağıtılmış ve Gazi Ahmet Paşa hükümeti Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekleyip İttihat ve Terakki'ye karşı zıt bir siyaset izlemişlerdir. Yeni seçimlerin yapılamamasına sebep olan Balkan Savaşı süresince ülke, 20 ay kanun gücü kontrolünde yönetilmiştir. Üstelik bir de savaşın ilk aşamada mutlak bir yenilgiyle sonuçlanması ülkenin siyasal durumunu etkiledi. Bu durumdan etkilenen Gazi Ahmet Paşa ve hükümeti yerini 29 Ekim 1912'de tarihinde Kamil Paşa hükümetine bıraktı. Ülkedeki bozulmuş siyasal ortamı fırsat bilen İttihat ve Terakki Partisi yaklaşık olarak 3 ay kadar sonra tekrar iktidar olmuştur. Enver ve Talat Bey'in 23 Ocak 1913 tarihinde düzenleyip öncülüğünü yaptıkları "*Babıali Baskını*" sonrası Kamil Paşa istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Bu olaylar sonucunda aynı yıl içerisinde İttihat ve Terakki

Partisi Cemiyet/Fırka ayrılığına son verip “*siyasi fırka*”yı ilan etti ve ülkeyi fiilen bile olsa Birinci Dünya Savaşı bitene kadar tek başına yönetmiştir (Tanör, 2017, s. 202).

1913 yılı hem Meşrutiyet bakımından hem de İttihat ve Terakki Partisi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktadan itibaren İttihat ve Terakki Partisi gizli bir örgütlenmeden siyasal bir partiye dönüşmüş ve çok partili sistemde kendine yer bulmaktansa “*tek parti*” olma kararını almış ve bu sebeple Osmanlıcı düşünce yapısından çıkıp ulusçu, Türkçü ve laik bir düşünceye bürünmüştür (Tunaya, 2016, s. 93 – 97).

En eleştirel ifadeyle değerlendiren yazarlara göre partileşme kararı alan İttihat ve Terakki Partisi 1918 yılında parti liderinin yurtdışına kaçma olayı sonrası dağılmış ve tam olarak bir siyasi parti olamamış baskıcı ve terör örgütü ruhuyla hareket etmeye devam etmiştir (Aydemir, 1968, s. 145).

1914 yılı Nisan ayında yalnızca İttihat ve Terakki Partisi’nin katılım sağladığı ve bu nedenle “*referandum*” benzeri yapılan seçimler sonucunda oluşan meclis, 1912 yılında başlamış olup Ayan ve Padişah tarafından kabul edilmesi uzun süren yasa değişikliğini tamamlamıştır. Bu değişiklikle beraber Meclisi Mebusan’ın feshi, bazı küçük çaplı değişiklikler olsa da 1876 sistemindeki şeklini almış, kolaylaştırılmıştı. Hatırlatmak gerekirse bu değişiklik meclis içinde oluşan muhalefeti ezmek ve gerekirse yerine yeni meclisin oluşmasını amaçlamaktaydı. Tamamlanması 1914’de biten bu değişikliğe artık çokta gerek duyulmamıştı. Çünkü bundan sonra İttihat ve Terakki Partisi tek parti durumuna gelmiş ve mecliste tatil kararları aldırarak İttihat ve Terakki Partisi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle meclis feshine ihtiyaç duymamışlardı, çünkü zaten İttihat ve Terakki Partisi tek parti konumundaydı. Meclisin feshine iktidardan devrilmiş ve önder kişileri yurtdışına kaçmış olan İttihat ve Terakki Partisi değil, Padişah Vahdettin’di. Padişah Vahdettin’in amacı ise çoğunluğu İttihatçılardan oluşan meclisten kurtulmak ve galip devletleri yatıştırmaktı. Bu durumla beraber meclisin feshi sistemini değiştiren İttihat Terakki Partisi bir nevi kendi silahıyla vurulmuştur diyebiliriz (Tunaya, 2016, s. 39 – 40).

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi, İttihat ve Terakki Partisi’nin dağılmasıyla ve Meclis-i Mebusan’ın feshinden sonra bu gidiş tekrar eskiye dönecek ve ateşkes dönemiyle Vahdettin’in öncülüğünde Saray tekrar eski gücüne kavuşacaktı. Bundan

sonra gelecek olan kabineler Saraya karşı etkin bir rol oynayamayacaktı (Akşin, 1980, s. 43).

3. DEĞERLENDİRME

Özünde yetkilerini paylaşmak istemeyen padişahın zorunluluktan dolayı birinci meşrutiyeti ilan etmesi ve siyasi çatışmalardan yararlanarak kendi lehine bir anlaşma olarak imzalaması yenilikçi kesimi hayal kırıklığına uğratmıştır. Ancak bu kesimin mücadelesi otuz yıldan beri süren sansür döneminde de devam etmiş ve bu kez ikinci meşrutiyet görece alttan gelen bir dalga ile gerçekleşmiş ve bunun sonucu olarak köklü reformlar gerçekleşmiştir. 1908 Devrimi olarak da nitelendirilen ikinci meşrutiyet, uzun süredir can çekişen imparatorlukta milliyetçilik ve ülkeyi kurtarma duygularıyla hareket eden bir grup vatanseverin güçlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Ama sonrasında uygulama hatalarına düşmekle eleştirilen bir harekettir.

Özellikle ittihatçıların kendi aralarında dahi anlaşmazlığa düştüğü en önemli husus askerın siyasetteki yeridir. Bu tartışmada, İttihatçıların önemli ismi Babanzade İsmail Hakkı Bey'in uzun teorisinde de belirttiği gibi "*asker devletin koludur, eğer beyin komumuna geçerse çöküş kaçınılmazdır*" tespiti yerindedir. Sivil başlayan mücadele demokratik anlamda kazanımlar elde etme gayreti içerirken askerın desteği işlerini kolaylaştırmış ve ittihatçıların merkezine karar verici olarak yerleşmiştir. Devrimin sahipliğini üstlenen İttihatçılar kurtarıcı sıfatıyla başladıkları pozisyonu koruyucu ve dönüştürücü olarak devam ettirmek istediler.

IV. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ

16. yüzyıla kadar yükselme devrini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu Batıya ihtiyaç duymamış ve fetihlerde elde ettiği topraklarla ekonomisini güçlü tutmuştur. Ancak Avrupa'da ki Rönesans ve Reform hareketleri, ticaret yollarının keşfedilmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun anakronik yapısı ciddi sorunların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Koçibey'in raporlarına da yansıyan kurumlarda bozulmalar, haksız vergiler, tebaanın refah seviyesinin düşmesi ve devletin otoritesinin zayıflaması; ayrıca bununla birlikte askeri başarısızlıkların da başlamasıyla ekonominin zayıflaması kaçınılmaz duruma gelmiştir. Kapitülasyonların kökleşmesine yol açmıştır.

İlk Anayasa her ne kadar militarist etkiler dışında hazırlanmışsa da, 1908 Devrimi ve 1909 değişiklikleri ancak askerın desteği ile mümkün olabilmiştir. Düzen

yeniden tanımlanırken ordu iktidarın ortaklarından biridir. Tartışmalı bir şekilde Anayasanın güvencelerinden biri olarak yerini alır. Anayasal sürecin kaybında, tek başına iktidar arayışında olan İttihatçıların olumsuz katkısı dikkat çeker. Savaş baskısıyla karşılaştığında Anayasa ile kurulan düzenin kırılma eğilimi ortaya çıkmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYET ANAYASACILIĞI DÖNEMİ VE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİ

I.KURTULUŞ SAVAŞI VE CUMHURİYET DÖNEMİ: 1961 ANAYASASINA KADAR ORDU VE SİYASET İLİŞKİSİ

1.Kurtuluş Savaşında Ordu ve Devlet İlişkisi

Kurtuluş Savaşı döneminde ordunun politikayla olan ilişkisini I. TBMM'nin çıkardığı kanunlarda görebiliriz. 2 Mayıs 1920'de çıkarılan bu kanun ise “*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Seçilmesiyle İlgili Kanun*”dur. Bu kanun neticesinde kurulan Bakanlar Kurulu içerisinde Genelkurmay işlerini gerçekleştirmek için ayrı bir bakanlık kurulmuştur. Bu kanun ile savaş dönemindeki uyumsuzluklar ortadan kaldırılmak istenmiştir. TBMM'nin aleyhine aynı yıl içinde 5 Mayıs 1920 tarihli 18 numaralı kanunda ise meclis üyelerinin herhangi bir memurluğu yapabilmesi için İcra Vekilleri Heyeti'nin teklif yapması ve bu teklife TBMM'nin karar verebileceği kuralı öngörülmüştür.

Ordunun savaş sırasında politika ile ilişkisini düzenleyen kanunların en önemlilerinden biri de TBMM'nin 5 Ağustos 1921 tarihli 144 numaralı “*Başkomutanlık Kanunu*”dur. Bu kanunla birlikte başkomutan, ordunun maddi, manevi gücünü artırmak, ordu yönetimi ve idaresini güçlendirmek için meclisten alabileceği bakanlık yetkisi sayesinde yapabilecekti (Gözübüyük – Kili, 2000, s. 117).

TBMM tarafından çıkarılmış olan bu kanunlar çerçevesinde önceliği sadece kolordu komutanlarına verilmiş olan milletvekillik hakkı meclisin vereceği karar doğrultusunda mümkünleşirken, daha alt rütbelere ise bu konuda izin sağlanamamıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası sıra dışı olaylar bittikten sonra askeri görevlerine eskisi gibi devam eden ordu ve kolordu komutanları bir kural olarak milletvekilliği vasfını taşıyacaklar ama meclisin toplantılarına katılamayacaklardı.

Bu olaylardan sonra siyasal bakımdan güç kazanmış olan Türkiye devleti için yetersiz görülen 1921 Anayasası yerine yeni bir anayasa hazırlanmış ve 20 Nisan 1924 günü kabul edilmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ordunun politika ile olan ilişkisini şu sözleriyle ifade etmiştir; “*Efendiler, kumandanlar, askerlik vazife ve icabatını*

düşünürken ve tatbik ederken, dimağımı mülahazat-ı siyasiye taht-ı tesiiirnde bulundurmaktan tevakki eylemelidirler. Siyasi cihetin icabatını düşünen başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdır.” (M.Kemal ATATÜRK, 1970, s. 492). Atatürk, ordunun gücü sayesinde inkılaplarını yaptığı için ordu; hem devlet hem de toplumsal hayatta önemli rol oynayan bir kurumdur.

1.1. Kurtuluş Savaşı ve Ordunun Gücü

Türkiye’de genel anlamda ordu, ülkenin kendisine has siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarında yönetim yapısında geniş bir yetkiye sahiptir. Yapı ve işlev bakımından ordu, başta savunma ve güvenlik olmak üzere çeşitli politik alanlarda karar ve onay işlevlerine sahip ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası ordunun Cumhuriyeti kurucu ve koruyucu rolünü üstlenmesi bir süreç ürünüdür.

Ancak Mustafa Kemal Atatürk’ün asıl hedefi orduyu siyasetten ayrı tutmak, ordunun kendi çevresine her anlamda sadık olmasını sağlamaktır. Kurtuluş Savaşı’nda ordunun etkin bir rol alarak yeni bir devletin kurulmasını sağlaması sonraki yıllarda ise kurtarıcı rolü üstlenmesine neden olan faktörlerden birisi olmuştur. Nitekim buna siyasi karışıklık dönemlerinde açık bir şekilde tanık olunmuştur. 1960 Darbesinin ortaya çıkış sürecinde siyasi kriz ile beraber orta sınıfın yaşadığı ekonomik bunalımların yanı sıra askerinin milli mücadele yıllarında ki etkin rolünün yansımaları olarak ordu, kendini ayrı bir güç olarak görmüş ve bunu darbenin gerçekleşmesi esnasında ve sonraki dönemlerde göstermiştir (Hale, 1996, s. 75 - 77).

1.2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)

1921 Anayasası, yeni bir devlet anlayışı ve yeni bir egemenlik düşüncesi bakımından çok önemlidir. Birinci maddesi ile egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu belirtmiş ve üçüncü maddesiyle ise Türkiye Devleti’nden bahsetmiştir. Aynı topraklarda başka bir devlet kurulduğunu belirtmek bu anayasanın en devrimci yanıydı (Tanör, 2017, s. 253).

29 Ekim 1923’de Cumhuriyet ilan edilmiş ve bununla birlikte 1921 Anayasası’nda hükümet sistemiyle alakalı önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik ile birlikte vekiller ve başvekilin seçimi hakkında yetki Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden alınmış ve Cumhurbaşkanına verilmiştir. Bu değişikliklerle beraber Meclis Hükümeti anlayışından parlamenter rejime doğru bir adım atılmıştır. Fakat yargının diğer

devlet iktidarlarından tam olarak bağımsız oluşu 1961 Anayasası'nda gerçekleşmiştir (Eroğul, 1997, s. 218 – 219).

Sonuç olarak Tanör'e göre; *“1921 Anayasası'nın yarısı eyalet yönetimine, özellikle de yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayrılmıştır. 1921 Anayasası, yerel yönetimlerde yönetimin kurulması açısından aşağıdan yukarıya bir rejim biçimini benimsemiştir. 1924 Anayasası'ysa bu düşünceyi devam ettirmemiş ve tekrar merkeziyetçi bir yönetim biçimine geçmiştir”* (2017, s. 265). Savaş kazanan Meclis bu ilkenin ötesindeydi.

2. Kurtuluş Savaşı Sonrası Gelişmeler

2.1. 1924 Anayasası

Cumhuriyet'in ilan edilmesi sonrası yapılan ilk anayasa 1924 Anayasasıdır. 1924 Anayasası hem Kanun-i Esasi hem de 1921 Anayasası kaldırmış ve bu şekilde ikili anayasal düzeni bitirmiştir. Bu anayasa aynı zamanda 1921 anayasasının ilkelerini aynen sürdürerek yeni rejimi ve görevlerini daha ayrıntılı biçimde tanımlamıştır (Karpat, 2002, s. 132).

1924 Anayasası döneminde hilafet kaldırılmış, 1928 yılında laiklik ve 1973 yılında da İnkılap ilkeleri ve altı ok anayasada yerini bulmuş ve hızlıca inkılap adımları atılmıştır. Bu anayasa özünde demokratik bir anayasa olmuştur. Fakat içeriğindeki kurum ve yöntemler sayesinde liberal görüş ve siyasi hürriyeti hazırlamak için yeterli değildir. Ayrıca 1921 Anayasası gibi yumuşak bir anayasa olmayıp, içeriğindeki sabit hükümler çerçevesinde katı bir anayasa niteliğindedir (Karpat, 2002 s. 533). Devrimin kalıcılığını sağlamak adına değiştirilmesi zorla istenmemiştir.

1961 Anayasası ile kıyaslamak gerekirse, 1924 Anayasası çok partili rejime ayak uyduramamış daha doğrusu çok partili dönemdeki politikacı ve seçmenler katı bir anayasa olan 1924 Anayasası ile uyum sağlayamamışlardır. 1961 Anayasası'nda ise ülkeye bir düşünce özgürlüğü getirilmiş ve yeni partiler kurulmuştu (Ortaylı, 2002, s. 36). 1961 Anayasası milli irade konusuna izin vermemiş ve 4. maddesinde milletin egemenliğini bir hükme bağlamış ve belli başlı yetki verdiği kurumlar tarafından kullanılmasını sağlamıştır. 1924 Anayasası ise milletin egemenliğini yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi aracılığıyla kullanacağını belirtmiştir (Heper, 2012, s. 152).

1924 Anayasası 36 yıl yürürlükte kalmış ve bu 36 yılın 14 yılı çok partili rekabetçi siyaset içinde geçmiş ve çok partili dönemde anayasa yoğun bir şekilde tartışmalara tanıklık etmiştir. 1961 Anayasası ülkenin en demokrat ve liberal anayasası olmuşsa da yalnızca 19 yıl sürmüştür ve bu süre zarfında Silahlı Kuvvetlerin güçlü etkisi altında 1971 ve 1973 değişiklikleri ile radikal bir değişime uğramıştır (Özbudun, 2014, s. 83). 1924 Anayasası'nın ana hedefi ise Cumhuriyet kadrosuyla birlikte siyasal düzeni oturtmak için ihtiyaç duyduğu İnkılapları hayata geçirmektir. 1939 – 1945 yılları arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı'na özel nedenler sonucunda Türkiye katılmamış. Bunun nedeni zaten yeni ve ağır savaşımlardan çıkan ülkenin tarafsızlık politikasını izlemesi olmuştur. Bu politikayla savaş tedbirleri alınmasından dolayı ülke ekonomisi zorluklar çekmiştir. 1924 Anayasası, cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve güçler birliğini esas almıştır. Cumhuriyet ilkesine sahip çıkmış ve bununla ilgili madde 102'de ise “*Devlet yönetim biçiminin Cumhuriyettir ve değiştirilemez ve değiştirilmesi bile önerilemez*” sözüyle cumhuriyetin önemi vurgulanmıştır. 1924 Anayasası kabul edildikten yaklaşık bir buçuk yıl önce ilan edilen cumhuriyet, devletin temeli olduğunu henüz anayasanın ilk maddesinde belirtmiştir. Cumhuriyetin en önemli özelliği ise milli olmasıdır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Osmanlı dönemindeki milli olmayan devlet anlayışından uzaklaşmıştır. TBMM'nin kurulduğu tarihten beri gelişmekte olan milliyetçilik anlayışı aslında Cumhuriyetin de asıl temeli olarak sayılabilir (Mumcu, 1985, s. 520).

Bilindiği gibi Mustafa Kemal ATATÜRK, meclisi açarken bile milliyetçiliğin önemini belirtmek için meclis isminin başına “*Türkiye*” kelimesini eklemişti ve böylece Büyük Millet Meclisi artık son halini aldığı gibi yeni adı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni sıklıkla belirtmişti. 1921 Anayasası'na madde 3'de “*Türkiye Devleti*” ibaresi eklenmiş ve bu ibare her açıdan çok ileri görüşlü bir girişim olmuştur. Bu girişim ise 1921 Anayasası'na kıyasla bütün olan 1924 Anayasası'nda fazlasıyla yer bulmuştur (Mumcu, 1985, s. 513 - 526).

Öte yandan milli cumhuriyet, siyasi yönden kökünü güçler birliği esasına dayamıştır. Komisyon sözcüsü bir ifadesinde bunu “*Bu cumhuriyeti oluşturan, tevhid-i kuvva esasıdır*” sözüyle belirtmiştir (Gözübüyük – Sezgin, 1957, s. 30). TBMM'nin ciddi anlamda bağlı olduğu güçler birliği yöntemi, böylelikle daha genel bir hususa bürünmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün güçler birliğine karşı duyduğu saygı ve hayranlığı 1924 Anayasası'nı yapanlar tarafından da benzer bir şekilde özümsemiştir

(Mumcu, 1985, s. 516 - 517). Bu anlayış bazı yönetim sorunları ve anayasal krizlerin sebebi olarak da itham edilecektir.

Ancak 1924 Anayasasıyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi kurucu güç olma özelliğini kaybetmişti. Sıra dışı şartlar gereği "*kurucu meclis*" rolünde çalışmak zorunda kalmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, sıradan bir meclis haline gelmiştir. Son haliyle artık meclis, Anayasa'yı çeşitli kararları bakımından değiştirebilecek fakat sıfırdan bir Anayasa yapamazdı (Mumcu, 1985, s. 546).

Bir yaklaşıma göre, 1924 Anayasası inkılapçı bir Meclis tarafından yapılmıştır. Bu nedenle inkılapçı adımları azaltan şartlar içermiyordu. Bu anayasada meclis iradesi, halkın iradesinden sonra gelen en üstün ve tek güçtür. Meclisi sınırlayabilecek herhangi bir makam yoktur. Meclis'in kararları derhal yerine getirilir ve bu bakımdan inkılapçıların amacına uygundur. (Mumcu, 1985, s. 547). Cumhuriyet devrimin kökleşmesi için önemlidir.

Son olarak tüm aksaklıklarına rağmen 1924 Anayasası, Türk siyasal hayatın ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Bu Anayasa'dan alınan dersler sonucu 1961 ve 1982 Anayasaları yapılmıştır. Cumhuriyet yönetimi, milli egemenlik gibi kavramların yanı sıra çağdaş uygarlığa ulaşma isteği sonucu beliren şartlar, günümüz anayasasına 1924 Anayasası sayesinde girmiştir. 1924 Anayasası genel olarak Türk demokrasisine geleneksel kurumların katılmasını sağlamıştır.

2.2. CHP'nin Kendini Tanımlama Süreci

CHP'nin tek partili iktidarının zamanla otoriter tek parti sistemine doğru yönelmesi çok partili rejim girişimleriyle birlikte bir devrim endişesi içermesi üzerine, parti kendini Cumhuriyet Devriminin temsilcisi konumunda görmüş ve bu devrimin diğer partilerce zarar görebileceği kuşkusunu, CHP'de uzun süre etkisini göstermiştir (Kili, 1976, s. 81).

1931 Kongresinde, ilk defa Fırkanın kapsamlı bir öğreti programına sahip olduğu söylenebilir. 1927 Kongresi'nde kabul edilen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık ilkelerine Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık dahil edilmiştir. Tek dereceli seçim sistemi ve kadınlara oy hakkı verilmesi de 1931 Kongresi'nde kabul görmüştür (Kili, 1976, s. 59).

Fırkanın 1935 Kurultayı, Atatürk döneminin son kurultayıdır. Parti toplantılarına artık “kongre” yerine “kurultay” denilmeye başlanmıştır. Fırkanın adı ise “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak değiştirilmiştir. Parti yine tek, otoriter ve kapsayıcı özelliğini sürdürmektedir. 1935 Kurultayı, bu manada 1931 Kongresi’nin tamamlayıcısıdır. Partinin benimsediği altı ilke, alınan karar doğrultusunda “Kemalizm” olarak tanımlanmaya başlamıştır. Kemalizm’i takip eden dönemlerde Ordunun siyasete müdahalesi ve askeri darbeler için gerekçe olarak kullanılacaktır. Ordu kendini Cumhuriyet Devriminin koruyucusu olarak tanımlayıp ortaya çıktığında kendi yorumuyla elde ettiği Kemalizm ideolojisini korumayı bahane edecektir. Teziç *“Türkiye’de tek partili dönemin CHP’si totaliter bir parti gibi nitelendirilemez ve partinin plüralizm yönünde gelişen ve bu yönüyle komünist ya da faşist tek parti sistemlerinden ayrı bir yapıya sahip olduğunu”* belirtmiştir (1976, s. 345).

Türkiye’de çok partili siyasi hayata gerçek manada geçişin sembolü olan parti, 1945 yılında kurulan ve kapanana kadar siyasi arenada etkili bir rolü olmayan Milli Kalkınma Partisi değil, 7 Ocak 1946’da kurulmuş olan Demokrat Parti’dir. Osmanlı Devleti döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla başlamış olan milliyetçi siyasi akım özellikle Demokrat Parti döneminde büyük yol kat etmiştir. Siyasi manada tutucu düşünce, hem Batılı ülkelerde hem de Türkiye’de benzer özellikleri barındırıyordu. Muhafazakâr düşünce anlayışı, Türkiye’de ilk kez Demokrat Parti ile iktidar olma şansını bulmuştur.

Yılmaz Bingöl’ün belirttiği gibi, *“Mustafa Kemal ve arkadaşları için, yeni kurulacak olan Cumhuriyet bütün enerjisini gerçekçi sınırlar içerisinde göreceli olarak küçük, seküler ve etnik yönden heterojen Anadolu Türklüğüne dayanan ulusal bir devlet kurmaya harcamalıydı. Bu yüzden Kemalist Modernistler bilinçli olarak ve rasyonel sebeplerle hem İslami elementleri hem de Anadolu Türklüğü dışındaki unsurları göz ardı ettiler.”* (2004, s. 33).

2.3. Demokrat Parti Muhalefetinin Gelişimi ve Dönüşümü

Demokrat Parti’nin kuruluşundan altı ay kadar sonra, Cumhuriyet tarihinde ilk kez ikinci bir partinin katılım sağladığı bir genel seçim yapılmıştır. Seçimlerden kısa bir süre önce 06.06.1946 tarih ve 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Yasası kabul edilmiş ve 1946 seçimleri bu yasa çerçevesinde yapılmıştır. Yasa, Türkiye’de ilk kez tek dereceli seçimleri öngörmüş ve bununla beraber, iki temel kusuru olduğunu belirtebiliriz. Bu

kusurlardan biri, gizli oy değil açık oy ilkesinin benimsenmesi ve ikincisi ise açık sayım döküm değil gizli sayım döküm yapılmış olmasıdır (Timur, 1991, s. 71).

İkinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik çıkarlarının kesin olarak Batı tarafında olduğu değerlendirilerek, Batıya karşı yaklaşmıştır. İtalya ve Almanya'daki tek partili yönetimlerin kaldırılması, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girmesi, Sovyetlerin toprak isteği karşısında ABD'nin desteğinin kazanılmak istenmesi ve bu doğrultuda Batıya yaklaşılması, Türkiye'deki tek parti yönetiminin temelini sarsmıştır. Özellikle Truman Doktrini, çok partili döneme geçişi hızlandırmıştır. Amerika, Truman Doktrini ile 12 Temmuz 1947'de askeri, siyasi ve ekonomik olarak Türkiye'yi ve Yunanistan'a destek olacağını belirtmiştir. Doktrinde ABD yetkilileri tarafından üzerinde durulan noktalar, Sovyet tehdidi ve Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan adımlardır (Timur, 1991, s. 72).

12 Temmuz Beyannamesi adı verilen bildiri, 11 Temmuz günü radyo ve ajansa verilip 12 Temmuz günü geldiğinde ise ulusal gazeteler tarafından yayımlanmıştır. Beyannamenin raporu tarafsızlar kısmında olumlu bir etki yaratmış ancak Cumhuriyet Halk Partisi üyeleri içinde bir o kadar olumsuz etki yaratmıştır. Bunun nedeniyse Cumhuriyet Halk Partililerin İnönü'nün parti genel başkanlığından çekilmesini istememesidir. Buradan anlaşılacağı üzere 12 Temmuz Beyannamesi Cumhuriyet Halk Partisi üyelerine, İsmet İnönü'nün genel başkanlığı bırakacağı ve partinin ileri dönemlerdeki seçimleri kaybetse bile devletin başında kalacağını düşündürmüştü ve üyelerde kuşkuya sebep olmuştur (Eroğul, 1997, s. 230).

12 Temmuz sayesinde ülkedeki ihtilal havası yumuşamış ve siyasi tansiyon azalmıştır. Beyannamenin önemine iki parti arasındaki gerginliğin demokrasi tarihi boyunca ilk defa yerini yumuşak bir havaya bırakması olarak açıklayabiliriz. İsmet İnönü resmen arabuluculuk görevini üstlenmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı olmasına rağmen iki partiye de eşitlik sözü vermiştir. Diğer bir özelliği ise iki partide de aşırıların güç yitirdiği hatta partilerinden dışlanmasına kadar giden bir dönemin başlangıcı olmasıdır. Beyannameden önce Demokrat Parti, halkın desteğiyle hükümete baskı kurmaktaydı ama Beyanname sonrası Demokrat Parti isteklerini artık meclis aracılığıyla gerçekleştirme konusuna özen göstermiştir (Karpat, 1996, s. 270).

Beyannamenin Cumhuriyet Halk Partisi üzerindeki etkisi, Recep Peker'in başbakanlığı bırakması ve muhalefet partisine karşı temkinli bir politika izlemesini

destekleyen grubun parti üzerinde etkin bir hale gelmesi olmuştur. Dönemin başbakanı Recep Peker'in, Beyanname sayesinde muhalefetin cesaret kazanmasından ve İsmet İnönü'nün hükümetin işlerine karışmasından ötürü rahatsızlık duyduğu bilinmekteydi. 26 Ağustos 1947 tarihinde Peker, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis grubundan güvenoyu talebinde bulunmuş ve bunun sonucunda 35 kişi Peker karşıtı oy vermiş ve bu hadise tarihte "35'ler Hareketi" olarak yerini almıştır. Beyanname Demokrat Parti üzerinde ise çokta yıkıcı bir etki yaratmamıştır. Demokrat Parti cephesindeki hareketlilik çok sürmemiş 1947 Aralık ayına gelindiğinde hükümetin milletvekili maaşlarına zam yapılması önerisiyle şiddetlenmiştir. Demokrat Parti grubu bir karar alıp öneriyi reddetmiş ancak Kemal Silivri'ye red kararına itiraz ederek kabul oyu vermiştir. Silivri'ye göre Demokrat Parti yöneticileri maaş farkını almak istiyorlardı ama nasıl olsa onların red oylarına rağmen öneri parti Meclisinden geçeceği için siyasal bir taktik yaparak muhalefet ediyorlardı (Karpaz, 1996, s. 182).

Sonuç olarak 12 Temmuz Beyanname, DP, CHP ve ülkedeki devlet anlayışında büyük değişiklikler yaratmıştır. Hiç şüphesiz, iktidarlar arası kavga edilmeden, kan dökülmeden hükümet değiştirmesini sağlaması yönünden bile bakılırsa yeterli bir tarihi başarıdır. Böylece, Türkiye'de ilk defa siyasal Batılılaşma konusunda büyük başarı elde edilmiştir. Bu başarıda, ulusal ve siyasal liderlerin aldığı rol tarihe geçebilecek kadar önemlidir (Karpaz, 1996, s.40).

Demokrat Parti halkın desteği ile iktidara gelmiş ama izlemiş olduğu liberal politika düşünceleri herkes tarafından benimsenmemiştir. Ekonominin devlet tarafından yürütülmesini savunanlar, Adnan Menderes'in izlediği siyaset ve yapmış olduklarının Atatürk'ün başarılarına zarar verdiğini ve İslamcı muhafazakâr (tutucu) kitleye taviz verilmesinin laiklik ilkesini zarara uğrattığını düşünmüşlerdir. Ekonomik krizin ortaya çıkmasıyla birlikte muhalefet güçlenmeye başlamıştı ve Demokrat Parti iktidarının özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik uyguladığı sert siyaset, demokratik rejimin zarar görmesine yol açmış ve bu durum ordu içerisinde başlayan huzursuzluğu ortaya çıkarmıştır (Hale, 1996, s. 90).

1950 yılının sonlarına yaklaşıldığında izlenen ekonomik politikaların sonucunda ordudaki subayların maaşları dönemin enflasyonunun gerisinde kalmıştır. Ancak ordunun Demokrat Partiye karşı duyduğu hoşnutsuzluğun sadece ekonomik sorunlardan kaynaklı olduğunu belirtmek eksik bir yaklaşım olurdu. Ordu bünyesindeki cuntacı faaliyetler 1955 yılından beri devam etmekteydi. 1959 yılına gelindiğinde ise bu

faaliyetler daha organize bir boyuta gelmiştir. Genç subaylar, Adnan Menderes hükümetini devirmek konusunda ortak düşüncede olsalar bile sonrasında ne olacağı konusunda fikir ayrılığı yaşıyordu. Bu grubun düşüncesine göre Atatürk devrimleri henüz tamamlanmamıştır. Bu olaya daha ılımlı yaklaşılmasını savunanların bir kısmı iktidarın Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçirilmesini ve bir kısmı da yeni bir anayasanın hazırlanıp yeni bir seçim yapılmasına imkan veren bir askeri ara rejime gidilmesini savunuyorlardı (Hale, 1996, s. 95 – 99).

1960 yılı baharında siyasi kriz artık son noktaya gelmiş ve ordu içerisindeki grupları hareketlendirmişti. Özellikle İsmet İnönü'nün Ege gezisi sırasında, Uşak'tan dönüşte tren garında taşlanıp yaralanması olayı Demokrat Parti cephesindeki endişeleri ortaya çıkarmıştır. 27 Mayıs öncesi dönemin Başbakanı Adnan Menderes birkaç defa istifa etmek istemiş ancak Celal Bayar bu durumu engellemiştir. Adnan Menderes hükümeti üyeleri bir darbe girişimi olabileceğini fark etmişler ama durumu ciddi karşılamamışlardır. İsmet İnönü'nün ise bu durumdan haberi olup olmadığı ise çokça tartışılmıştır. On yıl boyunca iktidarda kalan Demokrat Parti'nin faaliyetleri 27 Mayıs 1960 Müdahalesiyle birlikte sona ermiştir. 29 Eylül 1960'da Demokrat Partililerin Yassıada'da bulunduğu bir zamanda parti üyelerinden birinin dava açması sonucu "*kongrenin zamanında yapılmadığı ve bu nedenle dağıldığı*" gerekçesiyle Demokrat Parti'nin hukuki varlığına son verilmiş ve malları devlet hazinesine devredilmiştir (Turgut, 2007, s. 56 – 58).

3. 27 Mayıs Askeri Darbesi Öncesi Ordu ve Siyaset İlişkisi

3.1. Askeri Darbeyi Hazırlayan Süreç

Dönemin başbakanı Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950'de Demokrat Parti Hükümet Programında "*millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız*" ifadesini dile getirmiş ve burada tutan devrim – tutmayan devrim ayrımcılığını vurgulamıştır. Asıl ilginç olan ise bu hükümet programında, Cumhuriyetin mimarı Mustafa Kemal Atatürk isminin bir kez dahi dile getirilmemesidir. Bu ayrımcılık ise Demokrat Parti'nin düşüncesindeki siyasi mantığı açıkça göz önüne sermiştir. Yaşanan bu olay önümüzdeki zamanda cumhuriyetin "*bekçisi*" olan ordunun gözünden kaçmayacaktır (Özdağ, 1997, s. 21 – 22)

Tarihte ordunun siyaset içindeki etkisi veya siyasi hayata müdahale etmesi Osmanlı dönemindeki Yeniçeri Ocağı kuruluşundan itibaren devam etmiştir. 1826 yılı Ocak ayından itibaren yeniçeriler darbe girişimlerinde bulunarak ülke yönetimine karışmıştır. Askerin ülke yönetimine müdahaleleri sadece Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla kalmamış ve ileri dönemlerde de devam etmiştir. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra askerin siyasi hayata karışması 31 Mart olayıyla birlikte daha fazla artmıştır. Hareket Ordusu öncülüğü konumunda İstanbul'a giriş yapan Mahmut Şevket Paşa, suikast sonrası öldürüldüğü tarih olan 1913 yılına kadar siyasetin içinde kalmıştır. Bunun sonucunda İttihatçılar da ne koşulda olursa olsun askeri karşısına almak istememişlerdir. 31 Mart Olayı sonrası ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu sıkıyönetim zaman zaman uzatılmak gereğiyle 1912 yılına kadar sürmüştür. Bu durum ise askerin siyasi hayata etkisini artırmıştır.

1950 yılına gelindiğinde aynı yıl yapılan seçim sonucunda Demokrat Parti iktidara gelmiş ve bu haber ordu içerisindeki genç subayları sevindirmiştir. Fakat iktidara gelmesi üzerinden çok geçmeden Demokrat Parti yaptığı uygulamalar ile ordunun kendisine bakışını değiştirmiştir. Demokrat Parti kuruluşunun üzerinden 21 gün geçtikten sonra 13 Haziran 1950'de Adnan Menderes, İsmet İnönü'yü ordu eşliğinde bir darbe girişimi ile suçlaması ve bunun beraberinde bazı yüksek rütbeli ordu büyüklerinin daha düşük görevlere atanmaları ve 15 general, 150 albayın kısa zaman içinde emekliye ayrılması olayları Demokrat Parti iktidarının ordu içi dengelere zarar veren girişimler olduğunu söyleyebiliriz (Aydemir, 1968, s. 229).

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde ve 1950 – 1960 yılları arasında iktidarda kalmasında dini faktörler büyük rol oynamıştır. Demokrat Parti dini güçlere çok fazla önem verdiği ve iktidarda kalma hürsından dolayı dini politikaya karışırması konusunda birçok eleştiri almıştır. Demokrat Parti'nin önemli isimleri 1946 – 1949 döneminde laiklik konusuna gerekli değeri vermemiş ve taraftarları olan kitlelere dinsel özgürlüğün kısıtlanmasını engelleyecek tarzda vaatler verdikleri bilinmektedir. İlk icraat ise camilerde ezanı Arapça olarak okutmaktı. 21 Ekim 1950 yılında alınan karar ile de okullarda din kültürü derslerini zorunlu duruma getirilmiş ve Atatürk devrimlerinden biri olan laiklik ilkesinden ise vazgeçmişlerdir (Birand, 1995, s. 100 – 120).

Demokrat Parti'yi iktidara getiren nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve tarım ile uğraşan kesimlerdir. Bu sebeple Demokrat Parti ekonomi konusunda tarıma öncelik tanımıştır. Tarım ile uğraşanlara faiz oranı düşük kredi verilmiş, vergi oranı düşürülmüş

ve Demokrat Parti onları iktidara taşıyan bu kesime prim yapmak için bu tarz girişimlerde bulunmuştur. Demokrat Parti yapmış olduğu bu düşük oranlı kredi uygulaması, düşük vergi ve yararlı ihracat tutarlarıyla çiftçiyi cezbetmiş ve bu durum 1953 yılının sonuna kadar artarak devam etmiştir.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında ekonomik konularda yaşadığı sıkıntılardan dolayı Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ve ABD'nin yardımı olmadan ülkenin kalkınamayacağını düşünülmüştür. Batılı dost ülkelerin fikirlerine uyan Demokrat Parti iktidarı dış ekonomik ilişkilerde liberalleşmeye yönelmiştir. Bu dönemde gerçekleşen Kore Savaşı'nın da yarattığı pozitif etki dış ilişkilerde olumlu sonuçlar vermiş olmasına rağmen bu kısa süre sonra durum tersine dönünce hükümet liberalleşme politikasından vazgeçmiş ve dış ekonomik ilişkileri denetim altına almak zorunda kalmıştır. 1958 yılının ortalarına gelindiğinde artık ülke döviz konusunda sıkıntıya girmesi nedeniyle ithalat ve imalat yapamamış hatta ülkede kurulu tesisleri bile girdi yokluğundan çalıştıramaz hale gelmiştir (Birand, 1995, s. 112 – 115).

Askerin Demokrat Parti iktidarına karşı gelme süreci 1950 yıllarına kadar dayanıyordu. 1950 yılında genç subaylar içerisinde ihtilalci örgütler kurulması amacıyla Faruk Ateşdağlı ismindeki subayın çalışmalar yaptığı, 1952'de Harp Okulu'nda kurulan örgüt 1960 ihtilaline kadar varlığını diğer örgütler ile yardımıyla koruduğu bilinmektedir (Özdağ, 1997, s. 53).

İlk komitenin 1954 yılında Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay adında iki yüzbaşı tarafından kurulduğu iddia edilmekteydi. Bu komite zamanla kendisine kitle edinmeye başladı. 1956 yılında Yüksek Kumanda Akademisinde 1956 yılında; Talat Aydemir, Osman Köksal ve Sezai Okan gibi isimlerinde içinde bulunduğu bir grup subay ise başka bir gizli komitenin kurulmasını sağlamışlardı. 1957 tarihine gelindiğinde bu iki komite birleşti ve Komitelerin başkanlığına Faruk Güventürk, Genel sekreterliğe de Dünder Seyhan getirilmiş ve komiteler arası güç birliği sağlanmıştır. Komiteler sık sık bir araya gelip toplantılar gerçekleştirmekteydi (Birand, 1995, s. 112 – 123).

Komite üyelerinden biri olan Binbaşı Samet Kuşçu, hükümete bir gün darbe hazırlığı yapacağı duyumunu aldıktan sonra korkmuş ve komiteyi 20 Aralık 1957'de dönemin İçişleri Bakanı olan Namık Gedik'e ihbar etmiştir (Başgil, 2011, s. 113). İhbar üzerine dönemin Başbakanı Adnan Menderes, durumu ordu komutanlığına iletmiş ve soruşturma başlatılmış ve subaylar tutuklanmıştır. Dokuz subayın tutuklanmasından

dolayı bu olay “*Dokuz Subay Olayı*” adını taşımıştır. İhbar sonucu aralarında çoğunluğu emekli olan albay, binbaşı vb. rütbelerdeki 9 subay tutuklanmıştır. Olayın ihbarını yapan Binbaşı Samet Kuşçu ise ihbar iddialarını kanıtlayamaması sonucu iki yıl hapis cezası almış ve sekiz subay beraat etmiştir (Birand, 1995, s. 100 - 105).

Olayın patlak vermesi örgüt içindeki sorunların işareti olduğu kadar aslında yaklaşmakta olan askeri müdahalenin işareti olarak kabul edilebilir. Olaya ciddi boyuttan bakan tek kişi dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmuştur. Hükümet ise bu sorunun üzerine fazla düşmemiş, önemsememiştir. Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin’in 19 Ocak 1958’de verdiği istifası üzerine dönemin Başbakanı’nın gözde adamı konumundaki Ethem Menderes göreve getirilmiş ve bu husus rafa kaldırılmıştır (Özdemir, 2008, s. 895).

Sonuç olarak 1960 darbesine doğru yaşanan demokratik, ekonomik sorunlar ve dinsel konulara ağırlık verilip, dini politikaya karıştırıp iktidarı korumaya yönelik yapılan faaliyetler sonucu Atatürk ilke ve devrimleriyle bütünleşmiş olduklarını düşünen ordu ve ordu mensupları bu durumdan rahatsız olmuş ve bu hususlar orduyu darbe yapmaya yönlendiren gerekçeler olmuştur.

3.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi

Demokrat Parti iktidarının temel amacından uzaklaştığı, dini politikaya alet etmesi, zümrelere baskı kurması, vatandaşı birbirine düşman etmesi, seçmenlerin isteklerini kötüye kullanması, parti programını kötüye kullanması, parti tüzüğü çizgisinin dışına çıkması ve en önemlisi de siyasal parti özelliğini kaybetmesini gerekçe gösteren Ordu, o dönemde yürürlükteki 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanununun 34’ncü maddesine dayanarak 27 Mayıs 1960’da yönetime el konulmuştur (Öztürk, 2012, s. 70).

Bu müdahale, Türk siyasi hayatında önemli bir dönem noktası olmuştur. Sebebi ise yapılan bu müdahale ile ordunun ilk defa yönetime müdahale etmiş olmasının söz konusu olmasıdır. Müdahale sonrasında yapılan Anayasa’da ise askerlere önemli anayasal yetkiler verilmesiyle sivil otoritenin askeri idarenin kontrolü altına girdiği öne sürülmektedir. Hatta 1950 yılı öncesinde bu tür müdahalelerin daha az olmasına gerekçe olarak ise mevcut sivil iktidar ile ordu arasındaki uyum gösterilmiştir. 1950 – 1960 yılları arasındaki iktidar, diğer iktidarlara oranla daha az seviyede sınırlandırılmış ve bu durum ise 27 Mayıs müdahalesinin nedenlerinden biri olmuştur. (Öztürk, 2012, s. 71).

27 Mayıs müdahalesinden sonra Gürsel Hükümeti programının milli savunmayla alakalı izlediği politikada İnkılap Hükümeti, Türk Silahlı Kuvvetlerini devletin bütünlüğü ve vatan topraklarına karşı yapılan saldırılardan korunmasında güvence olarak kabul etmiştir. Ayrıca subay, astsubay ve erlere daha iyi bakılmak ve yaşam seviyelerinin daha iyi hale getirilmesi için daha fazla çaba gösterileceği belirtilmiştir. Bu dönemdeki bir diğer önemli olay da, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafınca verilmiş olan muhtıradır. Muhsin Batur, emri altındaki personellere Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal krizden bahsetmiştir. Sosyal adaletin sağlanması, çeşitli reformların yapılması ve yolsuzlukların önüne geçilmesi gibi arzularını içeren bir dosyayı Milli Güvenlik Kurulu'na arz etmiştir (Öztürk, 2012, s. 79). Bu durumun üzerine Milli Güvenlik Kurulu bir toplantı düzenlemiş ve birkaç gün sonra Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç bir bildiri yayınlarak, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı sözlü saldırılar yapıldığını ve orduya yapılan bu tür karalamalar için gereken tedbiri alacaklarını dile getirdi. Bu bildiri, ülkedeki demokratik siyasi rejimin ordunun müdahalesiyle yeniden kesintiye uğrayacağına bir işaretti. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel de bu durumu hissetmiş olacaktır ki, 24 Şubat günü yaptığı açıklamasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülkedeki mevcut rejim, demokrasi ve cumhuriyete bağlı olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır. Bütün bu olaylar sonucunda 10 Mart 1971 tarihinde dönemin Genelkurmay Başkanı Tağmaç "*Maksat ordunun sabrını taşımak*" ifadesini kullanmış ve ülkenin durumunu, hem de bu duruma karşı Silahlı Kuvvetlerin tavrını yansıtmıştır (Öztürk, 2012, s. 80).

4. DEĞERLENDİRME

1921 Anayasası ile bütün yetkileri elinde toplayan Meclis ulusal kurtuluş mücadelesi verirken dahi tamamen sivil olarak çaba sarf etmiş ve örnek gösterilecek bir demokrasi mücadelesi vermiştir. Sonuçta Milli Mücadelenin baş aktörü olan Ordu ayrı bir iktidar ortağı olarak belirmemiştir. Bu tarihsel bilgi daha sonra hatırlanacaktır. Yeni kurulan Cumhuriyetin yok olma travmasını atlatmasıyla azaldığını hissetmeye başlamıştır.

Henüz çok genç olan Cumhuriyet ülkede ve toplumda köklerini sağlamlaştırmak için yapılması gereken devrimleri süratle gerçekleştirirken çok partili hayata geçme hususunda bir takım denemeler olsa da 1946 yılına kadar geçilememiştir. Cumhuriyetle beraber gerçekleştirilen devrimler beraberinde 1924 Anayasası hazırlanmış

ve meclisteki muhalefet tasfiye edilmiştir. Bu süreçte asker kökenli devlet adamlarının etkisi nedeniyle ordunun siyasi alanda etkin olmadığını düşünebiliriz.

1950’li yıllara gelindiğinde çok partili hayatın sonucu olarak muhalefetin yükselişi yadsınamazken Cumhuriyetin kuruluşundan beri tek parti olarak iktidarda kalan CHP’nin kendini sorgulama ve özeleştiri yapma zorunluluğu doğmuştur. Aynı şekilde tarihsel kurtarıcı rolünü hatırlayan ordunun siyasal ve ekonomik alanda alınan kararlara memnuniyetsizliği artmıştır. Orta sınıftaki ekonomik kaygıların giderek şiddetlenmesi asker ve aydın kesimi fikir birlikteliğine itmıştır. Bu fikir birlikteliğini 1957 seçimleri kuvvetlendirmiş, mevcut iktidarın artan ekonomik sorunlara rağmen anti demokratik uygulamaları Ordu için gerekçe olmuştur. Asker kurtarıcı rolünü “direnme hakkı” üzerinden demokrasiyi kurtarmak adına hatırlamış ve 27 Mayıs 1960 Darbesi gerçekleşmiştir.

II. 1961 ANAYASASI VE SONRASI

1. 1961 Anayasası

1.1. 1961 Anayasası’nın Hazırlanışı

27 Mayıs 1960 darbesinin bir askeri müdahale ve sonucunda ortaya çıkan durumun da “*askeri rejim*” olmasına rağmen, ülke genelinde bir önceki döneme kıyasla geniş bir özgürlük ortamı oluşmuştu. Bu ortamı meydana getiren olay ise darbenin yapılmasına neden olan tarihsel hareketlerdir. Bu tarihsel nedenlerden dolayı 27 Mayıs hareketinin ilk ana gündem maddesi, demokrasi anlayışının kurumsallaşmasını sağlayacak yeni bir anayasanın hazırlanmasıydı ve bu yeni anayasa ihtiyacının nedeni ise 1924 Anayasasının çok partili ve dengeli bir demokrasinin işleyebilmesi için yetersiz kalmasıdır (Tanör, 1994, s. 16).

1961 Anayasası’nı, Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi’ne ait üyelerin oluşturduğu kurucu meclis hazırlamıştır. Burada şu iki özellik önemlidir ve bu özellikler 1980 yılı sonrasındaki kurucu meclis uygulamasına göre farklılıklar gösterir. Birinci özellik, askeri müdahaleyi gerçekleştirenlerin “*kuruculuk yetkisini*” kısmen seçimle ortaya çıkan bir organla Temsilciler Meclisi ile paylaşma yoluna gitmeleridir. Diğer özellik ise anayasa taslağını son haline getirmek konusunda, Temsilciler Meclisi’nin,

Milli Birlik Komitesi'ne kıyasla daha bilgili olmasından dolayı yetkili kılınmasıydı (Tanör, 1994, s. 16). Sivil inisiyatifin 1980 dönemine göre daha öne çıktığı görülmektedir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahale sonrası çıkarılan 1, 157 ve 158 sayılı yasalar ile Demokrat Parti hükümetinin siyasal faaliyeti ve Temsilciler Meclisi'ne girişi engellenmiştir. Temsilciler Meclisi; Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, iller, basın, üniversite, sendika, meslek kuruluşu gibi bölgelerden seçilen temsilcilerden oluşmuştur. Bu meclis, parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi siyasi düşüncesine meyilli ve toplumsal çalışmaları bakımından ise "ileri" görüşlü kişilerden oluşmaktaydı. Bu sayede normal şartlarda ulaşılması zor olan bir temsil gücüne erişen meclis, 1961 Anayasası'nın yapımında ağır basan güç olmuştur. İşçi soyundan gelen sadece altı kişinin bulunduğu mecliste, yoksul köylüleri temsil edecek kimse bulunmuyordu. Esas mücadele yenilikçi, ileri görüşlü kişiler, siyaset adamları ve genel olarak tarım çıkarlarına hükmeden üyeler arasında geçiyordu (Tanör, 1994, s. 16).

1961 Anayasası, anayasanın üstünlüğü ve birleştirici esasını ve bunları sağlayacak tüm işlevsel yasaları getiren ilk anayasamızdır. Bu özellik 1961 anayasasının ilk ve en önemli özelliğidir. 1961 Anayasası'nda halk adına egemenlik hakkını kullanan tek kitle olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapmış olduğu işlemlerinin mahkeme tarafından denetlenmesinden söz bile edilemezdi. Bu durum, devlet sisteminin anayasanın üstünlüğüne mi yoksa meclisin üstünlüğüne mi dayalı olduğu sorusunu cevapsız bırakıyordu. Burada, meclis ve anayasa üstünlüğünün karşıt düşünce olarak gösterilmesi garip bir durumdu. Aslında meclis üstünlüğü sistemi, anayasanın üstünlük ilkesiyle birlikte yürütülebilirdi, yeter ki anayasanın üstünlüğü ilkesi en yetkili organ olan meclisten üst bir seviyede olsun. Buna örnek olarak İsviçre gösterilebilir. 1960 yılına kadar Türkiye'nin anayasal hayatı meclisin üstünlüğü esasına dayanmakta ve anayasanın üstünlüğüne yeterince sahip çıkılmıyordu. 1924 Anayasasında bulunan "*kamunlar anayasaya aykırı olamaz*" prensibinden başka, ne 1921 ne de 1924 anayasasında "*anayasanın üstünlüğü*" hakkında bir ilke yoktu. Zaten 1921 Anayasasında "*kamunlar anayasaya aykırı olamaz*" ilkesi de bulunmuyordu (Tanör, 1994, s. 20). 1960 Anayasasının üstünlüğü ilkesini işler hale getirmiştir.

1961 Anayasası, bir askeri müdahale ürünü olarak meydana gelmiştir. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'te darbe öncesi yapılmış olan seçimlerde oy oranlarının yarısı kadarını almış olan Demokrat Parti temsilcileri yer almamıştır (Yazıcı, 2011, s. 18). Hazırlanış politikası bakımından demokratik olmayan bu anayasanın

içeriğinde ise, devlet iktidarına sınırlar getirmek ve temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma hususunda diğer anayasalara göre bir adım öndeydi (Tanör, 1994, s. 22 – 28).

1961 Anayasası'ndaki bir diğer önemli yenilik ise öncelikli olarak Anayasa Mahkemesi ve diğer yüksek mahkemelerin 1961 Anayasası ile düzene sokulması, yargıyı güvence altına alma ve hukuk devleti ilkesinin sağlanmasıdır. 1961 Anayasası, meclisin sistem içerisindeki sorumluluğunun azaltılmasına, Cumhurbaşkanı ve Anayasa Mahkemesi gibi meclis dışı kanatların da hüküm verme yetkisi hakkında yetkiler verilmiştir.

Yaptığı bu değişiklikler ile 1961 Anayasası iktidarı sınırlama ve temel hak özgürlüklerinin korunması kapsamında bürokratik temellerin ilk adımını atmıştır. Sonuç olarak 1982 Anayasası ve 1961 Anayasası gibi darbe sonrası oluşan anayasaların hazırlanış sürecine toplumun katkısının tam olmaması ile eleştirilir. Hatta darbe anayasaya karşı etki etmiş ve hükümete karşı olan yetkisini çoğaltıcı kararlar alınmasını sağlamıştır (Soysal, 1986, s. 61). Bu yönüyle, 1961 Anayasasındaki iktidarın dağıtılması anlayışı bir kayba uğrar.

1.2. Anayasa Mahkemesi

1961 Anayasası'nın yasamanın ikinci kanadı olan Senato ile birlikte getirdiği en önemli kurumlardan biri de Anayasa Mahkemesi'dir. Çok partili hayata geçilmesiyle başlamış olan ve kuruluşu ile ilgili açıklamalar bulunan kurum sadece 1961 Anayasası sayesinde yargıda yerini bulmuştur. 1961 Anayasası madde 148 gereğince; Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş ve yargılama yöntemlerinin yasa ile düzenlenmesi; geçici 7. maddesine göre ise, 1961 Anayasası ile kabul edilmiş olan yeni organ kurum ve kurulların kuruluş ve işleyişlerine ilişkin yasaların TBMM'nin ilk toplantı tarihinden itibaren en geç altı ay içerisinde yani en geç 25 Nisan 1962'ye kadar çıkarılması gerekmiştir (Resmi Gazete, 31.05.1961, No: 10816).

Meclis açıldıktan bir süre sonra Adalet Bakanlığı tarafından "*Anayasa Mahkemesi Yasa Tasarısı*" hazırlanıp, 12 Nisan'da Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmiştir. Yasalaştırılması için ise 25 Nisan tarihine kadar Karma Komisyon'da inceleme yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nden Muammer Obuz konuyla ilgili olarak "*önem arz eden bu düzenleme neden son günlere kadar incelenmedi*" eleştirisini dile getirmiştir. Yasa tasarısının, öz Türkçe kelimelerden oluşması açısından Anayasa'ya

aykırı olması, Anayasa’da ki düzenlemelerin yasa tasarısı içerisine doğrudan alınması, seçilecek adayların takibinin yapılmaması, devlet çıkarı hakkındaki konuların açıklamalarında eksiklikler bulunması, İade-i Muhakeme kurumunun olmaması senatörlerin ortak sorunları dile getirdiği düşünceleridir.

Anayasa Mahkemesi Yasa tasarısı Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca onaylanmış, CHP - AP koalisyonunun af tartışmaları eşliğinde yıkılma tehlikesi geçirdiği günlerde tasarı Meclisten sessiz sedasız geçmiş ve 22.04.1962 tarih ve 44 sayılı “Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Yasa” 25.04.1962 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Buna göre Anayasa Mahkemesine:

- “Yasaların, yasama meclisleri iç tüzüklerinin ve bu meclislerce verilen ve yasa kıymetini taşıyan kararların Anayasa’ya uygunluğunu denetlemek;
- *Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanı, Bakanlar, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyelerini görevle ilgili suçlardan dolayı yargılamak;*
- *Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki bütün davalara bakmak, bu partilerin gelir ve giderlerini denetleme yetkileri verilmiştir”* (Resmi Gazete, 25.04.1962, No: 11091).

1.3. Ordunun Siyasi Aktöre Dönüşmesi ve Anayasadaki Etkileri

1.3.1. Milli Güvenlik Kurulu ve Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)

Anayasa’da askeri yetkiler ilk kez kendini gösterir. Askerin siyasi yetkisini korumak için Milli Güvenlik Kurulu anayasal bir kurum olarak yerini alır. Ayrıca askeri bürokrasinin ekonomik gücünü ve statüsünü korumak için ise OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) dönemin önemli kurumu olarak oluşturulur. Siyasi ayak ve iktisadi ayak inşa edilmiştir, sistem artık bununla işleyecektir.

1961 Anayasası’nın 111. Maddesine göre Millî Güvenlik Kurulu; Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunda belirtilen Bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından kuruludur. MGK’na Cumhurbaşkanı, onun yokluğunda ise Başbakan başkanlık yapmaktadır. MGK’nın görevi ise milli güvenlik ile ilgili konularda kabineye yardım etmektir.

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası Kurucu Meclis, bir kanun yayınlamış ve OYAK’ı kurmuştur. Çıkarılan kanunun ana düşüncesi, TSK çalışanlarına yardım

hizmetleri temin etmektir. Ticari işletmenin, Silahlı Kuvvetlerin kurumsal yapısıyla birleştirilmesi OYAK'ı kısa sürede Türkiye'nin en önemli holdinglerinden biri yapmıştır. Yasa, Silahlı Kuvvetlerdeki subayların maaşlarından daha sonra geri ödemek üzere yüzde on oranında fona katkıda bulunmasını öngörmekteydi. Kurumun amacı kendi üyelerinin refahını arttırmaktı. Demokrat Parti döneminde ekonomik kriz ve devalüasyondan (devletin ülke ekonomisine dışardan yaptığı müdahale) etkilenen, sabit gelirleri nedeniyle refahlarında önemli bir düşme yaşayan devlet memuru statüsündeki ordu mensupları için özel bir iyileştirme arzusu karşılığını buluyordu (Ahmad, 1976, s. 157). OYAK bugün otomotivden gıdaya farklı alanlarda faaliyette olan devasa bir ekonomik yapıdır ve yönetimi tamamıyla ordu mensuplarına aittir.

OYAK kendi özel yasasına tabii olmakla beraber hem özel hukukun hem de kamu hukukunun alanına girmektedir. OYAK, yasaya göre MSB'na bağlı ve özel hukuk hükümlerine tabii olup, mali ve idari bakımdan bağımsız bir tüzel kişiliktir. Aynı yasanın başka bir maddesinde ise kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacaklarının, devlet malları hak ve üstünlüğüne sahip olduğu ve bunlara karşı suç işleyenlerin devlet mallarına karşı suç işleyenler gibi muamele görececeklerini belirtmektedir. Diğer bir deyişle OYAK her iki hukuk alanının nimetlerinden faydalanan bir hukuki statüye sahip gözükmektedir (Akça, 2002, s. 80). Milli Güvenlik Kurulu siyasetin “*düzen*” işlemesi için anayasal ayak olarak görev üstlenir. Üstlenilen anayasal rolün er veya geç siyasi etkilerinin olacağı açıktı.

1.3.2. Cumhuriyet Senatosu

Temsilciler Meclisinde öncelikli olarak ikinci meclis isminin ne olacağı konusu tartışılmıştır. Anayasa'nın 61'nci maddesi gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisinden kurulacağı ifade edilmiş ve bu ifadeye Fahri Belen ve bazı temsilciler itiraz etmiş ve ikinci meclisin adının “*senato*” olması önerisini sunmuşlardır. Bu seferde alt kurul sözcüsü olan Turan Güneş bu duruma karşı gelmiştir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ise ikinci meclisin adı “*senato*” olursa köylü halkın senato adına “*sanatu*” senatöre ise “*santur*” denilebileceğini söyleyerek “*Cumhuriyet Meclisi*” adını doğru bulduğunu belirtmiş ve “*Cumhuriyet Meclisi*” isminin uygun olduğunu düşünmüştür. Sonuç olarak yönerge onay almış ve ikinci meclis isminin “*Cumhuriyet Senatosu*” olması kararı çıkmıştır (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 18.04.1961, s. 361 – 366).

Cumhuriyet Senatosu'nun esası, birden fazla yasamanın etkin ve verimli olarak çalışacağı düşüncesidir. 1961 Anayasası'nın gerekçesinde demokratik bir rejimde ikinci meclisin görevlerinin başında, parti siyasetlerinin kamuoyunun bazı kesimlerinin düşüncelerini göz ardı etmesinin önüne geçmek ve "*Millet Meclisinden farklı bir seçim sistemi ile seçilen ve kamuoyunun istikametlerini daha nüanse hale getiren Cumhuriyet Meclisinin*" bu konuda yararlı olacağı gösterilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu, 18.04.1961, s. 32).

Cumhuriyet Senatosu üyeleri, iktidar parti adına başbakana ve ya bakanlara yazılı veya sözlü olarak sorular sorabilirlerdi. Fakat senatörlerin daha etkin bir kontrol yöntemi olarak hükümet ile ilgili gensoru verme hakları yoktu. 1961 Anayasası gerekçesinde gensoru yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisin tarafından uygulanmasının nedeni olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisinin tamamen genel oylar sonucunda seçilen üyelerden oluşması, ancak Senatoda atanma yolu ile gelen veya sabit üyelerin olduğu, bu açıdan Senatonun genel oyun eğilimiyle tam olarak uyummadığı için böyle bir yetkisinin olamayacağı belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu, 18.04.1961, s. 35).

1961 – 1980 tarihleri arasındaki dönemde Cumhuriyet Senatosu'nda Adalet Partisi çoğunluğunun olduğu görülmekteydi. Bu ağırlığın 1968 Senato seçimlerinde de arttığı gözlenir. Bu konuda Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olmasından gelen avantajın rolü etkili olmuştur. Bu arada CHP ise en yüksek senato üyesi sayısına 1977 yılı seçimlerinde ulaşmıştır. Cumhuriyet Senatosu'nun önemli bir devlet kolu olarak yönetimi elinde tuttuğu 1961'den 1980 yılına kadar ülkenin nüfusuna her beş yılda bir kişi eklenmiş ve ülke nüfusu 1980 yılında 45 milyona ulaşmıştır. Bu durum birtakım sorunları da beraberinde ortaya çıkarmıştır (Aydınöglü, 2008, s. 400).

Cumhuriyet Senatosu'nun 1961 Anayasası'ndaki en önemli görevlerinden biri demokratik hayatın standartlarını korumaktır. Bu bağlamda üzerinde durulması gerekli olan husus ohal konusudur. 1961'den 1980'e kadar ki süreçte Bakanlar Kurulu toplamda yedi defa sıkıyönetim ilan etmiş ve bunların altısı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmış, biri ise kabul edilmemiştir. Aynı dönemde sıkıyönetim uygulamaları 37 kez uzatılmıştır. 1961 – 1980 yılları arasında ilan edilen sıkıyönetim sonuçlarında yedi buçuk yıl süreyle ülkenin bazı bölgelerinde sıkıyönetim uygulanmıştır.

Anayasanın 124. maddesine göre Bakanlar Kurulunun aldığı sıkıyönetim ilanı kararının onaylanması ve sıkıyönetim süresinin uzatılması gibi yetkiler Meclislerin birleşik toplantısından çıkan sonuca bağlıydı. Bu maddenin getirdiği bu sonuçla Cumhuriyet Senatosunun neredeyse tüm yetkileri alınmıştır. Bu durum neticesinde Meclislerin sayısal oranları göz önünde tutulduğunda, Cumhuriyet Senatosunun etkisiz kalacağı anlaşılır. Cumhuriyet Senatosu'nun, Türkiye'nin siyasi kararsızlığını ve toplum içinde artan tansiyonun çözümü uğraşında olduğu Senato tutanaklarından anlaşılıyordu. Fakat bu uğraşlar yeterli olmamış bunun nedeni ise Senato'nun meclise göre daha az yetkiye sahip olması ve bununla beraber milletvekillerinin de yapmış oldukları çalışmaların çoğunlukta olduğu görülüyordu (Milliyet Gazetesi, 22.12.1979, s. 1)

Sonuç olarak, Türkiye'de 1961 – 1980 yılları arasında faaliyet gösteren çift meclisli sistem kendisinden beklenen faydayı sağlayamamış, siyasi krizi çözememiş ve hatta bu sorunları çözmek yerine daha da derinleştirdiğinden artık gereksiz olduğu savunulmuştur. Bu sebeple 1982 Anayasasının yürürlüğe girmesiyle birlikte çift meclis sistemi sona ermiş ve tekrardan tek meclis sistemine dönüş yapılmıştır (Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 13.09.1982, s. 347).

1.3.3. Yüksek Hakimler Kurulu ve Yüksek Savcılar Kurulu

Kurulu ilk kuruluş haliyle bir incelemeye başlarken hemen belirtmek gerekir ki Yüksek Hakimler Kurulu'nun kurulmasıyla birlikte hukuk düzeninde önemli bir adım atılmıştır. Yargı bağımsızlığı, yargıç güvencesi ve doğal yargıç konusundaki tartışmalar Demokrat Parti döneminde çok yıkıcı hale gelmişti, Anayasa bu soruna bir çözüm getirmiştir.

1961 Anayasası'nın ilk halinde, Yüksek Hakimler Kurulu'nun üyelerinin üçte biri milletvekilleri ve senatörler tarafından seçilecektir. Ancak 1961 Anayasası'nın bu hali, 22 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı Anayasa değişikliği yasası ile değiştirilmiştir. Yüksek Hâkimler Kurulu'nun üyelerini sadece Yargıtay Genel Kurulu'nun seçebileceği dile getirilmiştir. En öz söyleyişi ile askeri bir muhtıra ile yapılmak zorunda kalınan 1971 değişikliği yargı konusunda parlamentoya güveni geri çekmiştir (Resmi Gazete, 22.08.1971, No:13964).

1971 Askeri Muhtırasıyla birlikte kurul yapısı açısından önem arz eden değişikliklere uğramıştır. 1971 yılı Anayasa değişiklikleriyle, Yüksek Hakimler

Kurulu'na yasama meclislerinden ve bazı hakimler arasından üye seçilmiş, fakat bu durum uygulamada sorun yaratmış ve bu sebepten vazgeçilmişti. Yüksek Hakimler Kurulu üyelerinin kendi üyeleri arasından Yargıtay Genel Kurulunca seçilmeleri ve süresi dolanların yeniden seçilebilmeleri kabul edilmişti. İlgili maddeye göre Yüksek Hakimler Kurulu, on bir asıl ve üç yedek üyeden oluşmaktadır. (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 12.9.1971, s. 40).

Yüksek Hakimler Kurulu, 1961 Anayasası döneminde kurulmuştur. 1924 Anayasası'nda iktidar ve yargı arası ilişkilerde görülen problemlere karşı bir tepki olarak kurulmuştur. Kurul 1924 Anayasası döneminde Adalet Bakanlığı ve mevcut Hükümet, yargıçların mesleki anlamda son sözlerini söyleme yetkisine sahipti. Bazı yargıçları cezalandırmak ve baskı altına almaya yönelik konularda kullanılmaya çalışılmıştır. Bu gibi durumların önüne geçilmek amacıyla kurulan Yüksek Hakimler Kurulu yargıçların kariyer ve işlemleri hususunda yetki sahibi olmuştur. 1961 Anayasası ile birlikte sistemde yer bulan Yüksek yargı kurulu kurumu, 1982 Anayasası'nda bazı değişiklikler ve "*Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu*" ismiyle çalışmaya başlamıştır (Aldıkaçtı, 1982, 345).

1961 Anayasası döneminde bu kurullar ayrı olarak öngörülmüş ama 1982 Anayasası'nda "*Hakimler ve Savcılar Yüksel Kurulu*" adıyla tek çatı altında birleştirilmiştir. Yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın 2010 yılında değiştirilen 159. Maddesine göre kurulun görev ve sahip olduğu yetkiler şöyle ifade edilmiştir: "*Kurul, adli ve idari yargı hakim ve savcılarını mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapar; Adalet Bakanlığının, bir mahkemenin kaldırılması veya yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerini karara bağlar; ayrıca, Anayasa ve kanunlarla verilen diğer görevlerini yerine getirir. Hakim ve savcılarının görevlerini; kanun, tüzük, yönetmeliklere ve genelgelere (hakimler için idari nitelikteki genelgelere) uygun olarak yapıp yapmadıklarını denetleme; görevlerinden dolayı veya görevleri sırasında suç işleyip işlemediklerini hal ve eylemlerinin sıfat ve görevlerini icaplarına uyup uymadığını araştırma ve gerektiğinde haklarında inceleme ve soruşturma işlemleri, ilgili dairenin teklifi ve Hakimler ve Savcılar Yüksel Kurulu Başkanının oluru ile Kurul müfettişlerine yaptırılır. Soruşturma ve inceleme işlemleri, hakkında soruşturma ve*

inceleme yapılacak olandan daha kıdemli hakim ve savcı eliyle de yaptırılabilir”
(Gönenç, 2011, s. 3 – 4).

1.3.4. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Kurulması

1960 Darbesi Türkiye'deki siyasi yaşamı ve orduyu etkilemiştir. Darbe ordunun hiyerarşik sistemi dışında gerçekleşmiş ve bu durum bir taraftan disiplin konusunda sorunlar yaratmış diğer taraftan da bozulmaya başlayan sistemi kurma çalışmaları yeniden ordu dışı örgütlenmelere ve darbe teşebbüslerine sebep olmuştur. Bu konuda Milli Birlik Komitesi hiyerarşik bozukluğun en iyi kanıtıdır. Çünkü Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında rütbe ayrımı yapılmamakta, bir yüzbaşı ve general karşılıklı olarak sert tartışmalara girebilirdi.

Milli Birlik Komitesi'nden 14 üye çıkarılmasının altında yatan nedenlerden biri iç hiyerarşik bozukluktur. Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel, ordunun üst makamlarının, Albay Talat Aydemir ve Tümgeneral Faruk Güventürk'ün de yardımını alabilmişti. Halbuki 14'ler komiteden kovulmaya karşı kritik vazifelere arkadaşlarını atamışlar fakat bekledikleri kadar destek almamışlardır (Akyaz, 2002, s. 147 – 148).

14'ler her ne kadar Komiteden çıkarılmalarına karşı destek alamamışsalar bile özellikle ordunun alt ve orta rütbedeki subayları tarafından küçümsenmeyecek sayıda destekçi bulmuşlardır. 14'lere ordunun alt ve orta kısmından gelen desteğin sebebi ise 14'lerin radikal fikirleri ve yapmayı planladıkları köklü reformlardır. Küçümsenmeyecek kadar fazla olan bu subay kitlesinin düşüncesi ordu içinde iktidarın sivillere bırakılmasına karşılık yeni örgütlenmelere sebep olmuştur.

Ordu hiyerarşisi ve üst yönetim içerisinde ise Milli Birlik Komitesi'nin yapısı, yetkisi ve üyelerinin konumu hakkında büyük sorunlar bulunuyordu. Hatta çoğu subay Milli Birlik Komitesi'nde orduyu temsilen Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının da bulunması gerektiğini düşünmekteydi. Milli Birlik Komitesi ise içlerinden 14 üyenin kovulmasının ardından kendilerini emniyette hissetmek için ordu içinden ittifak arayışına girmiş ve bu sayede yeni cuntaların oluşumuna yardımda bulunmuştur (Ahmad, 1996, s.202 – Akyaz, 2002, s. 148 – 152).

Sonuç olarak darbeciler, 27 Mayıs Darbesi ile ülkedeki anarşik ortamın bitmesi, düzene sokulması, gerekli olan reformları gerçekleştirmek ve karşıt grupların son bulmasını istediklerini belirtmişlerdir. Ülke için amaçlanan istikrar huzuru sağlayamadığı

gibi Türk Silahlı Kuvvetlerinde birçok cunta ve hizipleşmeyi beraberinde getirmiştir. Ülke artık zor bir dönemdeydi. Kışladan çıkan askerin ne zaman döneceği çok zor ihtimaldi. Türk Silahlı Kuvvetleri, kendi eseri olarak gördüğü 27 Mayıs 1960 darbesini Milli Birlik Komitesi'ne bırakmak istememişti ve gerekeni yapmıştı. Ancak Silahlı Kuvvetler Birliği iktidarı gerçekten ele alamamıştır. Milli Birlik Komitesi yerinde kalmış fakat olayın perde arkasından Silahlı Kuvvetler Birliği yer almıştır.

1.3.5. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ordu İçindeki Üstünlüğü Ele Alması

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin ordu içerisinde günden güne güç kazanması Milli Birlik Komitesi'ni endişelendirmiştir. Bu nedenle Milli Birlik Komitesi amaçları dışında çalışmaya başlayan Silahlı Kuvvetler Birliğini temizlemek için işe koyulmuştur.

Komite ve Silahlı Kuvvetler Birliği'nin karşı karşıya gelmesine neden olan ilk olay Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görevinin değişmesi olmuştur. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin gücünü azaltmak isteyen Komite, NATO adına çalışması için İrfan Tansel'i Washington'da görevlendirmiştir (Hale, 1996, s. 127). Durumu haber alan Silahlı Kuvvetler Birliği Korgeneral Muhittin Ömür, örgüte olanları anlatmıştır. Örgüt ise vakit kaybetmeden Harp Okulu, 28. Tümen, Askeri Okullar ve Zırhlı Birlikler Kumandanlığı ile birlikte alarma geçmiştir (Deniz, 2003, s. 24).

1961 yılı yapılan genel seçimler sonrası Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütünde farklı düşünceler yer almıştır. Komutanlardan bazıları güçlü bir hükümet kurulamayacağını anlamış, verilen sözlerin yerine getirilmesini belirterek yönetimin yeni bir iktidara aktarılması isteklerini dile getirmişlerdir. Fakat Talat Aydemir ve onun gibi düşünen subaylardan oluşan "*Şahinler*" adlı grup "*Bu seçim sonucu oluşan Meclisin ömrü kısa olur ve ülkenin istediği kalkınma ve yenilik hareketleri yapılamaz*" ifadesini kullanarak seçimlerin iptal edilmesini ve Milli Birlik Komitesi ile tüm partilerin feshedilmesi gerektiğini istemişlerdir (İsen, 1964, s. 18).

1961 yılında yapılan genel seçim sonuçları Milli Birlik Komitesi ve Kuvvetler Birliğin içerisinde endişeleri arttırmıştır. Fakat 27 Mayıs ve onun getirdiği uygulamalara eleştirel bir gözle bakan AP, CKMP ve YTP toplamda %62 oy almışlardır. Darbenin arkasında durmayan ve çok da darbeye karşı olmayan CHP, az farkla AP'nin ardında ikinci sırada yer almıştır. AP, CKMP ve YTP'ye karşı kullanılan oylar bir açıdan darbecilere ve CHP'ye verilmiş sayılacağından, sonuçlar iç ve dış basında "*Menderes'in*

başarısı” şeklinde yer bulmuş ve bir referandum gibi kabullenilmiştir (Özdemir, 2008, s. 242).

Seçim sonrası subaylardan oluşan üyeler, dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün içten, tarihsel kişiliğinin ve karizmasının da yansıttığı güven duygusu ülkedeki siyasetin herhangi bir baskı altında olmadığını ve dönemin Cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel’in göreve getirilmesi sonucu ülkede oluşan bu siyasi ortamda yapılacak olan darbenin ülkeyi kötüye götüreceğini dile getirmişlerdir. Talat Aydemir’in önderliğini yaptığı subayların oluşturduğu grup ise DP geleceğinin olduğunu açıkça belirten bir siyasi partinin iktidar ortağı olmasının 27 Mayıs’ın ruhu ve gerçekleştirilmesi amacıyla çeliştiğini önu sürmüştü yeni bir müdahalenin gerektiği vurgusunu her fırsatta belirtmişlerdir.

1.3.6. 21 Ekim Protokolü ve İmza Altına Alınması

1961 yılı genel seçimlerinden sonra Silahlı Kuvvetler Birliği içinde görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bazı komutanlar kuvvetli bir hükümet kurulamayacağını savunmuşlardır. Ancak Talat Aydemir ve onunla ortak düşüncüyü savunan “*Şahinler*” adlı grup “(B)u seçim sonucu oluşan bir meclisin ömrü kısa olur ve ülkenin beklediği kalkınma ve reform uygulamaları gerçekleşemez” ifadesini dile getirerek yapılan seçimin iptal olmasını ve Milli Birlik Komitesiyle beraber tüm partilerin feshini istemişlerdir (İsen, 1964, s. 18).

İşte bu olayların yaşanmasından sonra Silahlı Kuvvetler Birliği’nin 21 Ekim 1961’de gerçekleştirdiği toplantısından çıkan ortak düşünce, seçimden çıkacak sonuçların ülkeyi tekrardan 27 Mayıs önceki karışık siyasi ortama döndüreceği ve bu durumun ordu açısından kabul edilemez bir durum olduğu belirlenmiştir. Toplantı sonucu olarak “*21 Ekim Protokolü*” kabul edilmiş ve bu anlaşma kapsamında ordunun 1961 seçimleri sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan önce duruma engel olmak, iktidarın kabiliyetli temsilcilere bırakılması, seçim sonuçlarını göz ardı edilerek bütün partilerin siyaset yapmalarının engellenmesi, Milli Birlik Komitesi’nin fes edilmesi ve alınan kararların 25 Ekim 1961 tarihi itibarıyla uygulanması kararı çıkmıştır (Yurdsever, 1983, s. 125).

Fakat protokolden çıkan düşüncelerin dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve kuvvet komutanlarının onayı alınması konusunda zorluklar yaşanmıştır. Silahlı

Kuvvetler Birliği üyelerinden dönemin Genelkurmay Başkanı olan Cevdet Sunay ise Cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel ve Başbakanlığa da İsmet İnönü getirilirse sorunların ortadan kalkacağına değinmiştir. Ordu ise millete vermiş olduğu sözüün seçimlerin adaletli geçmesiyle yerine getirildiği düşüncesindedir; bunun sonucunda Sunay, devlet yönetiminin değıştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu darbeden vazgeçilmesini istemiştir. Sunay'ın bu fikrine toplantıya katılmış olan diğer kumandanlar da katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum sonucunda siyasi parti liderlerinin toplanıp bir anlaşmaya varmaları gerektiği düşüncesi belirtilmiştir (İsen, 1964, s. 20).

Alınan bu kararların neticesinde dört parti başkanlarıyla 24 Ekim 1961 tarihinde yapılan görüşmeler sonrası, dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in öncülüğünde Çankaya'da bir araya gelmiş ve partilerden, 27 Mayıs'a ve orduya bağlı olduklarını vatandaşlara ispat etmeleri gerektiği kararı verilmiştir. Bu karar sonrasında ülke partileri, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin hazırladığı ve ismi "*Çankaya Protokolü*" olan anlaşmayı imzalamışlardır. Protokolün gerekçesi, partiler 27 Mayıs'ı yasal bir olay gördüklerini ve ona sadık kalacaklarını, orduya bağlı olduklarını, tahrip edici eylemlerden kaçınacaklarını, ülkenin iyiye gitmesi için çalışacaklarını ve son Cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel'in getirilmesini kabul ettiklerini bildirmişlerdir.(Deniz, 2003, s. 36).

Bütün bu olayların sonunda, darbe girişimi bildirisi olarak nitelendirilen 21 Ekim Protokolü, ordudaki üst komuta kademelerinden destek görmemiş ve önemsiz bir duruma gelmiştir. Bu durum ordunun siyasetin üzerindeki etkisinin azaldığını düşünen askeri darbe yanlısı olan subayları tatmin etmemiştir (Akyaz, 2002, s. 231).

1.4. 12 Mart 1971 Muhtırasına Giden Süreç

1.4.1. 22 Şubat Darbe Girişimi

1960'lı yılların sonundan 12 Mart'a kadar giden süreçte hem gazeteler hem de ülke yöneticileri ülkenin bir kriz içerisinde olduğunu sıkça dile getirmişlerdi. Bu kriz zamanla artış göstermiş ve beraberinde anarşi, silahlı saldırılar, soygunlar ve Amerikan askerlerinin rehin alınması gibi olaylara ülke tanık olmuştur. Bu olaylar sonrasında parlamento içerisinde ve parlamento dışında iktidar ve muhalefet bir türlü uzlaşmamıştı. 12 Mart'a gelene kadar ülke iktidarı Adalet Partisi'dir. Ancak Adalet Partisi 1969 seçimleri sonucuna göre değerlendirilirse oldukça güç kaybı yaşamış ve yıpranmıştı. Bu yıpranmada en büyük pay sahibi Kemalist (Sol) güçlerdir (Erim, 2007, s. 168 - 169).

Kriz ortamındaki bu olaylar ODTÜ ve İTÜ gibi büyük üniversitelerde görülmüştür. Kargaşanın zirve yaptığı böyle bir ortamda tarih 22 Şubat 1962'yi gösterdiğinde bir darbe teşebbüsü gerçekleşmiş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Darbenin önderliğini ise Talat Aydemir yapmıştır. Darbeye girişimlerinin nedenini ülkenin içinde bulunduğu ortam olarak değerlendirmişlerdir (Yılmaz, 2000, s. 369).

Son olarak sıkıyönetim ilanının verilmesinin temelinde yatan düşünce herkesin kafasında Anayasa değişikliklerini hızlı ve basit bir şekilde gerçekleştirmek düşüncesini uyandırmıştı (Tanör, 1994, s. 52). 22 Şubat 1962 tarihli Darbe girişimi başarısız olmuş sonrasında ise İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere ülke genelinde 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Darbe teşebbüsüne girişen başta Talat Aydemir ve Fethi Gürcan bir hafta aralıklar ile idam cezasına çarptırılmış ve birçok askeri öğrenciye çeşitli cezalar verilmiştir (Demir, 2006, s. 168 – 169).

1.4.2. Çözilemeyen Siyasi Kaos

Sonunda İnönü, Sunay ve Gürsel'in tüm uyarılarına ve karşı çıkışlarına rağmen Talat Aydemir öncülüğünde 1962 ve 1963 yılında iki başarısız askeri darbe girişiminde bulunulmuş, ilkinde herhangi bir adli cezaya çarptırılmadan hükümet tarafından emekli edilen subaylar, ikinci denemenin sonucunda ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Harekatın önde gelenlerinden Fethi Gürcan 27 Haziran 1964, Talat Aydemir ise 5 Temmuz tarihinde sabaha karşı idam edilmiştir. Bunun yanı sıra darbe girişimine katılan Harp Okulu öğrencilerinin büyük bir kısmı beraat etmiş, az bir bölümü de hapis cezası almıştır. Ancak gelecek nesillere de bir tür uyarı olması yönünden 1459 Harbiye öğrencisinin okulla olan ilişkileri kesilmiş, bu kararla Harbiye iki yıl boyunca mezun çıkaramamıştır. Okulla ilişkileri kesilen Harbiyelilere daha sonradan çıkarılan bir aflu yükseköğretim kurumlarına kaydolma hakkı tanınmıştır (Akyaz, 2002, s. 231).

Aydemir ve arkadaşlarının, dolayısıyla Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Nordlinger'in yapmış olduğu sınıflandırmanın ışığında "*Hükmedici Rejim*" şeklini benimseyen bir oluşum olduğu söylenebilir. Siyaset kurumuna duyulan derin güvensizlik, kurucu ideolojinin ilkeleriyle yoğurulmuş radikal bir idealizm, asker olmanın doğal bir gereği olarak kendilerine biçtikleri kurtarıcılık misyonu ile söz konusu grubun, Milli Birlik Komitesine oranla daha ayırt edici özelliklere sahip olduğu görülmüştür. Ülke düze çıkarılıncaya kadar askerin hükmedeceği bir rejim adı altında geçecek bir zaman diliminin ardından uygun gördükleri bir dönemde iktidarın sivil siyasete devredilmesi bu

yapının temel düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu düşünce modeli ne ordunun geneli, ne siyaset mekanizması, ne de sermaye kesiminden ciddi bir destek görmüştür (Nordlinger, 1977, s. 21-27).

1.5. 12 Mart Muhtırası

1960'lı yıllarda siyasi partiler (Adalet Partisi – Cumhuriyet Halk Partisi) arası kutuplaşma başlamış ve bu kutuplaşmalar diğer bir yandan da sağ partiler ile Türkiye İşçi Partisi arasında devam etmiştir. Nihayet bu dönem 12 Mart 1971'de askerlerin siyasete el atmasıyla birlikte hükümeti istifa ettirmesi ile son bulmuştur. Bu süreçte 12 Mart yönetiminin amacı, 1960 tarihindeki gibi, bir takım sosyal ve ekonomik yenilikler ile gelişmeyi sağlamak ve siyasal sistemi düzensizliğini ortadan kaldırmak olsa da bu konularda başarıya ulaşamamıştır. Üç yıl süren askeri – sivil rejim olayı, bu olaylardan başka hareketlerde de bulunmuştur. Bu hareketlerin en önemlisi Anayasa değişiklikleriydi. Yapılan anayasal değişiklikler ile Anayasanın dörtte birlik kısmı yenilenmiş ve 11 geçici hükümet getirilmiştir (Aydınoglu, 2008, s. 400).

Ülkede artan şiddet olayları ve belirsizlik kamuoyunda ordunun bir reaksiyon göstereceği algısını yaratmıştı. Ordu bu konuda tam bir fikir birliği içerisinde değildi. Nitekim dönemin Genelkurmay Başkanı demokrasiye vurgu yapan bir takım konuşmalar yapmıştır. Ayrıca emir komuta zincirinde olmayan herhangi bir hareketinde tasvip edilmeyeceği özellikle vurgulanmıştı (Coşkun, 2016, s. 303).

Ancak ordu içinde bir kesim ise askerin yönetime el koyması gerekliliğini savunuyordu. Ülke durumunun askerin yönetime el koyması ile düzelebileceğine inanan bir kesim de vardı. Özellikle, 12 Mart Muhtırası gerçekleşmeden çok kısa bir süre önce kuvvet komutanları liderliğinde yapılan toplantının sonuçsuz kalması darbenin gerçekleşmesi için izlenecek olan yol haritasının oluşmamasına ve darbe için bir zemin oluşmasını engellemişti (Coşkun, 2016, s. 304).

Sonrasında toplanan konseyde Komutanlar darbe hakkında düşüncelerini dile getirmiş ve çoğunluk ülkenin mevcut durumundan memnun olmadıklarını ancak hükümete el koyma düşüncesi yerine bir uyarı niteliğinde Muhtıra verilerek önlem alınması kararına varmışlardı. Özetle asker, ülkenin durumunun iyiye gitmediğini ve güçlü bir hükümetin hiç beklenmeden kurulup ülkenin sorunlarını çözmesi gerektiğini aksi takdirde ordunun yönetime el koyacağını dile getirmiştir. İngiliz Büyükelçiliği de

ülkede meydana gelen bu önemli gelişmeyi yakından takip etmiştir. Büyükelçiliğe göre, asker verdiği bu muhtırayla ülkenin yönetimine el koyma konusunda ne kadar ciddi bir tavır sergilediğini göstermiştir. Özellikle komutanların bir an önce güçlü ve partiler üstü bir hükümetin kurulması isteğine dikkat çekmiş, bu durumun sağlanmaması durumunda ordunun yönetimi devralacağı yazılmıştır. Fakat Süleyman Demirel'in muhtıradan sonra istifa etmesinin bu ihtimali ortadan kaldırdığı da ayrıca belirtilmiştir (Coşkun, 2016, s. 301).

“12 Mart günü büyükelçilik çalışanlarından birisinin eşi İtalyan Radyosunu dinlerken Türkiye’de bir takım sorunlar olduğunu ve tam olarak İtalyanca bilmediği için söylenenlerden sadece ülkede bir iltimatımdan söz edildiğini anlayabilirdim. Radyoda söylenenleri merak ettiğimizden Büyükelçiliği aradık ve askerlerin hükümete bir muhtıra verdiklerini bununla birlikte hükümetten istifa etmelerini istediklerini öğrendik. Bu mesele sonrası gelişen olayları bir parlamento üyesi olarak ben de izledim. Demirel hükümetini çekilmesinden birkaç gün sonra bir kararname imzalatıldığı hakkında haberler aldık. Kararname ise bazı ordu mensuplarının emekliye ayrıldığı hakkındaydı. 16 Mart günü Sovyetler Birliği Büyükelçiliği’nde 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması’nın 50. yıldönümü dolayısıyla katıldığım bir kabul resminde yanıma, Ertuğrul Akça ve Mehmet Yardımcı gelerek, başbakan adaylığına benim ve Cihat Alpan’ın isminin geçtiğini söylediler. Bu olaydan bir süre sonra İnönü ile görüşmesinden ayrılan Şevket Süreyya Aydemir, yanımdan geçerken bana “İnönü’ye şunu söyledim. Nihat Erim Beyi CHP’den istifa ettirip bağımsızlaştırdıktan sonra, başbakan yapmak en uygun seçim olur” dedi. Aynı akşam eşimle beraber dikkatimizi çeken husus, etrafın bize olan yoğun ilgisinin bir başka türden olduğunu” (Erim, 2007, s. 173 – 174). Kanun Hükmünde Kararnamelerin anayasa omurgası hazırlanmıştı.

Nihat Erim, CHP’den ayrılmak isteğini İsmet İnönü’ye iletmış ve bu konuda olumsuz bir cevap almış ve İnönü, Erim’e “Bu kadar süre kahrını çektin, neler yaşadın, neler gördün, amacına bu kadar yaklaşmışken, yazık olmaz mı” demiş ve sözlerine “Bunlara güven olmaz, sonra ortada kalırsın” diye sözlerine devam edince, Erim’in bu sözlerle karşılığı “1970 CHP Kurultayı’nı gördük. Size o dönemdeki olanları anlattım. O Kurultay baskı sonucu yürütüldü. Nazi Partisini anımsatan bir örgüt çalışması ile delegelere çeşitli baskılar uygulandı. Durum biraz daha böyle devam ederse sizde partiden ayrılacaksınız. Parti içinde eskisi gibi demokratik ve doğru bir seçim artık yok. Tam aksine Genel Merkez tarafından açıkça oynanan bir oyun var. Eğer siz başımızda

olmasanız şurada partiden ayrılırdım. Babam, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti zamanında bu partiye girmiş ve somuna kadar devam etmiş. Ben ise on sekiz yaşında iken bu partide saf tutmaya başladım. Ayrılmak zor geliyor elbette fakat bu gidişat ve partinin tavrını beğenmiyorum” şeklinde olmuştu. İnönü ise Erim’i pürdikkat bir şekilde dinlemiş ve cevap dahi verememişti. Sonunda İnönü de CHP’den çekilme kararı almıştı ve 1973 yılı parti seçimlerine gidilen süreçte vermiş olduğu bir demeçte CHP’nin o dönemdeki yöneticileri hakkındaki kuşkularını gizleyememişti (Erim, 2007, s. 175 - 176).

19 Mart’a gelindiğinde Cumhurbaşkanı yeni bir hükümet kurması için Nihat Erim’i göreve getirmiş ve aynı günün akşamı Nihat Erim tarafından Çankaya Köşkü’nde bir basın toplantısı gerçekleşmişti. Basın mensuplarından Erim’e *“Anayasayı değiştirecek misiniz, değiştirmeyecek misiniz ?”* sorusu sorulmuş ve Erim bu soruya *“ben anayasayı değiştirmek için değil , uygulamak için geldim”* cevabını vermesi üzerine bu cevabına karşılık birçok tepki almıştı. Aslında Erim, anayasayı tam anlamıyla uygulamak niyetiyle göreve gelmiş fakat ülkede durmak bilmeyen kaos ortamının önlenmesi için Anayasada değişiklik yapılması kaçınılmazdı. Erim, Anayasa değişikliğinin gereğini kendi gözüyle görebilmek için ülkenin tüm haber kaynakları ile kapsamlı bir bağlantı kurmak zorundaydı. Ancak bu kaynaklar ile bir bağlantı kurmanın ülkeyi iyice kötüye götürdüğünü anlamış ve Anayasa değişikliğinin mutlaka yapılması gerektiğine kendini inandırmıştı. Ona göre Anayasada değişmesi gereken birçok konu bulunuyordu. Bunun bir örneğini ise şu şekilde belirtmiştir *“gerekli görüldüğünde Cumhurbaşkanı güçlü yürütmenin sağlanması için bazı şartlarla seçimlerin yenilenmesine karar verebilmelidir. Eğer bu yetki cumhurbaşkanına verilmez ise parlamenter rejim ülkemizde tökezlemelerle karşı karşıya gelecektir. 1973 yılından bu yana bu tökezlemeler ile çeşitli konularda karşı karşıya kalınmıştır”* (Erim, 2007, s. 176 - 177).

12 Mart döneminin Genelkurmay Başkanı olan Memduh Tağmaç Kuvvet Komutanlarıyla birlikte Cumhurbaşkanı ve TBMM Başkanına bir muhtıra sunmuş ve yeni bir hükümet kurulmasını talep etmişlerdi. Ancak bu muhtıra Anayasaya uygun değildi. Muhtıra verilmiş olanlar olmuştu. Yeni hükümeti kurmasını isteyen Erim’e resmen *“al bu vazoyu tamir et”* tabirinde bir anlam yüklenmişti. Diğer bir deyişle Erim’e ülkenin askeri yönetim altında yönetilmesini engellemesini belirtmişlerdi. 12 Mart Muhtıra metnine bakılacak olursa askerler; parlamento, partiler ve parlamentonun işleyişinden şikayet ediyorlardı. Askerde güven uyandıran, inandırıcı bir hükümet

kurabilmek için politika içi kavgalara karışmamış kişiler ve yetenekli teknisyenlerden de bakanlar alınması gerekliydi (Erim, 2007, s. 177 - 178).

Nihat Erim Anadolu Ajansı'nda yayınlanan bir konuşmasında ilk olarak ülkenin tekrardan yaşanabilir bir memleket haline gelmesi için uğraşacağından ve Atatürk reformlarını sürdürerek bu reformları yapmış olanlara saygı göstereceğini dile getirmişti. Erim'in savunduğu bir diğer konu ise eğitim konusuydu. İlköğretimin artık sekiz seneye çıkarılmasının zorunlu olduğunu ve bu sekiz sene de sürekli katıplık ve büro bilgisi değil okulunu bitiren her çocuğun meslek sahibi olacağı bilgilerin öğretilmesi taraftarıydı. Kuşkusuz ki muhtıra ile parlamenter rejim bir darbe almış fakat bu darbeye Muhtıra sebep olmamıştı. Zaten parlamenter rejimin uzun bir süredir doğru dürtüst işlediği de söylenemezdi. Bunun nedeni ise Anayasanın öngörülen şeylerin özde değil sözde kalmasıydı. Bunların sonucu olarak ülkede huzur ortamı kalmamış, asayiş bozulmuş ve ordu içerisindeki huzursuzluk günden güne artmaktaydı. Tüm bu olanlardan Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında da bahsedilmiştir. İçinde bulunduğumuz bu durumu başta Orgeneral Memduh Tağmaç olmak üzere diğer kumandanlarda tekrardan dile getirmiştir (Erim, 2007, s. 179 - 180).

Muhtıra verilmeden önce ülke ortamını göz önüne sermek amacıyla Nihat Erim gazetelerden demeçler ve toplamıştı. İlerleyen günlerde ise Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un, Milli Güvenlik Kurulu üyesi sıfatıyla, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a iki muhtıra verdiği duyumunu almıştı. Başbakan olduktan ve başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Muhsin Batur ile çeşitli konular hakkında konuşan Erim "verilen muhtıraların gerçek ve o dönemdeki bozuk ortamı, Türk devletinin iyiye gitmediğini" belirtmiştir (Erim, 2007, s. 181).

Birinci muhtıra 1970 yılı Ocak ayının sonunda, ikinci muhtıra ise 1970 yılı Kasım ayında Milli Güvenlik Kuruluna verilmişti. Erim'in ise verilen bu Muhtıraları açıkça konuşacak yetkiye henüz sahip değildi. Herkes gibi komutanlarda 1970 – 1971 ortamı içinde belli başlı konularda kuşkuluydu. Milli bütünlüğü bozacak olan mezhep konuları (Şiilik – Sünnilik) gibi faaliyetlerin artması çeşitli camialara olduğu gibi ordu içerisine de rahatsızlık vermişti. Aşırı sol ve aşırı sağ kesimlerin legal ve illegal girişimleri tüm komutanlar ve orduda görev yapmış tüm subayların dikkatini çekiyordu. Bunun yanı sıra sivil politika içerisinde devam eden kavgalar, parlamento içi davranışlar ve partilerin birbirlerine karşı olan tavırları da orduyu rahatsız etmekteydi. Erim ise Ordu

kumandanları ile yaptığı görüşmelerden kazandığı tecrübeyle, memleketin daha iyi idare edilmesi için arzuladığı isteklerini şu şekilde belirtmiştir:

- *Vergi Reformu,*
- *Toprak Reformu,*
- *Eğitimde reform,*
- *Devlet yatırımlarının oy endişesinden kurtularak ekonomik kalkınmayı hızlandıracak yöne çevrilmesi,*
- *Devlet otoritesini temsil eden güçlere milletin saygı ve güvenini sağlayacak bir yön verilmesi,*
- *Atatürk ilkelerine bağlılık,*
- *Dış ticaretin devletleştirilmesi (Hava Kuvvetleri),*
- *Seçim kamununun ıslahı (Erim, 2007, s. 182 – 183).*

Sonuç olarak 12 Mart Muhtırası, 1960 Darbesi sonrası ülkenin yaşamış olduğu ikinci darbedir. 1960'da olduğu gibi 12 Mart'ta da ülke demokrasisi kimilerine göre mecburiyetten olsa bile aksamak zorunda kalmıştı. Zira 12 Mart döneminde ülke içerisinde gelişen olaylar diğer dönemlere göre oldukça farklı bir boyut kazanmıştır. 1961 Anayasası ülkeye neresinden bakılırsa bakılınsın çok fazla bir fayda sağlamamıştır. Bunun sonucunu ise 12 Mart Muhtırası sonrası gerçekleşen değişiklikler ve yapılmış olan düzenlemeler göstermiştir (Köse, 2010, s. 153).

1.6. Muhtıra Sonrası Gelişmeler

12 Mart 1971 Muhtırası üzerinden beş gün sonra ordu içerisindeki askeri cuntaya karşı bir temizlik işlemi yapılacaktır. Kara ve Hava Kuvvet Komutanlarının da desteklemiş olduğu cunta, Kuvvet Komutanları ve Memduh Tağmaç'a emeklilik verilmiş ve ordudan çıkarılmışlardır. Olayın tuhaf olan kısmıysa kararnamenin Demirel tarafından imzalanmasıydı. Bu arada yeni hükümet kurulmadığından dolayı Süleyman Demirel hala görevindedir. Emeklilik verilen diğer kişilerin arasında ise birçok komutan bulunmaktaydı. Hatta yine bu kararname ile birçok subayın görevi değişmiştir. Böylelikle cuntanın herhangi bir etkisi kalmamıştı (Milliyet Gazetesi, 14 Mart 1971). Cunta kendini dahi kurtaramamıştır. Enteresandır ki hukuk devleti işlemiş, Başbakanın imzaladığı kararname işleme alınabilmiştir.

Muhtıra sonrası Süleyman Demirel'in hükümeti istifa etmiş ve ülke siyasi konuda farklı bir evreye geçmiştir. Yapılan bu askeri müdahaleye tepki gelse de genel olarak çok fazla bir direniş sergilenmemiştir. Ana muhalefet lideri İsmet İnönü askerinin müdahalesine eleştirilerde bulunmuş ve hemen seçim yapılması gerekliliğini

savunmuştur (Hürriyet Gazetesi, 16 Mart 1971 – Milliyet Gazetesi, 16 Mart 1971 – Vatan Gazetesi, 16 Mart 1971). Sonuçta Süleyman Demirel'in hükümeti yıkılmış ve 1960 Darbesinde ki gibi siyasete müdahale etmiştir. Ancak ordu ilk başta yönetime el koyma taraftarı değildi. Bundan ötürü Süleyman Demirel'in istifa etmesi üzerine ordu içerisinde nasıl bir yol izleneceği konusu düşünülmüştür. Demirel hükümetinin istifası üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Sunay, orduya uygun bir başbakan adayı olarak Nihat Erim'i bu işe uygun gördüğünü belirtmiştir. Yeni hükümetin her konuda tarafsız olması gerektiği için CHP üyesi olan Nihat Erim, partisinden ayrıldı ve Cumhurbaşkanı aracılığıyla yeni hükümetin başbakanı olarak göreve getirildi (Erim, 2005, s. 234).

Nihat Erim'in hükümeti farklı bölgelerden isimlerden oluşuyordu. Ülke ortamının problemlerini çözmek için kurulan bu hükümet ilk iş olarak kabine içindeki uyumsuzluğu çözmekle başlamıştı. Kabinede hem gerici hem de aydın bir grubun olması ise hem Erim hem de kabinenin performansına olumsuz etki yaşatmıştı (Erim, 2005, s. 235).

Süleyman Demirel ve hükümetinin istifasına karşın Adalet Partisi mecliste ki en fazla vekili bulunduran parti konumundaydı. Erim ise istemiş olduğu kanunların meclisten geçmesi için Süleyman Demirel ile iletişimini iyi bir şekilde sürdürmek zorundaydı. Ayrıca Erim, Demirel'e "*bana bir adım atana ben yirmi adım atarım*" sözü kabinede problem yaratmış ve bazı üyeler istifa etmeye kalkışmış ama Erim bu durumu uzamadan bakanları sakinleştirmişti (Erim, 2005, s. 245).

Toplumsal olayların ve beraberinde Süleyman Demirel ve Nihat Erim hükümetleri arası sorunlar sürmekteydi. Erim ise bu duruma daha fazla dayanamamış ve Cumhurbaşkanı istifa etmek istediğini bildirmişti. Ancak Cumhurbaşkanı bu teklifi kabul etmemiş ve Erim'i görevine devam etmesi konusunda ikna etmiştir. Aslına bakılırsa Erim'in az bir zaman içerisinde ordu desteğini almış olmasına karşın başarılı olamayıp istifaya kadar gelmiş olması Muhtıranın ordu gözünde istediklerini verememesini açıkça göz önüne sermişti (The Financial Times, 28 Ekim 1971 - The Guardian, 28 Ekim 1971).

Gelişmeleri yakından takip eden İngiliz Büyükelçiliği Londra'ya sunduğu raporda Süleyman Demirel'in birkaç bakanı hükümetten çıkarmasının ana sebeplerinden birini ise Erim'in AP'ne karşı yapmış olduğu haksız eleştirileri delil olarak gösterdiğini yazmıştır. Aslına bakılırsa raporda Erim'in istifayı önceden istediği ancak İngiliz

Kraliçesinin 18 Ekim tarihinde Türkiye'ye gelecek olmasından ötürü istifanın ertelendiği yazılmıştır. Yapılmış olan gizli anlaşmalar sonrasında ise dönemin Cumhurbaşkanı'nın Erim'i istifa etmemesi için ikna ettiği ayrıca Demirel'in de daha önce istifa eden beş bakanını görevlerine devam ettirdiği vurgulanmıştır. İngiliz Elçiliği'nin son değerlendirmesine göre ise bu durum ülke içinde küçük çaplı bir rahatlama hissettirse de yaşanan krizleri tam anlamda çözemediği üzerine bir inceleme yapılmıştır (Coşkun, 2016, s. 301). İngiliz Büyükelçiliği'nin değerlendirmesinden sonra ise bu durumun gerçekçiliği belli olacaktı.

Nihat Erim ve hükümeti ikinci kez kaybetmiş ve 16 Nisan 1972'de istifa etmiştir (Aydın - Taşkın, 2015, s. 238). İstifa üzerine artık ülkeyi 1974 Şubat'ına kadar Ferit Melen ve Naim Talu önderliğinde kurulmuş olan iki hükümet yönetecekti. Aslına bakılırsa Erim ve hükümetinin başarısızlığı aynı zamanda Muhtıranın da başarısızlığı anlamına geliyordu. Seçim sonucu başa gelen Süleyman Demirel hükümetinin ardından Nihat Erim ve hükümeti de ülke sorunlarına çözüm bulamamıştı. Bu olaylardan sonra 12 Mart Muhtırası döneminin önde gelen isimlerinden Muhsin Batur, Muhtıranın sadece ülkede var olan krizi önlemekten öteye gidemeyeceğini belirlemiştir (Batur, 1985, s. 347). Arkasında genel bir siyasi destek bulamayan hükümetin askerinin desteğiyle sorunları çözmesi beklenemezdi.

Bu gelişmelerden sonra mecliste ki çoğunluk 12 Mart Muhtırasına karşı tepkisini açıkça dile getirmişti. Buna en somut örnek ise 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimiydi. Dönemin Genelkurmay Başkanlığını yapan Faruk Gürler Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmak adına istifasını vermiş ve aday sıfatıyla seçime girmişti. Meclisteki siyasi partiler, gizlice tehdit altına alınmış ve eğer Faruk Gürler Cumhurbaşkanı seçilmez ise ordunun ülkeye darbe girişiminde bulunacağı dedikoduları kamuoyuna yayılmıştır. Ancak CHP ve AP aralarında bir anlaşma yapmış ve ordudan gelen Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı adayları olarak seçmişlerdi. 12 Mart Muhtırasının zaten zayıflamış olan siyaset üstünde ki etkisi artık dibi görmüş ve resmen yok olmuştu. Sonuç olarak 1974 yılına gelindiğinde seçimler sonrası ülke parlamenter rejime geri dönmüştür (The Times, 15 Ekim 1973).

2. DEĞERLENDİRME

1960 Darbesi sonrası yeni anayasa çalışmalarına hız verilmiş 1961 Anayasası yürürlüğe sokularak darbe öncesi en çok rahatsızlığa neden olan iktidarın denetimden uzak politikalarına karşı yargı ile araya set çekilmiştir. En önemli değişikliklerden birisi olarak yürütme organına eşdeğer bir kuvvet olarak Ordu, adeta kontrol mekanizması olarak Anayasada kendine yer bulmuştur.

1961 Anayasasının zamanına göre hak ve özgürlükler açısından yenilikçi bir adım olduğu kesindir. Ancak ilerleyen dönemlerde yürütmenin hareket alanının yargının kontrolünde olması sorunları da beraberinde getirdi. Toplumsal olaylar ve artan şiddet olayları da Anayasanın fazla özgürlükçü bulunmasına neden oldu, oysa ki Anayasa'ya yönelik eleştiriler için önerilen çözümler ve yöntemler rasyonellikten uzaktı. Bunun sonucu olarak 1960 Darbesi ile kendine göre kurtarıcı rolünü tekrar üstlenen Ordu 1971 Muhtırası ile bir daha vitrine çıkar. Artan şiddet olayları ve buna karşı yürütmenin güçsüz kalmasını gerekçe göstererek bir 12 Mart Bildirisini yayınlamış ve bu dayanakla Anayasa üzerinde yapılan değişiklikler sermayeyi güçlendirmiş ve aydın kesimi ve toplumsal sorunları sorgulayan dinamikleri dizginlemiştir.

III. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ

1960'a giden süreçte belirleyici bir konumda olan ordu Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk kez mevcut iktidarla ters düşmüş ve yeni anayasada denetleyici ve fren mekanizması görevini yasal zemine dayandırma düşüncesiyle durumunu güvence altına almıştır. Üçüncü güç olarak iktidarı dengeleyici rolü aslında daha özgürlükçü ve birçok hakkın ilk kez verildiği bir anayasa için çelişki oluşturmaktadır. O zaman yapılan darbenin meşru görülmesi ve buna istinaden anayasal düşünceyle yapılan müdahalenin kurumsallaşması ileriki yıllarda elde edilen gücün etkisiyle ordu tarafından yapılan müdahalenin tutarlılığı ve sınırı kontrol edilemeyecek boyuta ulaşmıştır. Tam demokratik değerlere ulaşmaya çalışan bir ülkede asker aracılığıyla yapılan düzenlemelerin su istimale açık olduğunu ve ordunun kurtarıcı rolünden aracı rolüne dış güçler tarafından nasıl evrildiğini gözlemlemekteyiz. Cumhuriyetin temellerinde ki rolü kimi zaman dış güçler kimi zaman sermaye tarafından hatırlatılarak siyar bir konjonktür lehine çeviren unsurların anahtar rolünü üstlenen ordu 1961 Anayasası'nda kazanım olarak görülen haklara gölge düşüren bir realite olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ANAYASADA 1971 DEĞİŞİKLİKLERİ VE 1982 ANAYASASINA YANSIMALARI

I. 1971 VE 1973 DEĞİŞİKLİKLERİ

1. 1961 ve 1982 Anayasası Dönemlerinde 1971-1973 Değişikliklerinin Karşılaştırılması

Aslında 1980 yılında 1961 Anayasası'na yönelik köklü eleştiriler yapılmış ve Anayasa değişikliği konusunda pek çok görüş dile getirilmiştir (Gözler, 2000, s. 91). Bu görüş ve eleştirilerin içinden çıkılması oldukça zordur. Ergun Özbudun bu konuya ilişkin şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır: *“1961 Anayasası'nın kurduğu hükümet mekanizması içinde bazı tıkanıklıkların meydana geldiği, Anayasa hükümlerinin bunları gidermede yetersiz kaldığı ve sonuçta çıkan siyasal hareketsizliğin rejim bunalımını ağırlaştırdığı bir gerçektir. Öte yandan, yürütme organının ve genel olarak devlet otoritesinin güçsüzlüğünü, büyük ölçüde 1961 Anayasasına atfetmek kanımızca doğru değildir. Parlamenter bir hükümet sisteminde yürütme organı ancak parlamento sağlam, disiplinli ve tutarlı bir çoğunluğa dayandığı ölçüde otorite ve istikrar sahibi olabilir. 1970'li yıllarda hiçbir partinin parlamentoda mutlak çoğunluk sağlayamamış olması... koalisyon hükümetlerine yol açmıştır. Diğer bir deyimle, 1970'li yıllarda hükümet ve ona paralel olarak devlet otoritesinin zayıflamış olmasının sebepleri, hukuki olmaktan çok siyasaldır... Unutmamak gerekir ki, anayasal düzenleme, parlamenter rejim içinde sağlam ve disiplinli bir parlamento çoğunluğunun hükümete vereceği siyasal güç ve otoritenin yerini tutamaz. Böyle bir çoğunluğun bulunmaması halinde, hükümetin elinde geniş hukuki yetkiler olsa bile, onun bu yetkileri kullanacak siyasal iradeyi gösterebileceği pek şüphelidir. Aksine, hukukken zayıf gibi görünen bir hükümet, sağlam ve disiplinli bir parlamento çoğunluğu tarafından desteklenmek şartıyla gerçekte büyük bir otorite sahibi olabilir”* (2014, s. 25).

Oysa kırılmalar çok daha önce başlamıştı. 1971 – 1973 yılları arasında anayasa tarihimizde önemli kırılmaların yaşandığını belirten Tanör, bu durumu şöyle anlatmıştır; *“Görünen odur ki, 1961 Anayasası başta olmak üzere, yüzyılı aşan bir tarihe sahip bulunan anayasacılığımızda bütün anayasalar ve belli başlı uğrak noktaları, siyasal rejimin felsefesini ve çerçevesini liberalleştirmek, toplumun ve bireyin bağımsızlığına*

hizmet etmek gibi amaçlarla ortaya çıkmışlardır. Bunlar, kendilerinden önce gelen anayasal dönemlere oranla toplumun ve bireyin hakları bakımından daha geniş ufuklu olmuşlardır. Bu durum 1970'lere kadar böyle sürmüştür. İlk olarak 1971 – 73 Anayasa değişiklikleridir ki, Türk anayasacılığında farkı bir perspektifin belirdiğini ortaya koymuştur” (1994, s. 130).

Aslında 1971-1973 değişikliklerine kadar muhalefette hakim olan anayasanın mutlaka değiştirilmesi düşüncesi eyleme geçmek için uygun şartlar bulamamıştır. Adalet partisinin 1969 seçim bildirgesinde yer almış olsa da 12 Mart müdahalesi ve bunu izleyen sıkıyönetim sayesinde uygulama alanı bulmuştur. Her ne kadar artan şiddet ve terör olayları bu değişiklikler için gerekçe gösterilse de bunu onaylamak mümkün değildir. Tutucu çevrenin otoritarizm programı etrafında toplanması ve demokratik dinamiklerinin baskılanması 1961 Anayasasını zaten en baştan beri benimsememiş odaklar için fırsat doğurmuştur. Bir bakıma sıkıyönetim anayasa değişikliklerinin hızla gerçekleşmesi için bir araç olmuştur (Tanör, 1994, s. 134).

1961 Anayasası'nda 1971 – 1973 yılları arasındaki dönemde iki kapsamlı değişiklik yapılmıştır. İlk değişiklik olarak 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanun ile 1961 Anayasası'nın 11, 15, 19, 22, 26, 29, 30, 32, 38, 46, 61, 64, 89, 110, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 127, 134, 137, 138, 140, 143, 144, 145, 147, 149, 151 ve 152'nci maddeleri değiştirilmiştir. 1961 Anayasası'na ayrıca 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 ve 20'nci maddeler geçici olarak eklenmiştir (Resmi Gazete, 22.09.1971 - 13964). İkinci değişiklik olarak ise 15 Mart 1973 tarih ve 1699 sayılı kanun ile 1961 Anayasası'nın 30'uncu maddesinin 4'üncü fıkrası ve 57'nci maddenin 2 ve 3'üncü fıkrası değiştirilmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası'nın 136'ncı maddesine 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'nci fıkralar eklenmiş, 138'nci maddenin 4'üncü fıkrası ve 148'nci maddenin 2'nci fıkrası değiştirilmiştir. Son olarak 21 ve 22'nci maddeler anayasaya geçici olarak eklenmiştir (Resmi Gazete, 20.03.1973 - 14482). 1971 ve 1973 yıllarında yapılan anayasa değişikliklerinin ana yönleri şu şekildedir:

1.1. Yürütmenin Güçlenmesi Amaçlı Yapılan Değişiklikler

Kanun Hükmünde Kararnameler:

Daha güçlü yürütme için ilk önemli müdahaleler Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisinin 64. madde ile verilmesi, Bakanlar

Kurulu'na vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine yönelik kararlarda 61. madde ile yetki verilmesi, üniversite özerkliklerinin 120. madde ile zayıflatılması ve TRT'nin özerkliğinin 121. madde ile kaldırılmasıdır (Gözler, 2000, s. 90).

Halbuki kanun hükmünde kararname (KHK) kurumuna 1961 Anayasası'nın ilk halinde yer verilmemiştir. 1961 Anayasası döneminde yürütme organı çeşitli sebeplerden dolayı güçsüz bir hal almıştır. 20 Eylül 1971 tarihinde çıkarılan 1488 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu sayesinde 1961 Anayasası'nın 64'ncü maddesi değiştirilmiş ve bu değişiklik ile kanun hükmünde kararname kurumu kabul edilmiştir. Bu maddenin kanun hükmündeki kararname ile ilgili düzenlemesi şöyledir: *“Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunla, belli konularda, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararnameler çıkarmak yetkisi verebilir. Yetki veren kanunda, çıkarılacak kararnamelerin amacı, kapsamı ve ilkeleriyle bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi ve kanun hükmünde kararnamede de yetkinin hangi kanunla verilmiş olduğunun belirtilmesi lazımdır. Bu kararnameler, Resmi Gazete’de yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler. Ancak, kararnamede yürürlük tarihi olarak daha sonraki bir tarih de gösterilebilir. Kararnameler, Resmi Gazete’de yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulur. Yetki kanunları ve Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan kararnameler, Anayasanın ve yasama meclisleri iç tüzüklerinin kanunların görüşülmesi için koyduğu kurallara göre, ancak, komisyonlarda ve genel kurullarda diğer kanun tasarı ve tekliflerinden önce ve ivedilikle görüşülüp karara bağlanır. Yayımlandıkları gün Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan kararnameler, bu tarihte, Türkiye Büyük Millet Meclisince reddedilen kararnameler bu kararın Resmi Gazete’de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Değiştirilerek kabul edilen kararnamelerin değiştirilmiş hükümleri, bu değişikliklerin Resmi Gazete’de yayımlandığı gün yürürlüğe girer. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel hak ve hürriyetler ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez. Anayasa Mahkemesi, bu kararnamelerin Anayasaya uygunluğunu da denetler”* (Gözler, 2000, s. 20 – 21).

1982 Anayasası da 1961 Anayasası'nda olduğu gibi kanun hükmünde kararnameleri 1961 Anayasası'ndaki 1971 değişikliğine benzer biçimde düzenleyerek kabul etmiştir. 1982 Anayasası KHK'leri ile 1961 Anayasası KHK'leri temelinde çok fark olmamasıyla birlikte 1982 Anayasası'nda getirilen yenilikler, KHK'lerin maddi

bakımdan birer yasama işlemi olduğu görünüşünü daha da güçlendirmiştir (Sağlam, 1984, s. 265 – 266). Getirilen bu yeniliklerden biri, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak yetki kanununda, KHK ile yürürlükten kaldırılacak hükümlerin belirtilme zorunluluğunun kaldırılmasıdır. 1961 ve 1982 anayasalarında KHK çıkarma yetkisi Bakanlar Kurulundur. Bundan dolayı herhangi bir yürütme organı unsuru KHK çıkaramaz ve yetki kanunu ile kendisine böyle bir yetki veremezdi. Ayrıca önceden bir yetki kanunu ile yetki verilmediği sürece Bakanlar Kurulu kendiliğinden KHK çıkarma yetkisine sahip değildir. 1982 Anayasası, KHK çıkarma yetkisini 1961 Anayasası'na göre daha detaylı olarak düzenlemiş ve 1961 Anayasası'nda öngörülmemiş bazı durumlar için alt hükümlere yer vermiştir. Örneğin “Bakanlar Kurulunun istifası, düşürülmesi veya yasama döneminin bitmesi, belli süre için verilmiş olan yetkinin sona ermesine sebep olmaz” (Madde. 91/3). “Kanun hükmünde kararnamenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından süre bitiminden önce onaylanması sırasında, yetkinin son bulunduğu veya süre bitimine kadar devam ettiği de belirtilir” (Özbudun, 2014, s. 217).

Üniversitelerin Özerkliği:

1961 Anayasası 120. maddesi ile birlikte üniversiteleri bilimsel ve idari özerkliğe sahip bir kamu tüzelkişi olarak tanımlamıştır. Sonrasında ise kendileri tarafından seçilmiş olan yetkili öğretim üyelerinden kurulmuş organları kendi elleriyle yönetip denetlemeleri için serbest araştırma ve yayın hakkı tanımıştır. Ayrıca 1961 Anayasası, öğretim ve araştırma görevlilerinin üniversite organları tarafından denetlenmesi ve üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının üniversite dışındaki makamlarının görevlerinden uzaklaştırılmamaları kuralını getirerek akademik alandaki özgürlüğü güvence altına almıştır. Anayasanın amacı üniversitenin doğruyu araştırırken oturmuş düzenden bağımsız kalması olduğunu ve özerkliğin yalnızca iktidar organlarına karşı bağımsız olarak değil; egemen çevrelerin ekonomik bağlantılarla ve büyük basınla kendi değerlerini aşıl原因 duruşuna karşı üniversitenin bu durumda bir ağırlığının olması gerekir (Soysal, 1986, s. 278).

1961 Anayasası, 20.09.1971 tarihli ve 1488 sayılı kanun ile değişikliğe uğramıştır. Bu kanunla, Anayasanın 35. maddesi değiştirilmiş ve Anayasaya geçici olarak dokuz madde ilave edilmiştir. Bu değişikliklerin en kapsamlısı olan beşinci Anayasa değişikliği, “*Özerk Kuruluşlar*” başlığı altında 120'nci maddedir ve bu madde Üniversiteleri de kapsamıştır. 1971 değişikliği sonucu 1961 Anayasası'nın diğer kamu çalışanlarından farklı olarak öğretim üyelerine ve yardımcılara sunduğu, siyasi partilere

üye olma ve merkez organlarında yönetim görevi alma hakları kaldırılmıştır (Tikveş, 1977, s. 26).

Değiştirilen 120. madde ise şu şekildedir: “*Madde 120 – Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzelkişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversiteler Devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir. Özel Kamuna göre kurulan Devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır. Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar. Son fıkra hükümleri saklıdır. Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler. Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, üniversiteler üzerinde Devletin gözetim ve denetim hakkını kullanma usulleri ve üniversite organlarının sorumluluğu, öğrenim ve öğretim hürriyetlerini engelleyici eylemleri önleme tedbirleri, üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının görevlendirilmesinin sağlanması, öğrenim ve öğretimin hürriyet ve teminat içinde ve çağdaş bilim ve teknoloji gereklerine ve kalkınma planı ilkelerine göre yürütülmesi esasları kanunla düzenlenir. Üniversitelerin bütçeleri, genel ve katma bütçelerin bağlı olduğu esaslara uygun olarak yürürlüğe konular ve denetlenir. Üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşlarda öğrenim ve öğretim hürriyetinin tehlikeye düşmesi ve bu tehlikenin üniversite organlarıncaya giderilememesi halinde Bakanlar Kurulu, ilgili üniversitelerin veya bu üniversiteye bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine el koyar ve bu kararı hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının onamasına sunar. Hangi hallerin el koymayı gerektireceği, el koyma kararının ilan ve uygulanma usulleri ile süresi ve devamınca Bakanlar Kurulunun yetkilerinin nitelik ve kapsamı kanunla düzenlenir.”* (http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm)

Üniversitenin aydın kesim üzerinden ürettiği her türlü muhalefet ama özellikle siyasete yönelik muhalefet, iktidarın istemediği bir paylaşım alanı açabilir. Ancak çoğulcu demokrasilerde özerk üniversite iktidar paylaşımında kesin bir ortaktır. Ortağı dışlamanın en kolay yolu onu sistemden hukuki sınırlamalarla dışlamaktır. Anayasa değişikliği hukuki sınırlama amaçlı yapılmıştır.

Özerk Kamu Yayıncılığı:

Çok partili yaşama geçildikten sonra siyasal yapıda toplumun haber alması, eğitim gibi gereksinimlerini karşılaması, kamuoyunun serbestçe oluşumunun sağlanması amacıyla 1950 ve 1960 yılları arasında siyasal iktidarlar radyo yayınlarını taraflı bir şekilde kullanmaya çalışmış ve bu zaman kadar sorun haline gelmeyen bu konu gündeme gelmiş ve uzun süre gündemden çıkmamıştır. Demokrat Parti tarafından radyo yayınlarının Partizanca kullanılması, haber sunumu ve yorumlarında siyasal iktidarlarına övgü yapması ve muhalefet partilerine söz hakkı tanımaması gibi nedenlerden dolayı bu konu 1961 Anayasası kapsamına girmek zorunda kalmıştır. Anayasa tarafından güvence altına alınan radyo ve televizyon yayınlarının düzenlenmesi ile ilgili olarak çıkarılmış olan 359 sayılı TRT Yasası, Türkiye’de radyo ve televizyon yayınlarının TRT yapısı içerisinde “özerk” olarak örgütlenmesi sağlanmıştır. Bu örgütlenme sonrası Radyo ve Televizyon Kurumu bu yeni yapı içerisinde çalışmaya başlamış ve gerek muhalefet gerekse siyasal iktidarlar tarafından sürekli eleştirilmiştir. Mecliste bu konuyla alakalı yasa değişikliği önerileri verilmiş, konuya kamuoyunun ilgisi çekirilmiş ve tartışmalar yapılmıştır. 1961 Anayasası TRT’nin özerkliğinin kaldırılmasını 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı 121’nci maddesi şöyledir: *“Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur ve idarecileri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kamunla düzenlenir. Kamun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz. Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Haber ve programların seçilmesinde, işlenmesinde ve sunulmasında ve kültür eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesinde Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları kamunla düzenlenir. Devlet tarafından kurulan veya Devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır”* (<http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>).

27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi kamuoyuna radyo ve televizyon aracılığıyla duyurulmuştur. Bu durumdan sonra Türkiye’de tüm askeri müdahale ve muhtıralar sonrası yaşanan gelişme fark edilmiş ve gerek anayasa gerekse radyo ve televizyon yasaları hakkında değişiklikler yapılmıştır. 1982 Anayasası’nın 133’ncü maddesinde radyo ve televizyon yayıncılığı hakkındaki düzenleme şöyledir:

“Radyo ve televizyon istasyonları ancak Devlet eli ile kurulur ve idareleri bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir. Kamun, Türk Devletinin varlık ve bağımsızlığını,

ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü, toplumun huzurunu, genel ahlaki ve Anayasamızın 2'nci maddesinde belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerini koruyacak tarzda yayın yapmasını düzenler ve kurumun yönetim ve denetiminde yönetim organlarının oluşturulmasında ve her türlü radyo ve televizyon yayınlarında tarafsızlık ilkesini gözetir. Haber ve programların seçilmesi, işlenmesi, sunulması ve milli kültür ve eğitime yardımcı görevinin yerine getirilmesi, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları, organların seçimi, görev yetki ve sorumlulukları kamunla düzenlenir. Yukarıdaki ikinci fıkra hükümleri, kamu iktisadi teşebbüsü niteliği taşıyan veya Devlet veyahut diğer kamu tüzel kişilerinden mali yardım gören haber ajansları hakkında da uygulanır". 1982 Anayasası'nın 133'ncü maddesinden de görüldüğü gibi, 1982 Anayasası ile bu konuda getirilen bir yenilik yoktur. Radyo ve televizyon yayıncılığı ile alakalı 1961 Anayasası'na 1971 değişiklikleri ile getirilen hükümler korunmuş ve tekrarlanmıştır (Canoruç, 2009, s. 299).

1.2. Temel Hak ve Özgürlüklere Getirilen Sınırlayıcı Değişiklikler

Temel hak ve ödevler alanında yapılan değişiklikler anayasamızın özgürlükler düzenini altüst edici niteliktedir. Çünkü daha önce özgürlük ilkesinin kıstası serbestlik iken yapılan değişiklikle sınırlılık kavramı yerini almıştır. Bunun en açık örneği 11. maddede olmuştur (Soysal, 1986, s. 177).

Değişikle 11. madde ile yapılan, tüm temel hak ve özgürlüklere genel anlamda bir sınırlama getirilmesi ve ayrıca yasal sınırlama sebeplerinin artırılması ve 119. madde ile devlet memurları için sendika kurma haklarının kaldırılmasıdır (Gözler, 2000, s. 90).

1961 Anayasası, bireysel hak ve özgürlük konusunda 1921 ve 1924 Anayasalarına göre yapı olarak daha düzenli bir biçimdedir. Temel hak ve özgürlükler 1961 Anayasası'nda kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına dair sınırlar getirilmiş ve anayasa devlete birçok sosyal konuda ödevler vermiştir. Bireysel hak ve özgürlüklerin "*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarından*dir" şekliyle bir madde altında düzenlenen 1924 Anayasası'na göre 1961 Anayasası bireysel hak ve özgürlükler konusuna "*Temel Haklar ve Ödevler*" ana başlığı altında daha detaylı bir hal kazandırmıştır (Özbudun, 2014, s. 40).

1971 değişikliği yapılmadan önceki haliyle 1961 Anayasası'nın 11'nci maddesinin ilk fıkrası iki önemli hüküm içeriyordu. Buna göre; Temel hak ve özgürlükler yalnızca kanunla sınırlanabilir ve bu sınırlama Anayasa'nın özüne aykırı olmamalıdır. Buradan da anlaşılacağı gibi şu ana kadar herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Anayasa'nın temel hakları sınırlama yetkisini her bir temel maddesinde şu veya bu ölçüde ayrı ayrı verme yolunu seçtiğini göz önünde tutarsak, bu düzenlemenin sistemle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. 11'nci maddenin 2'nci fıkrası ise şöyledir: "*Kamun, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz*". Bu fıkradan anlaşıldığı gibi anayasa sınırlama bakımından yetersiz kalmıştır. Yani bu fıkra da sınırlamanın da bir sınırı olduğu vurgusu yapılmıştır (Aksoy, 1970, s. 147). Tanör'ün bu konudaki görüşü ise şu şekilde özetlenebilir:

"Demokratik bir sistemde, hürriyet kaide, sınırlama ise istisna olduğuna göre, bu istisnai sınırlamalar, ancak buldukları yerlerde geçerlidir. Şu halde sınırlama sebebi özel ve açık bir şekilde gösterilen hürriyet sınırlanabilir. Sınırlama sebepleri gösterilmeyenlerse, sınırlanması mümkün ve caiz olmayan hürriyetlerdir. Anayasamızın bunları tabiat ve mahiyetleri gereği sınırlanmalarına inkân olmayan hak ve hürriyetlerden seçmiş olması bu yorumu doğrular. Ayrıca 11'nci maddeyi genel sınırlama sebebi saymak, Anayasa'nın öngördüğü farklılaşmış sınırlama sitemini aynı düzene indirmek, kendi deyişiyile sınırlama öngörölmüş özgürlüklerle sınırlama öngörölmemiş özgürlükler arasında bulunduğu farz olunmak gereken pozitif statü farkını yok etmek sonucunu doğurur. Bu farkı, sınırlama yetkisi öngörölmemiş haklar aleyhine yorumlamak, yani 11'nci maddeyi yalnızca bunlara uygulayarak diğer özgürlüklerin kendi maddelerindeki sebeplerle sınırlanabileceğini savunmak ise hukuki bir anlamsızlığa çıkar yol açar. Bu takdirde ana kaynak sayılması gereken düşünce özgürlüğü, kendisinin uzantısı olan diğer özgürlüklere oranla daha az himayeye mazhar kalmış olur ki, Anayasa'nın böyle bir sonucu istediği herhalde söylenemez" (1994, s. 128 – 129 – 130).

20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı değişiklik ile 11'nci madde şu şekli almıştır: "*Temel hak ve hürriyetler Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen sebeplerle Anayasamızın özüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir. Kanunun temel hak ve*

hürriyetlerin özüne dokunamaz. Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastı ile kullanılamaz. Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir". 11'nci maddenin uğradığı değişiklikler ise şöyledir. 1'nci fıkraya belli başlı sınırlama sebepleri getirilmiştir. Bunların bazıları 11'nci maddenin 2'nci fıkrasında yer alan kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni ve milli güvenlik konularıdır. 2'nci fıkranın eski biçiminde yer alan sosyal adalet ise yeni fıkraya alınmamıştır. 1'nci fıkraya ek olarak alınan yeni sınırlamaların amaçları Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin ve genel sağlığın korunması olarak belirlenmiştir. Bunun dışında 1'nci fıkranın eski biçiminde bulunan Anayasanın ruhuna ve sözüne uygun sınırlama ve ancak kanunla sınırlama hükümleri aynı şekilde devam etmiştir. 2'nci fıkraya gelece olursak öz güvencesini vurgulamak amacıyla konulan yöntem kaldırılmış ve bu yöntemin içince bulunan sosyal adalet dışında yöntemi 1'nci fıkraya aynen aktarılmıştır. Tüm bunların sonucunda 2'nci fıkra saf haliyle kalmış ve öze dokunma yasağı hiçbir değişikliğe uğramamıştır. 3'ncü ve 4'ncü fıkralar ise 11'nci maddeye yeni eklenmiştir. Sonradan eklenen bu yeni fıkralar ise Temel hakların kötüye kullanımı ile alakalıdır (Sağlam, 1982, s. 84 - 85).

Tanör, bir yazısında bu konuyla alakalı şunları ifade etmiştir: "11'nci maddenin 1'nci fıkrası bir genel sıralama hükmü ise, bunun iki kaçınılmaz sonucu vardır. Bu durumda her temel hak ile ilgili hem maddesinde gösterilen sebeplerle hem de 11'nci maddede sayılanlarla sınırlanabilecektir. Bu takdirde çoğu temel hak maddelerinde yer alan sınırlama sebeplerinin hiçbir anlamı kalmayacaktır. Özellikle 'ancak' edadıyla birlikte özel sınırlama sebebine yer vermiş olan temel hak maddeleri açısından 'ancak' edadının ve bunun sağladığı vurguların hiçbir değeri kalmayacaktır. Kendi maddesinde sınırlama sözü geçmeyen temel haklarda aynı anlayışın bir sonucu olarak 11'nci maddedeki sebeplerle sınırlanacağından, bunlarla maddesinde sınırlama sebebi belirtilmiş haklar arasında bir fark kalmayacaktır. 11'nci maddeyi yalnızca maddesinde sınırlama sözü geçmeyen temel haklar için uygulamak ise, daha da mantıksız ve tutarsız sonuçlara götürür. Çünkü bu durumda bu tür haklar, Anayasa'nın sınırlama öngördüğü diğer haklara oranla daha az korunmuş olacaktır" (1994, s. 875 - 876).

1982 Anayasası olağanüstü durumlarda hak ve özgürlükleri 13'ncü maddesinde düzenlemiştir. 1961 Anayasası'nın 1971 yılındaki değişikliğinden sonraki şekliyle 11'nci

maddesi, sınırlama nedenleri yönünden 1982 Anayasası'nda neredeyse aynı şekilde kalmıştır. Fakat 1961 Anayasası'nın 11'nci maddesinin ikinci fıkrasında "*kamın temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz*" ifadesi kullanılmışken, 1982 Anayasası'nın 13'ncü maddesinin ikinci fıkrasında "*Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlandırmalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılmaz*" denilmiştir. Hukuk anlamında 1971 değişiklikleri çok önemli yenilikler olarak sunulmaya çalışılsa da pratikte hiçbir faydası olmamıştır. Bu değişiklikleri yaparken Alman Anayasasına atıfta bulunup kaynak olarak gösterdikleri noktalar sadece ismen benzerlik göstermiş olup aslında hukukun temel prensipleri tekrarlanmış ve bunu yaparken kendi özgürlük anlayışlarına göre değişikli yapılarak bunun haricinde olanları cezalandırmayı amaçlamıştır (Soysal, 1986, s. 180).

1961 Anayasası çalışanlar ve işverenler için sendika hakkını düzenlemiştir. 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanun ile 46. madde de yapılan değişiklik ile "*çalışanlar ve işverenler*" ifadesi yerini "*işçiler ve işverenler*" ifadesine bırakmıştır. Bunlara ek olarak 1961 Anayasası'nın 119'ncü maddesiyle ise memurların sendika kurma hakları kaldırılmıştır (Tanör, 1994, s. 58). 1961 Anayasası'nda ki bahsettiğimiz değişiklikler yapılmadan önce Anayasa Mahkemesi, sendika kurma haklarının memur ve işçi olarak ayrılmasının doğru olmadığını ve bu iki çalışanın da özgürce sendikalara üye olması ve üyelikten ayrılma haklarının korunduğunu ve sadece işçi özelliği bulunmayan kamu hizmeti görevlileri için bu alandaki haklarının kanun ile düzenleneceğini belirtmiştir (Resmî Gazete, 19.10.1968). Anayasa Mahkemesi, "*çalışanlar*" ibaresine de bir açıklık getirmiştir. Bu ibarenin soyut bir ifade olmadığını, sendika özgürlüğü ile ilgili olarak kullanıldığını, bu sebepten çalışanlar ibaresinin Anayasa'da ki yerinin önemine değinmiştir. Ayrıca mahkeme "*çalışanlar*" ibaresinin işçi sınıfını, özel kesimde ve kamu kesiminde çalıştırılanları kapsadığını kabul edilmesini gerektiğini ve bu düşünce yapısının Anayasa'ya uygun olacağını altını çizmiştir (Işıklı, 1996, s. 172).

Sendikal haklar konusunda 1982 Anayasası, 20.09.1971 ve 1488 sayılı kanun ile 1961 Anayasası'nda değiştiren 46'ncı maddeye benzer bir şekilde, "*işçi ve işverenler*" adına sendika kurma haklarına güvence sağlamış fakat memurların sendika kurmaları ile alakalı anayasal bir güvence getirilmemiştir. 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanun ile yapılan değişiklik ile 1961 Anayasası'nın 46'ncü maddesinde olduğu gibi "*çalışanlar ve işverenler*" ibaresi 51'nci madde ile 1982 Anayasası'na eklenmiştir. Bu sayede, sadece işçi sınıfının sendika kurma hakkının niteliği genişletilmiştir. "*çalışanlar*" ibaresinin

gelmesiyle birlikte, sözleşmeli bir hizmete bağlı emeğiyle çalışanların yanı sıra herkesin sendika kurma hakkı güvence altına alınmıştır. Bu değişiklik ise Anayasa'da evrensel standartlara uygun bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca 1982 Anayasası döneminde, "sözleşmeli personel" adı altında kamu kuruluşlarında çalışmaya başlayan yeni bir kesim ortaya çıkmıştır. Sözleşmeli personellerin sendika kurma hakları konusunda anayasal herhangi bir güvence bulunmamaktadır. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesi sendika kurma hakkını sözleşmeli personeller açısından 20 Ocak 1990 gün ve 399 sayılı KHK'nin 14'nci maddesinde "sözleşmeli personelin sendikaya üye olması, sendikal faaliyette bulunması, bu yolda propaganda yapması, desteklemesi ve teşvik etmesinin yasaklanması" anayasaya uygun bulunmuştur (Resmi Gazete, 13.08.1991).

1.3. Yargı Denetimine Getirilen Sınırlayıcı Değişiklikler

Üyelerinin atanmaları konusunda Bakanlar Kurulu'nun aday olarak gösterdiği Devlet Güvenlik Mahkemelerinin (DGM) 136'ncı madde ile kurulması, tabii yargı yerine kanuni yargı yönteminin 32'nci madde ile getirilmesi, mecliste etkisiz olan küçük siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi'ne başvurma imkanlarının 149'uncu madde ile kaldırılmasıdır (Gözler, 2000, s. 90).

12 Mart 1971 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonucu sıkıyönetim ilan edilmiş ve sıkıyönetim kanununa göre kurulan sıkıyönetim mahkemeleri sayesinde Türk adalet sistemimiz olağanüstü mahkeme kavramıyla bu hadise sonucu tanışmıştır. Şüphesiz bu sıkıyönetim mahkemeleri aynı zamanda olağanüstü dönem mahkemeleriydi. Fakat bakacak oldukları suçların belli olması sebebiyle özel görevli mahkemeler görüntüsünü taşımışlardır. Sıkıyönetim döneminde karşılaşılan toplumsal görüş ayrılıkları sebebiyle 1973 yılında ülkede seçime gidilmek zorunda kalınmıştır. Bu sırada askeri yönetim, sıkıyönetim mahkemelerinin kaldırılması ve yerinin doldurulmasının gerektiğini düşünmekle oyalanmaktaydı. Bu duruma çare olarak sıkıyönetimsiz bir sıkıyönetim rejimi öngörülmüştür. Bu öngörünün getirdiği sistemin gereklerinden biri ise Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasıydı (Nebiler, 1990, s. 21).

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşu ile alakalı 1961 Anayasası'na 15.03.1973 tarih ve 1699 sayılı kanun ile öngörülen 136'ncı maddesine fıkralar eklenmiştir. 1961 Anayasası'nın belirtmiş olduğu hükmün 1773 sayılı yasası ile "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devletin

güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri” kurulmuştur. Fakat “sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır” hükmü eklenerek Devlet Güvenlik Mahkemeleri anayasal bir kurum halini almıştır. (Keskin, 1987, s. 4).

1961 Anayasası’nın değiştirilen 136’ncı maddesinin gerekçesinde “Bütün Dünyada olduğu gibi memleketimizde de son yıllarda yeni suç ve suçluluk kavramlarının ortaya çıkmış olması dolayısıyla suçluların ve suçların kovuşturulması için yeni usullerin aranılması şart olmuş, özellikle (devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa’da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen doğrudan doğruya devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren) suçların kovuşturma ve yargılama ceza müessiriyetini artırmak, süratli yargılamayı sağlamak, özellik arz eden bu suçların ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması faydalı görülmüştür. Filhakika devletin varlığı ve devamlılığı ile ilgili bazı eylemler vardır ki bunların işlenmesi halinde hem çabuk hem de en isabelli karar verebilmek şarttır. Bu da özel uzmanlık ister. Anayasamıza göre, belli bir eylem için o eylemin işlenilmesinden sonra özel mahkeme kurulamaz. İşte bunun için belirtilen suçlara ilişkin davalara bakmak üzere daha önceden ve bir ihtisas mahkemesi olarak Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması kabul edilmiştir” olarak belirtilmiştir. Belirtilen bu gerekçe, 1982 Anayasası’nın ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kuruluş ve yargılama usullerini düzenleyen diğer kanunlarında gerekçesinin temelini oluşturmuştur (Resmi Gazete, 20.03.1973).

1982 Anayasası’nda ise Devlet Güvenlik Mahkemeleri oluşturulurken üç hakim adayından birinin askeri hakim olması kabul edilmiş ve bu sayede askeri mahkemelerin sivilleri yargılamasına olanak sağlayan belli başlı hükümler 1982 Anayasası’na eklenmiş, bu sayede askeri mahkemeler ile sivilleri yargılamıştır. 1980 yılı askeri müdahalesi sonucu ülke tekrardan sıkıyönetime geçmiş ve sıkıyönetim mahkemeleri yeniden yargı alanında gözükmüştür. Fakat Anayasanın yapılması ve meclis seçimlerinin tekrardan eski biçimine dönmesiyle bu mahkemelerin faaliyetleri sona ermiş ve 1971 müdahalesi benzeri bir yol izlenerek bazı suçların yargılanması için farklı bir mahkeme kurulması fikri akıllara gelmiştir. Bu nedenle Anayasa’nın 143’ncü maddesi ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri düzenlenerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. 1982 Anayasası’nın kabul edilmesiyle birlikte 143’ncü madde de ifade edilen Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin faaliyetine başlaması konusunda herhangi bir pürüz

kalmamıştır. Bu amaçla 2845 sayılı “Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun” 16.06.1983 tarihinde kabul edilmiş ve bu tarihten iki gün sonra ise Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri, 2004 yılına kadar görevini sürdürmüştü ve 5190 sayılı kanun ile kaldırılmıştır. Sonuç olarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulmasına yönelik ilk adım 1973 yılı 1773 sayılı kanunla atılmış, fakat şekil yönünden Anayasaya uygun olmadığı tespit edilmiş ve sonrasında da karşılaşılan toplumsal düşünce ayrılığı nedeniyle yeniden kurulamayan bu mahkeme 1982 Anayasası’nın 143’ncü maddesi gereği olarak 2845 sayılı kanun ile yeniden faaliyetine başlamıştır. Faaliyette durduğu süre zarfında görev ve yargılama biçimleri sürekli değişikliğe uğramak zorunda kalmış ve 30.06.2004 tarihinde ise görev ve yetkileri tamamen sona erdirilmiştir (Zafer, 2006, s. 1078). Ayrıca 1982 Anayasası’nda Devlet Güvenlik Mahkemeleri oluşturulurken üç hakim adayından birinin askeri hakim olması kabul edilmiş ve bu sayede askeri mahkemelerin sivilleri yargılamasına olanak sağlayan belli başlı hükümler 1982 Anayasası’na eklenmiş, bu sayede askeri mahkemeler ile sivilleri yargılamıştır (Korkut, 2016, s. 29).

Yargılama hukukunda, mahkemelerin son kararlarının üst mahkeme tarafından denetlenmesine kanun yolu adı verilir (Çağlayan, 2015, s. 701). Kanun yoluyla davanın taraflarına tanınmış olan hukuksal bir seçenektir. Yani kanun yolu kavramı, ilk mahkeme tarafından sonuçlanmış kararın yanlış olduğunu düşündüğümüz zaman kararın tekrardan inceleme altına alınmasını sağlamak adına davacılar sunulan ve verilmiş bir haktır. (Gözübüyük, 1991, 438). 1961 Anayasası’nın “*tabii yargı yolu*” başlıklı 32’nci maddesi şu şekildedir: “*Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önün çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz*” (Gözler, 2000, s. 846).

1961 Anayasası’nın 32’nci maddesindeki ifadeler 1982 Anayasası’nda da herhangi bir farklılık göstermemiştir ve yargı konusunda 1982 Anayasası “*tabii hakim*” ilkesini “*kanuni hakim güvencesi*” başlığı ile 37’nci maddesinde şöyle belirtmiştir: “*Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz*” (Gözler, 2000, s. 845).

Siyasi Partilerin Anayasa Mahkemesi’ne başvurusu ile ilgili ifadeler 1961 Anayasası’nın 149’uncu maddesi şu şekildedir: “*Cumhurbaşkanı; son milletvekili genel*

seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde omunu alan veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsilcisi bulunan siyasi partiler veya bunların meclis grupları; Yasama Meclislerinden birinin üye tamsayısının en az altıda biri tutarındaki üyeleri; kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve Üniversiteler, kanunların veya Türkiye Büyük Millet Meclisi, İçtüzüklerinin veya bunların belirli madde ve hükümlerinin Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası açabilirler” olarak ifade edilmiştir (<http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>).

1982 Anayasası'na 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanun ile değiştirilerek giren 150'nci maddede ki siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi'ne başvurusu olayı ise şu şekilde ifade edilmiştir: *“Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelelerin, ve hükümlerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası açabilme hakkı, Cumhurbaşkanına, iktidar ve ana muhalefet partisi Meclis grupları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az beşte biri tutarındaki üyelere aittir. İktidarda birden fazla siyasi partinin bulunması halinde, iktidar partilerinin dava açma hakkını en fazla üyeye sahip olan parti kullanır”* (<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>).

1.4. Ordu ile İlgili Değişiklikler

Ordu ile ilgili düzenlemelere geçmeden önce yapılan anayasa değişikliklerinde TSK'nın etkisini incelememiz yapılan düzenlemeler hakkında bize daha sağlıklı bir yaklaşım sağlayacaktır.

Öncelikle 12 Mart'ta oluşan yarı askeri kanat o kadar etkin bir konuma gelmişlerdi ki hükümetlerin kuruluşu istifası gibi durumlarda dahi görüş bildirip söz sahibi olabilmektedirler. Bu bağlamda 12 Mart muhtırasının 3.maddesi gereği parlamento ve sivil rejim sürekli baskı altında olduğunu belirtmemiz gerekir. Kısaca muhtıradaki istenenlerin gerçekleşmemesi durumunda TSK duruma el koyacak parlamento dağıtılacaktır. Bunun zemininde anayasa değişikliklerinin yapılması aksi takdirde yönetime el koyma çerçevesinde değerlendirebiliriz. Dönemin Başbakanı Nihat Erim'in gazetecilere yaptığı açıklama da belirttiği gibi *“Eğer kumandanların üzerimde bir baskısı söz konusu ise bu sadece anayasa değişikliklerinin bir an evvel yapılması içindir, böylelikle kendi asıl işlerine dönmek istemektedirler”* ifadesi adeta mecburiyeti gözler önüne sermektedir.

Ayrıca Genelkurmayın anayasa değişiklikleri konusunda TBMM'nin çalışmaları haricinde kendisinin de hazırlıklar yaparak öneriler sunması ve kaleme alması bu konudaki ciddiyetini ve istekliliğini gösteren başka bir olgudur. Ve bunları yaparken sıkıyönetim kavramını sistematik ve hızlandırıcı bir araç olarak kullanmaları TSK'nın anayasa değişiklikleri konusunda etkisine dair ipuçları vermektedir (Tanör, 1994, s. 173).

Askeri otorite sivil iktidardan yeni ödünler almış, askeri yargı sivil yargıya oranla daha genişlemiş, askerler ile alakalı idari eylem ve işlemlerin yargı bazında denetimi 140'ncı madde ile Danıştay'dan alınıp yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verilmiş, 124'üncü madde ile sıkıyönetim (OHAL)'e geçiş kolaylaşmış ve sivil vatandaşların askeri nitelik taşımayan suçlarından dolayı yargılanması olanağı 138'inci madde ile mümkünleşmiştir (Gözler, 2000, s. 90).

1961 Anayasasıyla birlikte ordunun sistemdeki özerk ve imtiyazlı konumunu güçlendirmek adına yapılan yeniliklerden en önemlisi, askeri yargının anayasal bir organ olarak düzenlenmesidir. Askeri yargının anayasa düzeyinde düzenlenmiş olması bile fazlasıyla yeterli olacakken, bununla yetinilmemiş ve askeri yargının adli yargıya paralel bir yargı dalı olarak kabul edilmiş olması Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sistemdeki özerk konumunu sağlamlaştırmak anlamına geliyordu. Bu bağlamda 1961 Anayasasıyla birlikte, bir yönden askeri yargının görevi kapsamlı bir şekilde genişlemiş, diğer bir yönden ise Askeri Yargıtay ve 1971 anayasa değişikliği ile Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) yüksek yargı organı olarak anayasamızda yerini bulmuştur. (Erdem – Coşkun, 2009, s.8).

1961 Anayasası ile kıyaslanacak olursa 1982 Anayasası'nda askerin sistem içindeki özerkliği ve konumu daha da sağlamlaşmıştır. Bu durumdan fazla olmasa da askeri yargı da etkilenmiştir. Esas ölçüde 1982 Anayasası, askeri yargıya yönelik 1961 Anayasası ile kurulmuş olan düzeni tam anlamda korumuştur. Bunun yanı sıra 1982 Anayasası'nda Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin görev yeri daha genişletilmiştir. 1961 Anayasası'nın Danıştay başlığını taşıyan 140'ncü maddesinin son fıkrasında düzenlenmiş olan bu mahkeme, 1982 Anayasası'nın 157'nci maddesinde Askeri Yüksek İdare Mahkemesi başlığı altında düzenlenmiştir. Böylelikle Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, asker olmayan makamlar tarafından kurulmuş olsa bile, asker kişiler ile ilgili idari iş ve eylemlerde meydana gelen uyuşmazlıkların yargı ve denetimini yapan ilk ve son derece bir yüksek mahkeme konumuna gelmiştir (Kardaş, 2002, s. 110).

1961 Anayasası'nın askeri yargı başlıklı 138'nci maddesinin ilk fıkrası: "*Askeri yargı, askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri olan suçlarıyla, bunların asker kişileri aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmeti ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler*" demiş ve askeri yargı ile ilgili iki önemli değişikliği öngörmüştür. Bunlardan biri disiplin mahkemelerinin askeri yargı sistemi içine alınması, diğeri ise askeri yargının görev yerinin daha kapsamlı bir hale getirilmesidir. 1961 Anayasası'nın 138'nci maddesinin ikinci fıkrasına göre "*Askeri mahkemeler, asker olmayan kişileri ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlardan dolayı yargırlarlar*" ifadesi belirtilmiş ve bu sayede sivil vatandaşların askeri mahkemeler tarafından yargılanması konusuna anayasal olarak uygun hale getirilmiştir. Bunun sonucunda gerek asker gerek siviller bakımından tabii hakim kuralı zarar görmüştür. Askeri yargının askeri vesayet düşüncesi yönünde taşımış olduğu kritik önemden ötürü Anayasanın 138'nci maddesi iki kez değiştirilmiştir. 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla yapılmış olan ilk değişik ile siviller askeri mahkemelerde yargılanmışlardır. 138'nci maddenin ikinci değişikliğinde iki ayrı fıkra hükmü etkilenmiştir. 15.03.1973 tarih ve 1699 sayılı kanun ile 138'nci maddenin 4'ncü fıkrasında yapılan değişiklikle bu fıkradaki hükme göre "*askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olması şarttır*" cümlesine, "*Ancak savaş halinde bu şart aranmaz*" hükmü eklenmiştir. Yine 138'nci maddenin son fıkrasında gerçekleştirilen değişiklik ile de, "*askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hakimlerin özlük işleri*"nden sonra gelmek üzere, "*askeri savcılık görevlerini yapan askeri hakimlerin refakatinde buldukları komutanlarla ilişkileri*" ibaresi eklenmiştir (Erdem – Coşkun, 2009, s. 8 - 9).

1982 Anayasası'nda 1961 Anayasası'nın 138'nci maddesinin 5'nci fıkrasında ki "*(...) askeri hakimlerin refakatinde buldukları komutanlarla ilişkileri*"nin kanunla düzenleneceği ifade edilirken, 1982 Anayasası'nın koşutlu hükmünde, "*(...) askeri hakimlerin mahkemesinde görevli buldukları komutanlık ile ilişkileri*"nin kanun sayesinde düzenleneceği ifade edilmiştir. Askeri hakim tarafından düşünülürse, bir komutanın refakatinde olmak ile komutanlığın mahkemesinde görevli olmak arasında büyük fark vardır. Çünkü ikinci ifade de emir komuta zinciri ve ast – üst ilişkisine vurgulama yapılmıştır (Erdem – Coşkun, 2009, s.9).

1961 Anayasası olağan ve olağanüstü durumları birbirinden ayrı tutmuş ve olağanüstü durumları "*Olağanüstü Yönetim Usulleri*" başlığı altında 123 ve 124'ncü

maddelerinde düzenlemiştir (Gözübüyük, 2000, s. 783). 1961 Anayasası'nın 123'ncü maddesinde ohal ile alakalı hükümler, 124'ncü maddesinde ise sıkıyönetim ve savaş hali ile alakalı hükümlere yer verilmiştir. 123'ncü maddede "*Ohal'lerde vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümleri bu hallerin ilanı; yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usullerin kanunla düzenleneceği*" belirtilmiştir. 1961 Anayasası, olağanüstü durumlarda yönetime iki hak tanımıştır. Bunların biri sıkıyönetim diğeri ise olağanüstü mal ve çalışma yükümlülükleridir. 1961 Anayasasında Ohal, sıkıyönetim de dahil olmak üzere olağanüstü yönetim tarzlarının hepsini kapsayan bir kavram niteliğindedir (Berkarda, 2004, s. 764).

1961 Anayasası'nın 124. maddesi ile sıkıyönetim konusunda kapsamlı bir düzenleme yapılmıştır. 1961 Anayasası 124. maddesinde savaş durumu, savaş gerektiren bir durumun belirmesi, ayaklanma olasılığı, vatan ve cumhuriyete karşı eyleme kalkışma, ülke ve millet bölünmezliğini içerden veya dışarıdan tehlikeye düşüren veya Anayasa tarafından tanınan hür ve demokratik düzeni veyahut temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik şiddetli hareketler hakkında kesin belirtilerin oluşması durumunda sıkıyönetimin ilan edilmesini gerekli ve yeterli gören sebepler olarak belirtmiştir. Zaten icra organının zayıf bir statüye sahip olması ve elinde sıkıyönetim harici bir ohal çözümü olmadığından icra organı, şiddeti artan olaylar karşısında son derece zayıflamış ve sıklıkla hükümet bunalımları meydana gelmiştir.

1961 Anayasası'nın ohal ile ilgili olarak en büyük eksikliği ise "*Olağan Sivil*" durum ile "*Olağanüstü Askeri*" durum arasında herhangi bir "*Olağanüstü Sivil*" grubu öngörmemiş olmasıydı (Tanör, 1983, s. 945). 1961 Anayasası'nda artan şiddet olaylarından dolayı Ohal ilan etme durumu düzenlenmişti. Bununla birlikte şiddet olaylarının etkisini arttırması (Kahramanmaraş olayları vb.) durumunda Ohal rejimine 1961 Anayasası döneminde de ihtiyaç duyulmuş ve bu konuda birtakım ön çalışma yapılmıştır. Ancak Ohal rejimini gerçekleştirmek için anayasa değişikliği konusunda siyasi partiler arası uzlaşma sağlanamadığı için bu konu olumsuz olarak sonuçlanmıştır (Özbudun, 2014, s. 316).

1982 Anayasası, öngörülmesi ve düzeltilmesinin pek muhtemel olmadığı halde ohal ve olağanüstü yönetim yollarını "*Ohal'ler*" ve "*Sıkıyönetim*" olarak iki ayrı şekilde düzenlemiştir. 1982 Anayasası, 119'ncü maddesi ile doğal afet, tehlikeli salgın hastalıklar ve şiddetli ekonomik kriz durumlarında, Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde toplanan

Bakanlar Kurulu'na, ülkenin bir veya birden fazla kesiminde ya da ülkenin tamamında en fazla altı ay sürmesi şartıyla Ohal ilan etme yetkisini vermiştir (Çelik, 2010, s. 34).

1982 Anayasası'nda yapılan çeşitli düzenlemeler içerik ve uygulama yönünden birbirlerine paraleldir. Ohal, sıkıyönetim hatta seferberlik kanunu da dahil tüm rejimlerde, yürütme organının karar alma ve uygulama yetkilerinin genişlemesi ve ayrıca vatandaşların hak ve özgürlüklerini sınırlanmıştır. Yetki, yöntem ve biçim yönünden ise bu rejimler arasında büyük farklılıklar yoktur. 1961 Anayasası'nda olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da ohal ilanı, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından yapılır. Yine 1961 Anayasası'nda ki gibi ohal ilanı ülkenin bir veya daha fazla bölgesinde altı ayı aşmamak şartıyla ilan edilir. Bütün ohal durumlarında karar Resmi Gazete üzerinden yayınlanır ve hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulur. Sıkıyönetim ile alakalı 122'nci madde "hemen" ibaresi yerine "aynı gün" ibaresini kullanmaktadır. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi tatil durumunda ise çabucak toplantıya çağırılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ohal süresini değiştirebilir, kaldırabilir veya Bakanlar Kurulu talep ederse her seferinde dört ayı geçmemek şartıyla ohal süresini uzatabilir. Yöntem ve biçim açısından gözlemlenen bir değişiklik ise şiddet olaylarının yaygınlık kazanması nedeniyle ilan edilen ohal ve ilan edilen sıkıyönetimde Bakanlar Kurulu'nun karar vermeden önce Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşüne başvurma zorunluluğunda olması, doğal afet ve ekonomik kriz nedeniyle ilan edilen ohal de ise bu başvuruya gerek duyulmamasıydı. Bu olayların her birinde Bakanlar Kurulu'nun olağanüstü yönetimin gerek duyduğu konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi bulunmaktadır (Turhan, 1992, s. 13 – 35).

Olağanüstü yönetim şekillerindeki ana fark ilan nedenlerinin altında yatmaktadır. 1982 Anayasası'nın 119'ncü maddesi gereğince Ohal'e "tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hallerinde" 120'nci maddesi gereğince ise "Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde" başvurulabiliyordu. Sıkıyönetimin ilan edilmesi ise "Ohal ilanını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya Vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması" sebeplerinden dolayı olabilirdi.

Olağanüstü yönetim rejimleri arasındaki bir diğer fark ise yönetimlerde yetkisi ve görevi olan organlar hakkındadır. Sıkıyönetimin ilan edilmesiyle birlikte, kolluk görev ve yetkileri askeri makamların tarafına geçmesine rağmen, Ohal'lerde sivil makam ve mercilerin yetkileri artmakta ancak askeri otoritenin yönetimi ele geçirmesi gibi bir olasılık söz konusu değildi. Ohal durumlarında sadece bazı zorunlu durumlar nedeniyle sivil makamların askeri makam ve mercilerden yardım isteme olasılığı oluyordu (Aliefendioğlu, 1992, s. 25 – 45).

Sonuç olarak ohal ve sıkıyönetim konularını eleştirmek gerekirse; 1982 Anayasası öncesi Türkiye'de herhangi bir savaş ortamı yoktu hatta bir iç savaş durumu bile yoktu. Ancak var olan şey yöneten siyasi, askeri veya sivil güçlerin farklı siyasi görüşleri olan insanları ideoloji, din ve etnik olarak karşı karşıya getirmesiydi. Hal böyleyken normal hayat akışının anormal bir seyirde devam etmeye başlaması beklenmeyen acil durumlarla açıklanacak bir konu değildi. Aslında yapılmak istenilen şey açıkça devleti idare eden askeri, sivil veya siyasi güçlerin kendi elleriyle bir kaos zemini oluşturmak istemeleri ve bununla birlikte Ohal uygulamasını da yardımıyla birlikte diledikleri kanunları çıkarıp kendi siyasi gelecek ve çıkarlarını elverişli bir hale getirmektir. Ülkede tarım sektörünün makineleşmesinin arttığı dönemde tarım sektörü ile ilgili düzenlemeler yapılmış ve zengin çiftçiler sınıfı yaratılmış bu sayede üretim yapan zengin çiftçi sınıfıyla birlikte ticaret burjuvazisi de faydalı bir konuma gelmiştir. (Demir, 2014, s. 35 – 36).

1950'li yılların ortasına gelinceye kadar ki süreçte etkisini gösteren burjuvazi, yabancı yatırım ve işbirlikleri ile sanayi burjuvazisine dönmüş ve 1960 darbesi de bu süreci destekleyen unsur olmuştur. 1960 Darbesi sonrası devlet sanayiye ucuz kredi, ucuz girdi ve altyapı olanağı sağlamanın yanında, sanayinin ihtiyaçlarına uygun yasal çevreyi oluşturmaya başlayarak iç pazarı etkileyecek olan üretimi koruyarak ithal ikameci sanayileşme modelinin birikim sürecini gerçekleştirmiştir. 1960'lı yıllarda ise ulusal burjuvazi, özgürlükçü hukuksal düzenlemeler ve devletin gelir dağılım sistemindeki koruyucu uygulamalarıyla varlığını göstermiştir. (Öztürk, 2009, s. 343).

Ayrıca İslami burjuvazi de tarihsel bakımda küçük olsa da sürekli olarak kendine has örgütlenme şekli ve öncelikleri ile ideolojik bir yapılanma niteliğindedir. Türkiye'de cemaatlerin ve tarikatların sivil toplumun içinde örgütlendikleri ve sermaye çevresinde doğrudan ya da dolaylı yoldan destekleri görünür biçimdedir. 1990'lı yıllarda çeşitli araçlar ile sermaye sınıfına katılan cemaat ve tarikatlar, medya kuruluşları, okul,

holding ve bankalara ya yayılarak ekonomik anlamda çok güçlenmiştir (Hoşgör, 2014, s. 223 – 241). Bu gücün oluşmasına neden olan etkenleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz (Teazis, 2014, s. 121 – 122):

- *Cemaat üyeleri güven temelinde birbirine borç vererek ve yardımlaşarak network/ağ oluşturmuştur.*
- *Oluşan network ürünlerin pazarlanmasına yardımcı olmuş ve tüketilmesi yönünde cemaat liderleri tarafından teşvik edilmiştir.*
- *Cemaat bağlantılı okul, üniversite, yurt vb. araçlarla taban korunarak, itaatkâr bir emek gücü kazanılmıştır.*
- *Söz konusu ilişki ağları, İslami sermayenin ticari faaliyetlerinin meşrulaşması açısından rol oynamıştır.*
- *Homo Islamicus (Batı dillerinde sıradan müslüman adam anlamında kullanılan bir ifade) kültürü oluşturulmaya çalışılmıştır.*

1961 anayasasının ömrünün kısa olmasının en başlıca nedenleri arasında iktidarlar tarafından benimsenmemesini söyleyebiliriz. Yapılışı esnasında belli bir kesimin dışlanması bu noksanlığı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca devamında gerçekleşen 1971-1973 değişiklikleri ne iktidarı güçlü kıldı ne de anayasaya yöneltilen eleştirileri sona erdirmiştir. Oysaki seçim sisteminden dolayı yaşanan sıkıntılar giderilerek ortaya çıkan iktidar boşluğu önlenebilirdi (Soysal, 1986, s. 173).

II. 1982 ANAYASASI VE MİLİTARİST ALTYAPI

1. 12 Eylül 1980 Darbesi

Cumhurbaşkanlığı seçim hazırlıkları devam ederken yapılması planlanan müdahaleyi daha kapsamlı olarak bildirmek için, tüm üst düzey askeri yetkilileri Genelkurmay Başkanlığı'nda bir toplantıya davet edilmişlerdir. Toplantı sonucunda, müdahalenin yapılması için 12 Eylül 1980 günü saat 04:00 tespit edilmiştir. 11 Eylül 1980 Perşembe günü Bakanlar Kurulu toplantısı devam ederken, öğleden sonra Silahlı Kuvvetlerin darbe yapacağı haberi gündeme gelmeye başlamıştır. Kenan Evren'in parti liderlerine gönderilmesi maksadıyla imzaladığı mektupta Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İç Hizmet Yasası'ndaki yetkiyi kullanmış olduğunu söylenmiştir (Turan, 1995, s. 396 - 407).

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimine tamamıyla el koymasının ardından, askeri birlikler tarafından şehirlerde sıkı güvenlik tedbirleri alınarak, merkezi cadde ve sokaklarda yollar kapatılmış ve barikatlar kurulmuştur. Valiler, sıkıyönetim

karargâhlarına çağırılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu bir bildiri yayımlayarak, tüm milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmış, yurt dışı seyahatlerini yasaklamış ve halkın can güvenliğini sağlamak amacıyla sokağa çıkma yasağını ilan ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay harici tüm derneklerin faaliyetleri durdurulmuş ve bankaların çalışmasına ikinci bir emir gelene kadar yasak konulmuştur.

Kenan Evren bu müdahalenin amaçlarını ise; *“milli birliği korumak, terörü önleyerek can ve mal güvenliğini sağlamak, devlet otoritesini hâkim kılmak, sosyal barış, milli anlayış ve beraberliği sağlamak, sosyal adalete, kişisel hak ve özgürlüğe ve insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini daha işlevselleştirmek”* şeklinde özetlemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980).

1.1. 1982 Anayasası

Öncelikle yapılış süreci bakımından 1961 Anayasası ile karşılaştırma yapmamız hangi anayasanın daha fazla demokratik değerlere bağlı kaldığı hakkında fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Her iki anayasanın askeri müdahaleler sonucu ortaya çıkması aynı şekilde bir kanadı askeri müdahaleyi yapan taraf olan milli birlik komitesi ve milli güvenlik konseyi oluştururken sivil kanadı ise temsilciler meclisi ve danışma meclisi adı altında kurucu meclislerden oluşmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki kurucu meclislerin sivil kanadı seçimle işbaşına gelmemiş bu nedenle her iki anayasa halkoylamasına sunulmuştur. Ancak her iki anayasa da sivil kanada bakanlar kurulunu kurma ve düşürme yetkisi tanımamıştır. Bununla beraber bu iki anayasadaki sivil kanadı temsil eden temsilciler meclisi ve danışma meclisini karşılaştırdığımızda 1961 temsilciler Meclisinin daha etkin olabilecek şartlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Temsilciler Meclisinin en az üçte ikisinin dolaylı bir seçimle üyelik sıfatı kazanırken bir bölümü de çeşitli meslek temsilcilerinin belirlenmesi ile oluşarak geniş bir yelpazeyi barındırırken 1982 Danışma Meclisinin üyelerinin tamamı Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanmıştır. Temsilciler Meclisinde kapatılan Demokrat Parti dışındaki partilerin anayasa hazırlık sürecinde verilen kontenjanla etkili olmaları sağlanırken Danışma Meclisi tamamen partisiz bir meclistir. Ayrıca Temsilciler Meclisinin Milli birlik Komitesi karşısındaki durumu danışma meclisinin milli güvenlik konseyi ile arasındaki duruma göre daha üstün ve geniş yetkilidir. Nitekim Temsilciler Meclisi ile MBK ters düştüğünde karma komisyon kurulması ve komisyon metninin oylanması sayıca çok üstün olan

temsilciler meclisi için olumlu bir durumken MGK ise danışma meclisinin aldığı kararı reddetme, değişiklik yapma yetkisi ile adeta Danışma Meclisinin işlevsizliğini gözler önüne sermektedir. Zaten adından da anlaşılacağı üzere danışma Meclisi sadece Danışma organı işlevi görmektedir. Yine 1961 Anayasasını daha demokratik kılan hususlardan biride halkoylaması sonucunda anayasanın kabul edilmemesi halinde yeniden yapılacak seçimle kurulacak olan Temsilciler Meclisi yeni anayasa çalışmalarına başlama yetkisi haizken 1982 sisteminde anayasa tasarısının kabul edilmediği takdirde nasıl bir yol izleneceği bilinmediği için askeri idarenin devam edeceği sonucu çıkmaktadır. Yine 1961 halkoylamasında siyasi partiler kamuoyu oluşturmakta serbest iken 1982 sisteminde MGK kararına göre bu serbestiyet yasaklanmıştır. 1982 Anayasası, bu anlamda bütününde olduğu gibi yapılış süreci anlamında da demokratikleşme anlamında geriletici dinamiklere sahiptir (Türkiye Gazetesi, 10 Haziran 2006), s. 7).

Bu anayasada yürütme organına gereken önem verilmiş, parlamenter düzenin gereği olarak kuvvetler arası eşitlik ve denge sağlanmış ve bu sayede yürütme organı hak ettiği konuma getirilmiştir. İçerik bakımından bu anayasada en çok dikkat çeken yer güçlü yürütme anlayışının benimsenmesidir ve bu çağdaş bir yaklaşımdır, bundan geriye dönüş olmamalıdır (Tercüman Gazetesi, 23 Nisan 1980).

Yürütme organı güçlendirilirken diğer bir taraftan da kişi hak ve özgürlüklerinde kısıtlamalar yapılyordu. Oysa dönemin gereği olarak yürütmeyi güçlendirirken devlet yetkileri ile özgürlük haklarını da fazla bozmamak gerekirdi (Soysal, 1986, s. 171 – 196). Aslında yürütmeyi güçlendirmek için özgürlüklerin kısıtlanmasına gerek yoktur. Yürütmeyi güçlendirirken hak ve özgürlükleri sınırlamak basit bir çözüm olarak değerlendirilebilir ve gerçek çözüme ulaşmak yürütmeyi güçlendirirken hak ve özgürlükleri kısmamaktan geçer. 1982 Anayasası'ndaki bu kısıtlamanın altında yatan neden ise 1961 anayasasında hak ve özgürlüklere gereken önemin verilmemesidir. 1961 Anayasası yargı yetkileri konusunda da sınırlamalar yapmıştır (Soysal, 1986, s. 50 – 60).

1961 Anayasası döneminde yargı organı gerçek ve güçlü bir biçime sokulmuştu. Özellikle yargı bağımsızlığı ve güvencesi konuları üzerinde önemle durulmuştu. Yasama ve yürütmenin yargısal denetiminin de etkin bir şekilde sağlandığını söyleyebiliriz. 1982 Anayasası ise tüm bu yargı, yasama ve yürütme konularını boşlamış ve 1960 öncesi döneme doğru gerilemiştir diyebiliriz (Tanör, 1994, s. 116). 1982 Anayasasında yargısal denetim alanında da geriye dönüş yaşanmıştır. 1971

değişiklikleriyle anayasaya “*idari eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez*” hükmü eklenmiştir (md.114/2). Bu hükümle Danıştay kararlarının etkisi ve kapsamı azaltılmak istenmiştir. Bu hükme ek olarak 1982 Anayasası “*takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez*” ifadesini de (md.125/4) eklemiştir. 1982 Anayasası’nda “*yargı yetkisinin, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı*” olduğunun belirtilmesi gerekli görülmüştür (Tanör, 1994, s. 117)

1982 Anayasası 1980 darbesi ile ilk kez yeni bir anayasa yapılması fikrini düşünmüştür. Özgürlüğün ve demokrasinin korunmasını değil esas olarak otoritenin ve devletin güçlendirilmesi belirtilmiştir. Orgeneral Kenan Evren 1980 darbesi hakkında hukuk devleti kavramının yalnızca kişilerin korunmasına ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin de kuvvetler çatışmasına dönüştüğünü belirterek burada otoriter boşluktan bahsedip anayasal kuruluşları suçlamıştır. Kısaca Kenan Evren yeni bir anayasa ihtiyacı nedenini otorite ihtiyacı olarak belirtmiştir diyebiliriz (Tanör, 1994, s. 97 – 98).

1982 Anayasası, hukuku temsil edebilecek bir niteliğe sahip değildi. Bunun nedeni ise ne seçimle gelmiş bir organ ne de meclis bulunmasıdır. Milli Güvenlik Kurulu var olan fiili bir iktidar görevi yapıyor ve bu kurul kuruculuk hakkı sayesinde anayasa yapma yetkisini bünyesinde barındırmaktaydı. 1960 – 1961 yıllarından farklı olarak fiili iktidar (Milli Güvenlik Kurulu), yeni anayasa oluşumu konusunda son sözü söyleyebilir ve bu anayasaya istediği biçimi verebilme yetkisindeydi (Tanör, 1994, s. 101).

Sonuç olarak her anayasa da olabileceği gibi 1982 Anayasası’nda da belli başlı pürüzler vardı. Bunun çözümü ise yine anayasanın içinde saklı olan ve kendi içerisini değiştirilebilen mekanizmasındadır ve parlamento, anayasayı değiştirme yetkisine sahiptir. Sürekli anayasada değişiklikler yapıp kısıtlamalar getirmektense gerekli görüldüğü zamanlarda değişiklikler yapmak anayasaları daha sağlıklı bir hale getirir.

1.2. 1982 Anayasasında 1971 Değişikliklerinin İzleri

1961 Anayasası’nda yürütme organı, 12 Mart askeri rejimi dönemi sonrası aldığı değişikliklerinden sonra daha geniş çaplı bir düzenleme yetkisi veya kural koyma yetkisiyle donatılmıştır. 1982 Anayasası’nda ise yürütme konusundaki mutlak çözüm yürütmenin güçlenmesinden yanaydı. (Tanör, 1994, s. 115).

1961 Anayasası yargı organını ise gerçek ve güçlü bir biçime getirmiştir. Özellikle yargının bağımsızlığı ve güvencesi üzerinde ciddiyetle durulmuştur. Buna ek

olarak 1961 anayasasında yasama ve yürütme organlarının denetimi etkin bir şekilde sağlanmıştır. 1982 Anayasası ise bu konularda bir gevşeme göstermiş ve 1960 yılı öncesi döneme dönüşe geçmiştir. Ayrıca 1961 anayasasında yargısal denetim konusunda da bir geriye dönüş görülmüştür. 1971 değişikliğiyle bu konuda anayasaya 114.maddesi doğrultusunda idari alanda yapılacak işlemlerde yargının karar vermesi engellenmiştir. Bu hükmün neticesinde Danıştay kararlarının kapsamlı etkisi kısıtlanmak istenilmiştir. 1982 Anayasası'nda ise yargısal denetim konusunda anayasanın 125.maddesindeki *"takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez"* hükmüne yer verilmiştir. 1961 Anayasası'nda 12 Mart değişiklikleri sonucunda TRT'nin özerkliği sona ermiştir. 1982 Anayasası ise TRT konusunda aynı tutumu sergilemiş ve bu alanda üniversitelerin özerkliğini de kaldırmıştır. Aslına bakarsak üniversitelerin özerkliği 1971 – 1973 dönemindeki anayasal değişikliklerle kısıtlanmıştır. İlerleyen dönemde Anayasa Mahkemesi bu konularda iyileştirme yoluna giderek 1981 Yüksek Öğrenim Kanunu'nu 1982 Anayasası aracılığıyla Yüksek Öğrenim Kurumu'na rektör ve dekan atamalarını Cumhurbaşkanı yetkisi altına bırakmıştır (Tanör, 1994, s. 116 - 117).

1982 Anayasası'nda askeri alanda da önemli değişiklikler yapılmıştır. 1961 Anayasası'nda Genelkurmay Başkanı, sahip olduğu yetki ve görevlerinden dolayı kendisini Başbakanı karşı sorumlu olarak görmekteydi ve buna ek olarak 1961 Anayasası'nda milli güvenlikle alakalı kararlar alınması ve bu kararların koordine edilmesini sağlamak amacıyla, gereken ana görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmekle görevlendirilen asker – sivil karışımı fakat çoğunluğu sivillerden oluşan Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur. 1982 Anayasası'nın askeri güce verdiği önemi buradan anlamak mümkündür. 1982 Anayasası'nda Milli Güvenlik Kurulu'nda sivil üyelerin asker üye sayısından üstün olmamasını sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. 1971 yılında yapılan değişiklikleriyle başlayan askerinin sivil yargıya oranla gelişmiş ve bu gelişim 12 Eylül 1980 darbesinden sonrada böyle sürmüştür. Bu düzenlemeler sayesinde Milli Güvenlik eskisine göre daha askeri bir yapıya bürünmüştür. Bu sayede devlet ve toplumsal olaylarda askeri sınıfa daha büyük olanaklar sağlanmıştır (Tanör, 1994, s. 122 – 123).

Temel hak ve özgürlükler konusunda 1971 değişiklikleri sonrası yürütmenin idare içerisinde yetkileri çoğalmıştır. 1982 Anayasası'nda ise kişinin özgürlüğü ve grev, dernek, toplantı gibi hakları başta olmak üzere genel anlamda tüm haklarının gecikmede sakınca görüldüğü durumlarda yetkili makam veya merci emrinde kişi hak ve özgürlüklerine son verilmesi ya da durdurulması muhtemeldi (Tanör, 1994, s. 137).

1982 Anayasasına giden süreç bir anda oluşmamış zemininde 1961 anayasasına yöneltilen belli başlı eleştiriler başlangıcı sayılmıştır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki 1961 anayasası 27 Mayıs hareketi sonrası oluşmuş, ekonomik ve sosyal yanları da olsa esas unsur siyasaldır. Bu nedenle 1961 anayasası hazırlanırken iktidarın sınırlanması kavramı odak nokta olmuştur. Ayrıca 1982 anayasasından farklı olarak felsefesi devlet otoritesini sağlamlaştırmaktan ziyade özgürlük ve demokrasiyi kısas almıştır. Bunu sağlamak için hukuk devletinin gerekleri olan yargı bağımsızlığına, etkili bir anayasa yargısına ve etkili bir idare yargısına öncelik vermiştir. 1961 anayasası pratikte uygulanırken dört hususta reaksiyon göstermiştir. Bu hususlar sırasıyla demokratikleşme, istikrarsızlık, kutuplaşma ve sivilleşememedir (Tanör, 2017, s. 372).

Sivil toplumun güçlenmesi ile ortaya çıkan toplumsal sorunlar gündemde yerini almaya başlamıştır. Bu nokta demokratikleşme açısından somut adımlardan biridir. Ancak karma hükümetlerin çözümden uzak olması ve uzlaşma gösterememesi nedeniyle askeri müdahale girişimleri ve yarı askeri rejimlerin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca sol ve sağ uçların çatışması iyice belirginleşerek iki zıt cephe oluşmuştur. Bu iki zıt cephenin çatışması sonucu yarı askeri rejimler ortaya çıkmış ve 12 Mart rejimi denilen dönem yaşanmıştır. Aslında devletin güvenliği ve cumhuriyetin tehlike ile karşı karşıya kaldığı düşüncesiyle ordu siyasete iyice bulaşmış ve zirve noktası 12 Eylül 1980 darbesi olmuştur (Tanör, 2017, s. 365).

Özellikle 12 Mart rejimi koşullarında 1971 ve 1973 yıllarında yapılan dört ana değişiklik önemli noktalar. Birinci ana değişiklik, askerin yeni ödünler kopararak 1961 anayasası ile açılan yara daha da genişlemiştir. Askeri yargı, sivil yargı aleyhine büyüyerek askerin denetlenmesi iyice kısıtlanmış, MGK kararlarında da tavsiye eden konuma gelmiştir. İkinci önemli değişiklik, siyasal karar organları üzerindeki yargı denetimi gevşetilmiştir. Yargı yetkisinin, yürütmenin görevini yerine getirirken sınırlayıcı tarzda kullanılmayacağı belirtilmiştir. Üçüncü önemli değişiklik 1961 anayasası ile yürütmenin zayıflatıldığı tezini tersine çevirmek için bakanlar kuruluna yeni yetkiler tanınmıştır. Dördüncü önemli değişiklik, yürütme organının içyapısında merkezi otorite güçlenmiş, üniversitelerin özerkliği zayıflatılmış ve TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır (Tanör, 2017, s. 380).

SONUÇ

Sonuç olarak anayasa kavramıyla 1215 yılında Magna Carta ile tanışan Avrupa Devletleri demokratikleşme mücadelesini çok erken tamamlayıp modernleşme sürecine geçerken sanayi devrimiyle beraber ortaya çıkan ulus – devlet modeliyle bu süreci kendi dinamikleri bağlamında taçlandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise geç aydınlanması olan Tanzimat'a kadar kendi gerçeklerini hukuki dönüşüm bağlamında yorumlamakta zorlanmıştır. Aslında daha önce sorunlarının farkına varmış olsa da yapısal çözümlere yönelik ilk temeli ancak Sened-i İttifak ile atabilmiş, gerçekleşen reformlar da toplumsal talepler ve toplumun ihtiyaçlarından ziyade Avrupa ülkelerinin dayatması sonucu onları memnun etme çabasıyla yapılmış yüzeysel değişiklikler olmuştur. Ancak 1923 yılı Cumhuriyetin İlanı ile bir bakıma Batılılaşma yönünde siyasal ve anayasal anlamda ilk derin ve kalıcı adım atılmış ve ulus – devlet ilkesi benimsenmiştir. Avrupa'nın dönüşümüne kıyasla olağanüstü kısa sürede gerçekleştirilen devrimler ve modernleşme adımları gerilim ve kırılmaları beraberinde getirmiştir.

İlk reformist hareketlerin merkezi olan ordu Milli Mücadeledeki başarısıyla yeni kurulan Cumhuriyetin bir nevi sigortası olmuş, çok partili hayata geçilmesiyle yaşanan kaosta yine belirleyici rol oynamıştır. Ancak bu süreçte siyasi iktidarın denetimi altındadır. 1950 seçimleri sonrası 'Cumhuriyetin koruyucusu' olarak kendini 'yeniden' tanımlayan Ordu siyasi iktidara meydan okuma gücüne kavuşmakta zorlanmamıştır. Askeri Darbe yapan Ordu 1961 Anayasası ile etkinliğini Anayasa üzerinden yasalara dayandırmış, 1982 Anayasası ile artırarak derinleştirmiştir. 1982 Anayasası Ordunun arzuladığı ve tanımladığı bir alana hapsedilmiştir. Bu alan aslında 1971 ve 1973 değişikliklerinde tanımlanmaya başlamıştır.

Militarist modernleşme düşüncesine Almanya ve Japonya'daki örneklerinden etkilenen ülkemizde ordu rasyonel ve laik kurum olarak görülmüş ve askeri terbiyenin, disiplinin üstünlüğü kabul edilmiş, özellikle 1930'lu yıllardan sonra var olan hegemonik etnisist karakterli Milliyetçilik anlayışı ordu – millet kavramını perçinlemiştir. Bu kavramın anayasal zemine dayandırılması ve ordunun siyasi aktöre dönüştürülmesi demokrasinin kurumsallaşmasını engelleyici olmuş ve ülkemizi dış etkenler üzerinden su istimale açık bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1996). "Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 - 1980)", (çev. Ahmet Fethi), 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul
- AHMAD, Feroz (1993). "The Making of the Modern Turkey", Londra
- AHMAD, Feroz - AHMAD, Bedia Turgay (1976). "Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)", Bilgi Yayınevi, İstanbul
- AHMAD, Feroz (1971). "İttihat ve Terakki", Sander Yayınları, İstanbul
- AKÇA, Gürsoy – HÜLÜR, Himmet (2006). "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", Türkiyat Araştırmaları Dergisi
- AKÇA, İsmet (2002). "Kolektif Bir Sermayedar Olarak TSK", Birikim Dergisi, Cilt.160-161
- AKSOY, Muammer (1970). "Türkiye'de Düşünce Özgürlüğü, Türkiye'de İnsan Hakları Sempozyumu", Ankara
- AKŞİN, Sina (1980). "100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki", İstanbul
- AKYAZ, Doğan (2002). "Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine", İletişim Yayınları, İstanbul
- ALDIKAÇTI, Orhan (1982). "Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz (1992). "Anayasa Yargısı Açısından Olağanüstü Hal Yönetim Usulleri, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt 25, Haziran
- ALKAN, Necmettin (2009). "Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamit ve Jöntürkler", İstanbul
- ARTUÇ, Nevzat (2008). "II. Meşrutiyetin İlanı", "Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yılı)"
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (1970). "Nutuk", Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul
- AYDEMİR, Talat (1968). "Talat Aydemir'in Hatıraları", May Matbaası, İstanbul
- AYDIN, Mehmet Akif (1992). "Batılılaşma", DİA, 5. Cilt
- AYDINOĞLU, Ergun (2008). "Türk Solu", Versus Yayınları, İstanbul
- BARKAN, Ömer Lütfi (1999). "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Başbakanlık Arşivi, Sayı 8, No: 629
- BAŞGİL, Ali Fuat (1948). "Seçim Sistemimizin Kıymeti ve Eksikleri", Tan Matbaası, İstanbul

- BATUR, Muhsin (1985). "Anılar ve Görüşler - Üç Dönemin Perde Arkası", Milliyet Yayınları, İstanbul
- BERKARDA, Kemal (2004). "1982 Anayasasında Olağanüstü Yönetim Usulleri, Filiz Kitapevi, İstanbul
- BERKES, Niyazi (1998). "Türkiye'de Çağdaşlaşma", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- BERKES, Niyazi (1975). "Türk Düşüncesinde Batı Sorunu", Bilgi Yayınları, Ankara
- BİNGÖL, Sedat (1999). "Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu", Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- BİNGÖL, Yılmaz (2004). "Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye", Ebabel Yayıncılık, İstanbul
- BİRAND, Mehmet Ali (1995). "Demirkırat; Bir Demokrasinin Doğuşu", Milliyet Yayınları İstanbul
- BİRİNCİ, Ali (2001). "Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali", İstanbul
- BİRİNCİ, Ali (1990). "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", Dergah Yayınları, İstanbul
- BOZKURT, Gülnihal (1996). "Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- CANORUÇ, Mustafa Şenay (2009). "Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi – Anayasal Kurum Olan TRT'nin Özerkliği"
- COŞKUN, Yasin (2016). "12 Mart Muhtırası'nın İngiliz Arşiv Belgelerindeki Yansıması", Tarih Okulu Dergisi Aralık, Sayı 18
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1980
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 12.09.1971
- ÇADIRCI, Musa (2008). "Tanzimat Sürecinde Askerlik", İmge Kitap Evi Yayınları, Ankara
- ÇAĞLAYAN, Ramazan (2015). "İdari Yargılama Hukuku", Baskı 7, Seçkin Yayınevi, Ankara
- ÇELİK, Cemil (2010). "Olağanüstü Hal ve Temel Hak ve Hürriyetler", Seçkin Yayıncılık, Ankara
Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 13.09.1982

DEMİR, Gökhan (2014). “1960’larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

DEMİR, Yeşim (2006). “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 12

DENİZ, Osman (2003). “Parola: Harbiyeli Aldanmaz” (Derleyen Yasemin Bradley), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ERDEM, Fazıl Hüsnü – COŞKUN, Vahap (2009). “Askeri Yargı ve Askeri Vesayet” Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Dergisi, Temmuz

ERİM, Nihat (2007). “12 Mart Anıları”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

ERİM, Nihat (2005). “Günlükler 1925 - 1979”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

EROĞUL, Cem (1997). “Anatüzeeye Giriş”, İmaj Yayınları, Ankara

GENCER, Ali İhsan (1990). “Osmanlı Devletinde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri Uygulamaları ve Sonuçları 1839-1876”, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul

GÖNENÇ, Levent (2011). “TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri – Dünyada ve Türkiye’de Yüksek Yargı Kurulları”, Ankara

GÖZLER, Kemal (2000). “Türk Anayasa Hukuku”, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa

GÖZÜBÜYÜK, Şeref (1991). “Yönetmelik Yargı”, Baskı 8, Sevinç Matbaası, Ankara

GÜNEŞ, İhsan (1997). “Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)”, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara

HALE, William (1996). “1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset” (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul

HEPER, Metin (2012). “Bürokratik Yönetim Geleneği”, Ankara

HOŞGÖR, Evren (2014). “İslami Sermaye”, İletişim Yayınları, İstanbul

Hürriyet Gazetesi, 16 Mart 1971

İŞIKLI, Alpaslan (1996). “İş Hukuku”, İmaj Yayıncılık, Ankara

İNALCIK, Halil (1964). “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, Belleten, 28. Cilt, Sayı 112

İSEN, Can Kaya (1964). “Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat 21 Mayıs”, Tan Matbaası, İstanbul

KANSU, Aykut (2016). “1908 Devrimi”, İletişim Yayıncılık, İstanbul

- KANSU, Aykut (1995). "1908 Devrimi", İletişim Yayıncılık, İstanbul
- KARAL, Enver Ziya (2011). "Osmanlı Tarihi", Cilt 5, Ankara
- KARDAŞ, Ümit (2002) "Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması", Birikim Dergisi, Sayı 160 - 161
- KARPAT, Kemal (2002). "Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus", İmge Kitapevi Yayınları, Ankara
- KARPAT, Kemal (1996). "Türk Demokrasi Tarihi Sosyal", "Ekonomik, Kültürel Temeller", Afa Yayınları, İstanbul
- KESİK, Muharrem – MERÇİL, Erdoğan (2004). "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi", Sayı 39, İstanbul
- KESKİN, Osman Kadri (1987). "Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Yapısı, Görevleri ve Yargılama Usulleri", Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara
- KİLİ, Suna – GÖZÜBÜYÜK Şeref (2000). " Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- KİLİ, Suna (1976). "Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler", Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- KOÇU, Reşad Ekrem (2004). "Yeniçeriler", Doğan Kitapçılık Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul
- KORKUT, Levent (2016). "Karşılaştırmalı Hukuk Bakışı Açısıyla 1982 Anayasasında Silahlı Kuvvetlerin Yürütme ve Yargı Tarafından Denetimi", İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 3, 2016 Bahar
- KÖSE, Serdar (2010). "Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
- KURAN, Ercüment (1997). Türkiye'nin Batılaşması ve Milli Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- LEWIS, Bernard (2007). "Modern Türkiye'nin Doğuşu", (Çev. Bağaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, 3. Baskı, Ankara
- LEWIS, Bernard (1968). "The Emergence of Modern Turkey", Second Edition, Oxford University Press
- MACFIE, Alexander Lyon (2003). "Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923", (çev. D.Acar - F.Soyal) Kitap Yayını, İstanbul
- MARDİN, Şerif (2009). "Türk Modernleşmesi: Bütün Eserleri 9, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul

- MARDİN, Şerif (1994). "Türk Modernleşmesi", 3. Baskı İletişim Yayınları, İstanbul
- Milliyet Gazetesi, 16 Mart 1971
- Milliyet Gazetesi, 22 Aralık 1979
- MUMCU, Ahmet, (1985). "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi"
- MUMCU, Ahmet (1983). "Atatürk ve Anayasa", Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara
- NEBİLER, Halil (1990). "Devletin Güvenlik Mahkemeleri", Sel Yayıncılık, İstanbul
- NORDLINGER, Eric (1977). "Soldiers in Politics: Military Coups and Governments", Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey
- NUR, Rıza (1967). "Hayat ve Hatıratım", İstanbul
- OKANDAN, Recai Galip (1948). "Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları", İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- OLGUN, Kenan (2008). "1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri", Ankara
- OKUMUŞ, Ejder (2006). "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme", Özgü Yayınları
- ORTAYLI, İlber (2002). "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", İletişim Yayınları, İstanbul
- ÖZBUDUN, Ergun (1992). "1921 Anayasası", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara
- ÖZBUDUN, Ergun (2014). "Türk Anayasa Hukuku", Yetkin Yayınları, 15. Baskı, Ankara
- ÖZDAĞ, Ümit (1997). "27 Mayıs İhtilali (Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri)", Boyut Kitapları, İstanbul
- ÖZDEMİR, Hikmet (2008). "Siyasi Tarih (1960-1980)", 4. Cilt, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul
- ÖZTUNA, Yılmaz (1987). "Türkiye'de Askeri Müdahaleler", İstanbul
- ÖZTÜRK, Muhsin (2012). "27 Mayıs Devleti", Ufuk Yayınları, İstanbul
- ÖZTÜRK, Özgür (2009). "Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding", Praksis Dergisi
- RAMSAUR, Ernest Edmondson (2011). "Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu", (çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu)

- Resmi Gazete, 22.08.1971, No:13964
- Resmi Gazete, 25.04.1962, No: 11091
- Resmi Gazete, 31.05.1961, No: 10816
- RUMPF, Christian (1999). “Osmanlı Türk Hukukunda Avrupalılaştırma Hareketleri, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- SAĞLAM, Fazıl (1982). “Temel Hakların Sınırlanması ve Özüt”, Ankara
- SHAW, Stanford (1982). “Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye” (çev. M. Harmancı)
- SOYSAL, Mümtaz (1986). “100 Soruda Anayasanın Anlamı”, 6. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- ŞAKİR, Ziya (1957). “Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi”, Çeltit Matbaası, İstanbul
- ŞANDA, Hüseyin Avni (1978). “1908 İşçi Hareketleri”, Gözlem Yayınları, İstanbul
- ŞİRİN, Veli (2015). “Ana Hatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi, Uyanış Yayınevi, 4. Baskı
- TANÖR, Bülent (2001). “Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- TANÖR, Bülent (1998). “Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- TANÖR, Bülent (1994). “İki Anayasa 1961 - 1982”, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul
- TANSU, Samih Nafiz (1960). “İttihat ve Terakki İçinde Dönerler”, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul
- TEAZİS, Christos (2014). “İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalkınma Partisi”, Mızrak Yayınları, İstanbul
- Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 18.04.1961
- Tercüman Gazetesi, 13 Eylül 1980
- The Financial Times, 28 Ekim 1971
- The Guardian, 28 Ekim 1971
- The Times, 15 Ekim 1973.
- TEZİÇ, Erdoğan (1976). “Siyasi Partiler”, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- TİKVEŞ, Özkan (1977). “Anayasada Onbeş Yıllık Dönemde (1961 — 1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

- TİMUR, Taner (1991). “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık Zafer (2016). “Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık Zafer (1995). “Türkiye’de Siyasal Partiler”, Arba Yayınları, İstanbul
- TUNAYA, Tarık Zafer (1989). “Türkiye’de Siyasal Partiler”, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul
- TURAN, Şerafettin (1995). “Türk Devrim Tarihi - Yeni Türkiye’nin Oluşumu 1923-1938”, 3. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara
- TURGUT, Hulusi (2007). “Yassıada’da Yaptırılmayan Savunmalar, Doğan Kitap, İstanbul
- TURHAN, Mümtaz (1997). “Kültür Değişimleri”, 100 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- TURHAN, Mehmet (1992). “Olağanüstü Hallerde Çıkabilecek Kanun Hükmünde Kararnameler”, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt 25, Eylül Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyon Raporu, 18.04.1961
- Türkiye Gazetesi, 10 Haziran 2006
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1942) “Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail”, “Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa”, TTK Yayıncılık, Maarif Matbaası, İstanbul
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1998). “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi”, Ülken Yayınları, İstanbul
- Vatan Gazetesi, 16 Mart 1971.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Velled (1999). “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- YILMAZ, Hakan (2000). “Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler, Timaş Yayınları, İstanbul
- YURDSEVER, Nevin (1983). “Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)”, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- ZAFER, Hamide (2006). “Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerinin Görevine Giren Suçlarda Muhakeme Usulü, Doç. Dr. Mehmet Somer’in Anısına Armağan, Hukuk Araştırmaları Dergisi Armağan Özel Sayılı, 12. Cilt, Sayı 1-3, Beta Yayınevi, İstanbul

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> (Erişim: 15.09.2018)

<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (Erişim: 25.09.2018)